

A továbbfejlődés második fő kritériuma: a szelektivitás (fejlesztési gócpontok)

1. KOMPLEXITÁS ÉS SZELEKTIVITÁS

Az iparosítás szakaszában a gyakorlati követelmények a népgazdasági tervezésnek viszonylag egyszerűen tették fel az alapkérdést: milyen ágazatokat milyen ütemben célszerű *kifejleszteni* ahhoz, hogy a gazdasági szerkezet minél gyorsabban átalakuljon – lehetőleg nagyobb egyensúlyi megőrzésként – nélkül? A fejlesztés középpontjában az ágazatok álltak: olyan tevékenységek, amelyeket *meg kellett honosítani* az országban.

Az intenzív fejlődésre való átmenet kérdésfelvetése merőben más. A sokarcú, kiépített gazdasági szerkezet talaján számtalan komplex megoldandó probléma keletkezik. Ezeket kell megoldani, miközben növelni kell a termelés hatékonyságát. *Az intenzív fejlődéssel együttjáró problémák megoldásának egyik kulcsa a hatékonyság növelése, a másik pedig a feladat komplex megközelítése.* Komplex megközelítés nélkül a hatékonyságnövelés nem érhető el, és fordítva, a hatékonyságnövelés középpontba állítása nélkül nincs lehetőség a komplex szemléletmód érvényesítésére. Ha például egy ország hatékonyabbá akarja tenni energiagazdálkodását, nem elég nagyobb fajlagos energiataralmú tüzelőanyagok felhasználására törekedni. Önmagában még nem biztos, hogy ez hatékonyabbá teszi az energiagazdálkodást; lehet, hogy csak az energia önköltségét szorítja le. Amennyiben ez az energiaárakon keresztül továbbítódik a felhasználóhoz, lehetséges, hogy azok pazarlóan fognak bánni az olcsó energiával, így a vámon többszörösen is elveszthetjük azt, amit a réven nyertünk. Ha viszont az energiatermelés racionalizálása együtt jár a felhasználás racionalizálásával – például a fajlagos felhasználással való takarékoság műszaki és gazdasági feltételeinek kidolgozásával, az erőművek hulladék-hőjének hasznosításával, az elosztási hálózatban keletkező veszteségek minimálisra csökkentésével – akkor a *termelés* területén keletkező megtakarítás a felhasználói szférában még meg is sokszorozódhat. Ha tehát

a hatékonyságot szélesebben fogjuk fel, mint ahogyan azt a mindennapos rentabilitás diktálja, népgazdasági szinten, akkor kénytelenek vagyunk olyan programokat alkotni, amelyek az élet számtalan területét átölelik, sokféle gazdasági tevékenységet koordinálnak, összehangolt technikai, szervezési, ár- és pénzügyi intézkedéseket vonnak maguk után. A hatékonyságcentrikus fejlesztés ezért átlépi a *vállalati* horizontú szabályozás és az ágazati horizontú tervezés, valamint irányítás kereteit.

1.1. A KOMPLEX NÉPGAZDASÁG-FEJLESZTÉS FELFOGÁSA N. P. FEDORENKO KÖNYVÉBEN

A szocialista tervgazdálkodás elmélete és gyakorlata mindinkább felismeri a komplex szemléletmód szükségyszerűségét. Az N. P. Fedorenko szerkesztésében Moszkvában 1974-ben kiadott tanulmánykötet legalábbis arra mutat, hogy a szovjet gazdaságtudomány intenzíven foglalkozik a népgazdasági tervezés komplex szemléletmódjának kifejlesztésével.*

A könyv lényegében felöleli a népgazdasági tervezés elméletének és gyakorlatának jelentős részét. Javaslatainál mérlegre teszi a jelenlegi helyzethez képesti változtatás mértékét, a tervezői gondolkodásmódban és a döntési mechanizmusban szükséges változtatásokat, az új rendszerre való átmenet nehézségeit, valamint a változtatások nyomán várható többleteredményeket. Amikor a tervezés korszerűsítéséről beszélünk, mindenekelőtt tudomásul kell vennünk, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatok menetében és fejlődésében minőségi változást hoztak a következő tényezők: a tudomány termelőerővé vált; a gazdasági és társadalmi struktúrák rendkívül mozgékonyak és dinamikusak lettek; gazdagodott a források fogalma is, a tudományon kívül – amely kétségtelenül az egyik legfontosabb a fejlődés szempontjából – ma már a fejlődés forrása például az információs hálózat, s a szélesebb értelemben vett társadalmi mozgások együttese is. Ezzel a különböző források felhasználásának több alternatívában való kidolgozása egyben a tervezés egyik alapvető követelményévé is vált. Új vonása a fejlődésnek az is, hogy az egész társadalmi-gazdasági fejlődés irányítása lehetetlenné vált a gazdasági ösztönzők rend-

* Komplex népgazdasági tervezés. (Szerk.: N. P. Fedorenko.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1976.

szerének állandó korszerűsítése nélkül. A tervezés az ösztársadalmi, csoport- és egyéni törekvések legfontosabb koordinátora, s e koordináció folyamán bonyolult ösztönzési mechanizmusokat vesz igénybe.

A termelőerők méreteinek növekedése alapvető követelménnyé tette a tervezés öt éves horizontjának kitágítását is. A rövid távú (éves) tervezésben a rendelkezésre álló termelési tényezők egyensúlyának biztosítása a fő feladat, a középtávú tervezésben pedig a képződő beruházási források elosztásán nyugszik a tervezés; ezzel szemben a hosszú távú tervezésben a tudomány és technika fejlődése az ugrópont, amely köré a terveket fel lehet építeni.

Olyan tervezési rendszer bevezetése, amely időhorizontjában, rugalmasságában és komplexitásában minőségileg magasabb rendű, csak fokozatosan történhet. Természetesen számolni kell azzal, hogy az új vonások érezhetővé válásakor a tervezési rendszer olyan átmeneti periódusba kerül, amikor hosszú ideig nélkülözni fogja mind a régi tervezési rendszer – már nem korszerű – egyensúlyát, mind pedig az újét.

Az új tervezési rendszerben a terv továbbra is direktív jellegű, s a gazdaságfejlesztés irányítása továbbra is centralizált, mégis fokozni kell az „alsóbb láncszemek” kezdeményező készségét és lehetőségeit. A rendszer komplex módon veszi figyelembe a természeti, társadalmi és gazdasági folyamatokat, s így fogja fel az ország egészének teljesítőképességét, valamint az egyes országrészek teljesítőképességét és fejlődési szükségleteit is.

A könyv ezek után részletesebben meghatározza a hosszú, közép- és rövid távú tervezés feladatait és céljai közötti különbséget. A legrészletesebben a hosszú távú tervezésre tér ki, nemcsak azért, mert az öt évesnél hosszabb távú tervezés a Szovjetunióban is viszonylag új dolog, hanem azért is, mert a távlati terv a komplex tervezés alapvető láncszeme. Megállapítja, hogy a távlati terv fő feladata a gazdasági-társadalmi folyamatok, valamint a tudományok és technika fejlődési folyamatai közötti kölcsönhatások integrált módon való biztosítása. Kiemeli, hogy a gazdaságirányítási rendszer tökéletesítése alapvetően a távlati tervezés feladatkörébe tartozik, amely egyébként nem direktív és nem címzett jellegű, szemben a középtávú tervvel.

A komplex tervezés a prognózisok sorozatára támaszkodik, amelyek összefüggő rendszert alkotnak. Prognózisokat kell készíteni a társadalmi fejlődés fő irányaira, a tudomány és a technika fejlődésére, a népesség növekedési ütemére és összetételére, a természeti erőforrások és az ökoló-

giai környezet változásaira, a külpolitikai és katonai erőviszonyok változására vonatkozóan. A könyv szerint ezek a szó szoros értelmében vett prognózisok (az objektíve várható fejlődés előrejelzései).

Ezeket túl a szerzői kollektíva szerint gazdasági prognózisokat is kell készíteni, például a makroökonómiai, összefoglaló mutatók növekedési üteméről, a termelési struktúra változásairól, a hatékonyságról, a munkaerő újatermelésének főbb irányzatairól, a lakosság életszínvonaláról, az ország külgazdasági kapcsolatairól stb. Külön-külön prognózisokat kell készíteni az egyes népgazdasági komplexumokra (alapanyag-bázis, energetikai bázis, kohászati bázis, beruházási javak termelése, automatizálási elemek termelése, fa- és cellulózbázis, szállítási rendszer, mezőgazdaság, ipari eredetű fogyasztási cikkek termelése, az anyagi javak szétosztásának rendszere, egészségügyi ellátás, kultúra és képzés, honvédelem stb.), továbbá az egyes földrajzi körzetek komplex fejlesztésére, valamint a népgazdaság irányítási rendszerének változására, illetve változtatására. Ez utóbbiak már nem szoros értelemben vett prognózisok, hanem ún. előtervek. Azokat az alsó és felső határokat, sávokat jelölik meg, amelyekkel a tényleges tervekészítés folyamán kell számolni.

A tervcélokkal foglalkozó fejezet leszögezi, hogy a tervcélok az „önmagától adódó” realitás és a társadalmi szükségletekből adódó kívánások közötti reális egyensúly létrehozói. A tervcélok kiinduló pontja mindig az ország lakosságának a szocialista életforma keretében elérendő jóléte, vagyis anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítése. Ennek az általános célnak alárendelve építik fel a komplex tervezés ún. célfáját. E ki-fejezéssel a szerzők a különböző elérendő részcélok hierarchikus kapcsolatát érzékeltetik. E „célfá” csúcán a szocialista társadalom erősödése és fejlődése áll. Legfelsőbb „ágait” a következők foglalják el: az emberi jólét biztosítása; a társadalom szocialista jellegének erősítése; a védelem; a jövőbeni fejlődés feltételeinek megalapozása. Ugyancsak figyelemre méltó a könyvnek a komplex tervezésben felhasználandó programrendszerre vonatkozó fejezete. Mit nevez gazdaságfejlesztési programnak? Abból indul ki, hogy a meglévő termelőerők a maguk tömegében, fejlettségi szintjükkel és adott struktúrájukkal voltaképpen hosszú távon is determinálják a fejlődést. Ha minden egyes szektor és minden egyes termelési tényező önmagát bővítetten reprodukálja, akkor csak kívülről jövő tényezők (források változásai vagy külső tényezők) okoznak változást a struktúrában. Ugyanakkor a gazdaságnak a fejlett szocializmus körül-

ményei között is szüksége van az egyes termelőtevékenységek szelektív fejlesztésére. Ha nem az öröklött aránytalanságok miatt, akkor a társadalmi folyamatokban végbemenő minőségi változások miatt kényszerül a gazdasági vezetés az erős szelektivitásra. Azokat a szelekciós gazdaságfejlesztési aktusokat, amelyek hatását a gazdaság és társadalom egésze szempontjából is figyelembe veszik, a fejlesztési programok tartalmazzák. E programok abban különböznek a népgazdasági tervek egyes fejezeteitől, hogy egyrészt rendszerint több ágazatot ölelnek fel, másrészt időhorizontjuk nem a tervciklushoz, hanem a program átfutási idejéhez igazodik. E programok rendszerint valamilyen átfogó, közvetlenül szociális hatású cél megfogalmazásai, s ennek következtében sokkal intenzívebb a kapcsolatuk a társadalmi-politikai vonatkozásokkal.

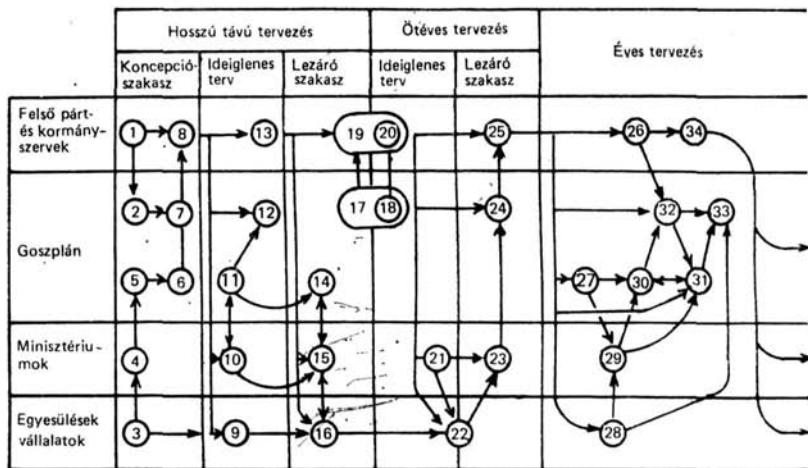
A könyv részletesen elemzi a komplex tervezésben felhasználandó gazdaságmatematikai modellrendszert, a helyes modellek kiválasztásának szempontjait is. A megvalósítás szervezetével foglalkozva két dimenzióban is vizsgálja a tervezés menetét. Az első dimenzió a tervezés információs szakaszából, a célok és az alternatívák képzésének szakaszából és végül a szelekció és a döntés szakaszából áll. A második dimenzió a felső (döntést hozó) szervek, a célokat koordináló és a gazdaságirányítás eszközeit kidolgozó szervek, valamint a tervfeladatokat részben kezdeményező és végső soron megvalósító szervek együttműködése.

Az információs szakaszban mindhárom szinten a tervezéshez szükséges adatok összegyűjtése folyik. A célok és alternatívák képzésének szakaszában kétirányú folyamat játszódik le: a döntési szint megállapítja az általános célokat, a középső szint létrehozza a „célfát”, és ezt szembesíti az alsó szint javaslataival. Ebből jönnek létre a megvalósítási variánsok, s ezeket ismét szembeállítják a források felmérésének eredményeivel. A szelekciós és döntési szakaszban a felső szint végül is dönt a megvalósítandó variánsról, leküldi azt az alsó szintre mint direktívajavaslatot. Az alsó szint erre is reagál, majd a szintézis végrehajtási direktívákban ölt testet, amelyet a gazdasági apparátus átültet a gyakorlatba.

A könyv nagy figyelmet szentel a gazdasági egyesülések szerepének a tervezési folyamatban. A gazdasági egyesülések a komplex tervezés elkerülhetetlen alappillérei. Létesítésük alapelvei a következők: szélesebb értelemben, hosszú távon is értelmezett hatékonyság, vagyis elegendő nagyságú koncentráció ahhoz, hogy a tudományos-technikai forradalom eredményeit hasznosítani tudják, a versenyztetés elve (tehát az, hogy egy

24. ÁBRA

A KOMPLEX TERVEZÉS MENETE

1. Ország általános céljai;
2. Hosszú távú terv általános céljai;
3. Hosszú távú prognózisok a gazdasági komplexumok fejlesztésére;
4. Részprognózisok;
5. Komplex prognózisok;
6. Összefoglaló prognózis (népgazdaság fejlesztése);
7. Hosszú távú terv koncepciótervezete;
8. Hosszú távú terv koncepciója;
9. Népgazdasági komplexumok fejlesztési programtervezetei;
10. Ágazati, funkcionális, területi programtervezetek;
11. Általános forrás-, cél-programtervezet;
12. Hosszú távú terv alapvető irányának terve;
13. Hosszú távú terv alapvető iránya;
14. Általános cél-, forrás-program;
15. Általános program ágazati-területi alprogramja;
16. Népgazdasági komplexumok fejlesztési programja;
17. Ötéves terv periódusokra bontott 15 éves terv;
18. Következő ötéves terv fő irányai;
19. Hosszú távú terv;
20. Ötéves terv alapvető iránya;
21. Ágazati és területi ötéves tervek alapvető irányai;
22. Termelési egyesületek ötéves tervjavaslatai;
23. Ágazati és regionális ötéves tervjavaslatok;
24. Ötéves tervjavaslat, beleértve ötéves forrás- és célterveket is;
25. Ötéves terv;
26. Legfontosabb fejlesztési programok végrehajtásának kontrollja;
27. Egyéb általános programok kontrollja és korrekciója;
28. Éves terve k (egyesületek);
29. Éves tervek (ágazati és terület);
30. ÁKM és regionális kapcsolatok mérlegei;
31. Pénzügy és hiteltervek;
32. Ötéves terv korrekciója (éves terv kidolgozása);
33. Költségvetési terv;
34. Költségvetés.

adott területen lehetőleg egy egyesülés ne legyen monopolhelyzetben) és végül az egyesüléshez tartozó részegységek technikai és gazdasági funkcióinak rokon volta. Az egyesülések magukban foglalják a tudományos kutatóközpontokat, a fejlesztő-tervező szerveket, oktatási intézményeket, az alap- és segéd-termelőfolyamatokat végző üzemeket (vagyis kibocsátásuk végső felhasználásra szolgáló termék) az elosztó szervezet jelentős részét, s ilyen módon közvetlen szerződéses kapcsolatban állnak ellátó bázisaikkal és piacukkal. Az egyesülések különös fajtáját alkotják azok az ágazatközi komplexumok, amelyek a fentebb említett programok megvalósítása érdekében jönnek létre.

Látható, hogy a szovjet szerzői kollektíva elejétől végéig végiggondolta a modern újratermelési folyamat komplexitását, s következetesen végigviszi e szemléletet a prognózisoktól a tervezésen keresztül az irányítási és döntési rendszerig bezárólag. Hasonló gondolkodási folyamatot a magyar népgazdaság jövőbeni fejlődése érdekében nekünk is véghez kell vinnünk. Amikor a magyar gazdaságfejlesztés komplex felfogását kialakítjuk, az igen értékes, gondolatokat ébresztő szovjet koncepciótól egy alapvető kérdésben azonnal el kell térnünk. Fedorenko és munkatársai komplexitás-felfogásukat a szovjet gazdaság méreteit figyelembe véve alakították ki, ennek következtében a gazdaság külső kapcsolatai modelljükben csak igen másodrendű szerepet kaphattak. Hiszen a gazdaság egyensúlyát és az újratermelés bővítését befolyásoló összes fontos tényező rendelkezésre állt az országon belül. Magyarország esetében a komplex tervezés és fejlesztés minden mozzanatát sokszorosan áthatják az újratermelés nemzetközi vonatkozásai. Amennyivel egyszerűbb tehát a fejlesztés komplex felfogása Magyarországon a gazdaság kis méretei folytán, legalább olyanira bonyolítja a helyzetet a külgazdasági kapcsolatok intenzív volta. Ezek bizonytalansági tényezőkként is felfoghatók, bár a bizonytalansági fok rendkívül különböző: a szocialista integrációs kapcsolatokban sokszorta kisebb, mint a KGST-közösségen kívüli viszonylatokban. Mindenesetre a magyar fejlesztési stratégia egyik alapvető oldala külgazdasági kapcsolataink stratégiája. Másrészt, amíg Fedorenko a komplex fejlesztést a szelekcióval főleg idődimenziós kapcsolatokba hozza – vagyis arra keresi a választ, hogy melyik népgazdasági problémát kell legelőbb megoldani – Magyarország esetében a szelekció nemcsak és nem is főleg időbeli sorolást jelent, hanem bizonyos területek művelésére való specializálódást, szemben más területekkel, ahol a termelési kultúra fejlesztéséről

való *végleges* lemondást választjuk. A két ország méretkülönbsége tehát sajátos eltérést hoz magával a fejlesztési komplexitás *konkrét* felfogásában, amellett, hogy a komplexitás követelménye mindkét népgazdaságban egyforma erővel vetődik fel.

1.2. A GAZDASÁGI SZERKEZET MINT TERMELÉSI KULTÚRÁK RENDSZERE

Ahhoz, hogy a gazdaságfejlesztést komplex módon vizsgáljuk, mindenekelőtt a jelenlegi *struktúrafelfogáson* kell jelentős módosításokat eszközölni.

Eltérően a közfelfogástól, a gazdasági szerkezeten nem elsősorban a termelés *ágazati* vagy *termék-szerkezetét* értem, hanem a termelési *kultúrák* hálózatát.

Az ágazati szerkezet (ipar, mezőgazdaság; I-II. szektorok; nehézipar; könnyűipar; kitermelő, feldolgozó és szolgáltató szektorok stb.) két esetben kerülhet indokoltan a figyelem középpontjába. Az egyik eset a szükséghelyzet, amikor a nemzetközi munkamegosztás feltételei valamilyen oknál fogva nem adóttak, illetve fennáll az egyoldalú kiszolgáltatottság, a gazdasági és politikai zsarolási kísérletek veszélye. Ez esetben a gazdaságpolitika figyelme az újratermelés természetes feltételeinek *bármilyen* való biztosítására összpontosul, s így a szerkezeti fejlesztés középpontjába bizonyos anyagok, energiahordozók, beruházási javak és fogyasztási cikkek *ellátási* biztosítása kerül. A másik eset az a történelmi helyzet, amikor egy elmaradott termelőerőkkel rendelkező gazdaság szervezeten és tudatosan meggyorsítja gazdasági fejlődését és megalapozza korszerű termelési kultúráját. Ez esetben, amint fentebb említettem, bizonyos, meghatározott technológiák („ágazatok”) kiépítésének sorrendisége és arányai lépnek az érdeklődés homlokterébe. A társadalom csak kevésbé támaszkodhat meglévő, történelmileg kialakult termelési tradícióira. Ennélfogva. szükségszerűen vagy szélesebb terjedelemben fog hozzá a korszerű szerkezet kialakításához, mint amilyen az adott helyzetben optimális volna, vagy pedig más gazdaságok intenzív hatása alatt szakosodik, ami rendszerint ugyancsak az optimálistól távol álló szerkezetet eredményez. Miközben kialakul ilyen vagy olyan torzulásokkal tarkított *ágazati* szerkezete, a lakosság kijárja az iparosodás „elemi iskoláját”: életmódja megváltozik, általános műveltsége és szakképzett-

sége jelentősen megnő, kitermeli műszaki és egyéb értelmiségét. Ez az iparosodás elsődleges haszna. Nyugodt, nagyobb gazdasági és politikai nyomásoktól mentes belföldi és nemzetközi közegben az iparosodás eleve vehet olyan irányt, amely többé-kevésbé közelít a majdani fejlett gazdaság majdani szerkezetéhez. Ha azonban az iparosodás időszaka éles belső osztályharcokkal, nagyszabású világgazdasági változásokkal vagy feszült nemzetközi helyzetekkel esik egybe, az utóbbiak parancsoló szükség-szerűségei nyomják rá elsősorban a bélyegüket az ágazatok kifejlődésének sorrendjére, ütemére és színvonalára. Ez esetben az ágazati típusú fejlesztési problémák az egész korszakban előtérben maradnak, ami idővel axiómaszerű berögződöttséggé teszi azt a látszatot, mintha a gazdasági fejlesztés jószerűen az ágazati arányok célszerű változtatásával volna egyértelmű.

Mindehhez hozzájárul még az is, hogy a világ műszaki-gazdasági fejlődésének egyenlensége folytán a piaci érdeklődés homlokterébe időnként más-más termékcsoport kerül. A világpiacon leatható dicsőség és haszon zöme azon gazdaságoké lesz, amelyek divatot tudnak teremteni, illetve készen állnak a divatáramlatokba való gyors bekapcsolódásra. A közelmúlt dinamikus, részben divatágazatai az autóipar, a kőolaj-finomítás, az elektronika voltak. Az újítási eredményekért, tőkékért és piacokért való versenyfutásban rendszerint homályban marad azonban az, hogy a rövidebb-hosszabb életű, konkrét termékkörhöz vagy technológiához tapadó strukturális divatáramlatok mögött is a termelőerők több évtizedes vagy évszázados szívós fejlesztésével megalapozott termelési kultúrák állnak, s az ágazati szerkezet csak tükröződése ezeknek a kultúráknak.

A termelési kultúrák fogalma jelentősen eltér az ágazatokétól. *Akkor beszélünk a kultúra meglétéről, ha az adott kor követelményeinek minden tekintetben megfelelő termelési és/vagy szolgáltatási folyamat véghezviteléhez és folyamatos továbbfejlesztéséhez az alapvető termelési tényezők a kellő mennyiségben, a kellő koncentrátsági fokon, a kellő fejlettségi színvonalon, s végül a kellő arányban állnak a társadalom rendelkezésére akár hazai forrásokból, akár kiépített nemzetközi munkamegosztás segítségével.*

Jellegét tekintve a kultúra kötődhet egy-egy szűkebb értelemben vett szakmai tudáshoz, technológiához, termékcsoport előállításához. Ennyiben nem feltétlenül ellentétes azzal a szemlélettel, amely a gazdaságot az alapanyagbázis, a megmunkálási technológia vagy a felhasználási azonos-

ság alapján osztja fel, s ilyen módon ágazatokat képez. Magyarországon például az évszázad első felében kialakult egy igen fejlett vákuumtechnikai kultúra, amely az 1950–1960-as években kiterjedt az ilyen jellegű termelőberendezések gyártására is. Mindez még nem feszíti szét a hagyományos ágazati gondolkodásmódot, még akkor sem, ha a fényforrások gyártása más technológiát, más üzem- és piacszervezést is követel, mint a fényforrásokat gyártó berendezések termelése, illetve forgalmazása. Ami egyelőre még alapvetően összeköti a két irányzatot, az a műszaki kutató-fejlesztő tevékenység közös volta, valamint a kultúra nagyfokú önállósága mind a termelés, mind a piacok területén. Ez az önállóság azonban a vákuumtechnikai iparon belül halványulóban van a mikro-elektronika térhódításával. Már csaknem lehetetlen ágazati szemmel belátni a kultúra fejlesztését és helyes népgazdasági arányát, ha a *termelési vertikum alapvető fázisai egymástól gyökeresen eltérő technológiájúak*. Az élelmiszer-termelési vertikumok például szervesen nehézvegyipari, bioaktív finomvegyipari, gépipari, növénytermesztési, állattenyésztési és élelmiszerfeldolgozási láncszemeket foglalnak magukban. A fejlesztési rendszer bármelyik láncszemének nem kellő (hazai vagy nemzetközi) koordináltságú figyelembevétele olyan szűk keresztmetszetté válhat, amely kedvezőtlenül hat egyfelől a végtermék mennyiségére és minőségére, másfelől a rendszerben felhasznált eleven- és holtmunka termelékenységére.

Végül, teljesen lehetetlen ágazati szemléletmód alapján áttekinteni azokat a kultúráköröket, amelyek végső soron egy-egy társadalmi szükséglet sokoldalú, komplex kielégítését szolgálják (például egészségügy, oktatás, közlekedés, háztartás, energiaellátás stb.), s ahol a különböző termékek nem a termelési, hanem a *használati folyamatban kapcsolódnak rendszerré*, s csak együttesen jelennek meg termelési-szolgáltatási kultúraként.

1.3. SZELEKTIVITÁSFOKOZATOK

A szelektív fejlesztési politika első ránézésre a struktúrát, tehát a termelési tényezők összetételét és tevékenységi fajták közötti megoszlását módosítja. Valójában mélyreható változásokat okoz a gazdaság fiziológiai működési rendszerében. Ez az alapvető célja és nem az ágazatok arányainak megváltoztatása: ha megállapítható, hogy a gazdaság nem elég fejlődő-

képes, vagy erősen sebezhető az egyensúlya, nem szerencsésen kapcsolódik külső környezetéhez, s végső soron rosszabb hatásfokkal hasznosítja a rendelkezésre álló termelési tényezőket, mint ahogyan azt a társadalom elvárja, a szelekciónak azt kell eredményeznie, hogy a gazdaság *anatómiai-lag* egészségesebbé váljék, s ezért a „*reflexei*” is javuljanak.

Ahhoz viszont, hogy az „anatómiai” változtatások kellő végeredményt biztosítsanak, a szelektív fejlesztési politikának figyelembe kell vennie a történelmileg kialakult vagy kialakítandó sajátos termelésitényező-kombinációk (termelési kultúrák) különböző irányú felhasználásának lehetőségeit is, vagyis kerülni kell a fejlesztési koncepció merev termék- vagy ágazati determináltságát.

A termelési szerkezetnek mennyiségi és minőségi oldala van; a struktúrapolitikának mindkettőt egyforma súllyal kell számításba vennie. A kb. 5 millió főnyi aktív magyar lakosság optimális elosztásánál nemcsak ennek fizikai tömegét és szakmasztruktúráját kell figyelembe venni, hanem a termelési kultúra hazánkban elért fokozatainak különbözőségét is. Ugyanez vonatkozik a tudományos-technikai fejlesztési kapacitásra, valamint a termelőalapokra is. Bármelyik termelő- vagy szolgáltatótevékenység művelhető „felső”, „közepes” vagy „alsó” fokon. A *kitermelőtevékenységek* esetében a „felső fok” jellemzője az a technikai felszereltség okozta munkatermelékenység, amely a termék világgpiaci áron való eladásakor a fejlett ipari országok bérszínvona mellett is realizálhatóvá teszi a „különbözeti járadékot”. „Középfokon” termeli ki a nyerstermékeit az az ország, amelynek bányászati, illetve növénytermesztési technológiája olyan termelékenységet enged meg, amely a fejlett ipari országok bérszínvona mellett járadékot már nem tesz realizálhatóvá, de az átlagos külkereskedelmi rentabilitás elérése még biztosított. „Alsófokúnak” minősíthető az a kitermelőtevékenység, amely csak alacsony bérszínvonal mellett üzhető rentábilisan exportcélokból.

A feldolgozó- és szolgáltatótevékenységek esetében a „felső fok” alapvető kritériuma az, hogy az illető területeken nemzetközi szempontból is számottevő mértékű és színvonalú hazai újítótevékenység történjék, s az ország által exportra készített áruk, vagy a termelési érték jelentős hányada (legalább 10–15%-a) eredeti termék, a felhasznált technológiának pedig mintegy 20–25%-a hazai fejlesztésű eredeti technológia legyen. A világgpiaci értékítélet az ilyen szektorok termékeit – amint a fentiekben már említettem – extraprofitál tetézve ismeri el.

A „középfok” alapkritériuma az, hogy az illető területeken a hazai szakemberek képesek legyenek gyorsan reagálni a külföldi technikai fejlődésre, átvenni és adaptálni azt, illetve kifogástalan minőségben gyártani. A világgiazi értékítélet az ilyen típusú termelőerők által létrehozott termékeket teljes értékű társadalmi munkának ismeri el, azon esetek kivételével, amikor a piac erősen monopolizálva van, s a kívülről jövők csak jelentős árengedményekkel juthatnak realizálási piachoz.

„Alsó fokon” az a kultúra áll, amely nem végez sem újító, sem kellő iramú és színvonalú adaptáló tevékenységet, vagy időben elmarad a fejlesztésekkel, termékeinek minőségi paraméterei gyengék, szállítási fegyelme laza stb. Az ilyen munkát a világpiac leértékeli: rentábilis exportját csak a termelés kivételesen nagy szériája, vagy az alacsony bérszínvonal biztosíthatja. Minél telítettebb a piac az adott termékből, és minél nagyobb az óriási szériával vagy igen alacsony bérszínvonnallal termelő hatása az árszintre, annál kevésbé realizálható az átlagos rentabilitás a „középfokon” termelőknél, illetve a minimális rentabilitás az „alsófokon”, de viszonylag magas bérszinttel és/vagy kis szériával termelőknél. Ezért szükséges a „középfokon” termelő szektorban az újítók gyors követése (a termékkel az életgörbe felfelé ívelő szakaszában kell a külfiacon megjeleneni), illetve az „alsófokon” termelhető termékeknek az export- és a termelési szerkezetből való mihamarabbi kikapcsolása.

A fejlesztési politika ezek szerint nem állhat meg a prioritást élvező termelőtevékenységek (kultúrák és rendszerek) megjelölésénél, valamint a termelésben és exportban képviselendő súlyuk megállapításánál, hanem azt is fel kell mérnie, hogy e területeken a gazdaság milyen minőségi teljesítményt képes elérni.

2. A FEJLESZTÉSI ALAPFELADAT AZ 1980–2000 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

Az elemzést ott kezdem, ahol tulajdonképpen végezni kellene: a növekedésnél. Az újratermelési folyamatnak egy bizonyos növekedési ütem elérése csak kivételesen lehet célja: főleg a feszített iparfejlesztési periódusban, amin Magyarország már túl van. Mégis van értelme annak, hogy egy adott növekedési ütemet, mint *premisszát* a feltételrendszer elején szerepeltessünk: nem *cél*, hanem inkább *korlát* minőségében. A fentebbi – „diagnosztikai” – fejezetben már említettem, hogy a magyar gazdaság – termelési tényezőinek összetétele folytán – az évi 5–6%-os növekedési ütemet szinte automatikusan produkálja: ennél *jóval* lassabb és *jóval* gyorsabb ütem az egyensúlyi helyzet érezhető megbomlását hozza magával. Mivel a gazdaság beruházási, fogyasztási és készletezési szerkezete eleve a közepesen gyors növekedésre adaptáltan jött létre, még az ezredfordulóig sem valószínű, hogy ez a hajlam változni fog. Ilyen adottságok között az újratermelés arányaiból, a termelési tényezők anatómiai szerkezetéből nem következik ez a növekedési ütem, ellenkezőleg, olyan organizmussal van dolgunk, amelynek anatómiai tulajdonságai idomultak az adott iramú növekedés követelményeihez.

Ha az elkövetkező húsz év növekedési ütemét az 5–6%-os nagyságrendi tartományba lehet becsülni, 1975-ben 13,3 milliárd, 1980-ban (az ötödik ötéves terv által előirányzott növekedés elérése esetén) 21 és fél milliárd \$ lesz, 2000-ben – figyelmen kívül hagyva az időközben bekövetkező árváltozásokat – eléri az 55–60 milliárd \$-t.

Az *egy lakosra jutó* nemzeti jövedelem ugyanezen időszak alatt az 1975-ös 1260 \$-ról, illetve az 1980-as – tervezett – kb. 2000 \$-ról 2000-re 5100–5200 \$-ra nő. A történelmileg kialakult természetes szaporodási rátát figyelembe véve 2000-re kb. 11,6 millió főnyi lakossággal lehet számolni.

Az egy aktív lakosra jutó nemzeti jövedelem – ami a *társadalmi munka termelékenységének mutatószáma* – az 1975-ös kereken 2650 \$-ról 1980-ra – a terv szerint – kereken 4200 \$-ra nő, az ezredfordulóra pedig mintegy 11 000 \$ nagyságú lesz.

Amennyiben a nemzeti jövedelem felhalmozás és fogyasztás közötti megoszlása ugyancsak nem változik lényegesen, s megmarad a kialakult 25:75 arány szintjén, az *egy aktív lakosra jutó felhalmozás* – ami a munka technikai felszereltsége növelési potenciáljának általános mutatója – 2000-ben meghaladja a 2800 \$-t. Eközben az egy lakosra jutó *elfogyasztható* nemzeti jövedelem csaknem megnégyszereződik.

A NÖVEKEDÉS ÁLTALÁNOS MUTATÓI

	1975 (tény)	1980 (terv)	2000 (becslés)
Nemzeti jövedelem (10 ⁹ \$)	13,3	21,5	~ 60,0
Lakosság (10 ⁶ fő)	10,57	10,83	~ 11,68
Aktív lakosság (10 ⁶ fő)	5,01	5,13	~ 5,25
Egy lakosra jutó nemzeti jövedelem (\$)	1258	1985	~ 5100
Egy aktív lakosra jutó nemzeti jövedelem (\$)	2655	4191	~ 11500
Egy aktív lakosra jutó felhalmozás (\$)	664	1048	~ 2800
Egy lakosra jutó fogyasztás (\$)	943	1469	~ 3800

Az egyenlet tehát a következőképpen állítható fel: *Ha a cél az átlag magyar állampolgár fogyasztásának 25 év alatti megnégyszerezése, úgy a társadalmi munka termelékenységét 25 éves átlagban évi 6 %-kal, 1980–2000 között pedig átlagosan 5,1 %-kal kell növelni. Ez nem kiemelkedően magas teljesítmény: valamivel alacsonyabb, mint az elmúlt 15 év üteme. Számítani kell azonban arra, hogy a termelékenység az 1980 után következő két évtizedben a munkaerő nagyarányú ágazatközi átcsoportosítása révén már nem növelhető, hanem csak a technikai felszereltség és a szakképzettség növelésével. Ezért a becsült 6 %-os évi átlag biztosítása nehezebb feladat, mint az előző tizenöt év 6,5 %-áé. Másfelől, szemben az előző évtizeddel, az 1980–2000 közötti időszakban a nemzeti jövedelem növelésének a termelékenység növelése úgyszólván kizárólagos eszköze lesz. A becslésben az aktív lakosság növekedését lassuló tendenciájúnak vettem: amíg 1980-ban a lakosság 47 %-a aktív,*

2000-ben maximum 45%-ával lehet számítani, részben az idős korosztály arányának növekedése, részben a tanulási idő meghosszabbodása miatt. Ennek következtében az 1980–2000 közötti húsz évre a népgazdaság egészét tekintve éppúgy 120 ezernyi munkaerő-többlettel lehet számolni, mint az 1975–1980-as ötéves időszakokban. A fejlődés utolsó, csermelynyi extenzív tényezője egynegyedére – érnnyire – szűkül. *A fejlesztési stratégia alappillére tehát a társadalmi munka termelékenységének olyan módon való növelése, hogy az átlag 6%-os növekedés biztosítása ne vegyen igénybe akkora felhalmozást, amely fékezne az általános társadalomstratégiai célt: a fogyasztóképesség négyszeresre való emelését.* A beruházási korlát egyben azt is jelenti, hogy a termelékenység növelése szempontjából Magyarországon az *intellektuális* tényező az *elsődleges*, a *társadalmi munka felszereltségének tevékenységi fajták szerinti szóródását* azon *tevékenységek javára* kell módosítani, ahol a *szakértelem és a szellemi tőke koncentrálnak*.

Annál is inkább így van ez, mivel a népgazdaságnak a külgazdasági egyensúly helyreállítása és hosszú távú fenntartása miatt szüksége van a járadékjellegű többlet-exportkiadások ellensúlyozására, amit ugyancsak a járadék-jellegű exportbevételekkel, vagy pedig hazai kitermeléssel kell biztosítani: ez a hazai kitermelőtevékenység fejlesztését is igényli, ami erősen beruházásigényes. *A feldolgozótevékenységek fejlesztésének beruházási korlátja így még erősebb, mint a népgazdaság egészére vonatkozóan.* Ugyanebben az irányban hat az infrastruktúra elmaradottságának csökkentése is. Az 1980–2000 közötti időszakban ezért valószínűleg tarthatatlan lesz az a tendencia, amely 1970–1975 között a népgazdaság fejlődésére jellemző volt, ti. az, hogy a beruházások növekvő hányadát a nemzeti jövedelem felhalmozási alapjának terhére foganatosítottuk és csak csökkenő hányad jutott az amortizáció terhére (1970-ben 35%, 1975-ben 32,7%.) Ha viszont a rekurált termelőeszköz-érték részaránya növekszik a bruttó felhalmozáson belül, úgy a beruházások termelékenység-növelő erejének igen gyorsan kell növekednie ahhoz, hogy a társadalmi termelékenység növekedési üteme áttörje a felhalmozási korlátokat. Ez egyrészt a beruházások *szerkezetének* a berendezések és felszerelések javára való átrendezésével érhető el, másrészt a beruházások *időtartamának* csökkentésével, harmadsorban a *beruházások műszaki színvonalának erőteljes növelésével*, és végül a *beruházások olyan*

irányú allokációjának erősítésével, hogy azok mind magasabb szintű munkaerővel és/vagy természeti feltétellel találkozzanak.

Ez bizonyos mértékű szemléletváltozást feltételez a népgazdasági tervezés és irányítás egészében. Eleddig a beruházási források központi elosztásában, illetve a helyi források keletkezését szabályozó mechanizmusok képzésében a prioritást legtöbbször a szűk termelési keresztmetszetek kapták akár belső ellátási, akár exportérdekek alapján ítéltettek is egyes keresztmetszetek szűkekknek. Ez óhatatlanul magával vonta azt, hogy a *fejlesztés a gyenge pontokra koncentrálódott*. Az ezredfordulói elkövetkező húsz évben ez a beruházáspolitikai gyakorlat nem folytatható tovább a népgazdaság belső és külső egyensúlyának, valamint termelőerői továbbfejlődési lehetőségeinek súlyos veszélyeztetése nélkül. A belső fejlődési szükségletek csakúgy, mint a világgazdasági környezet a fejlesztés erős szelektivitását követelik, a szelektivitás pedig mindenekelőtt a beruházáspolitikán áll vagy bukik. Fel kell készülnünk rá – szemléletileg is és szemléletformáló ösztönző-eszközeinkkel is – hogy a *XX. század utolsó két évtizedében határozott fordulatot hajtsunk végre a népgazdaság hosszú távon is legígéretesebb területeinek igen erősen kiemelt fejlesztése felé*. Annál is inkább, mivel a fentebb körvonalazott fejlesztés igen jelentős import- és exportvonzatokkal jár. A gazdaság energiafelhasználása – alább részletezni is fogom – húsz év alatt két-két és fél-szeresére növekszik. Ez már önmagában is hatalmas energiahordozó-importot követel. A megnövekedett feldolgozóipar megsokszorozza szerkezeti anyag- és féltermékimportját, jelentősen megnő a gépek, berendezések és fogyasztási cikkek behozatala is. Mindennek következtében az import elkerülhetetlenül gyorsabban nő a nemzeti jövedelemnél. A legszerényebb becslések szerint is egy százaléknyi nemzeti jövedelem növekedésre 1,4 százaléknyi importnövekedést kell számítani.

Ha az ilyen módon megsokszorozódott importot 2000-ben a népgazdaság export útján ki akarja egyenlíteni, úgy a társadalmi végtermék 41%-át eleve nemzetközi csere céljaira kell megtermelnünk*, ami 20 év

* Az 1,4-nél nagyobb importrugalmassághoz – külgazdasági egyensúlyhelyeztet feltételezve – olyan export/végtermék hányadosok tartoznak, amelyeknek fenntartása kevéssé valószínű és nem is volna biztonságos a magyar gazdaság szempontjából: az 1,6-es importrugalmassághoz 50,6%, az 1,8-hez pedig 60,6%. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gazdaság biztonsága szempontjából megengedhető maximális exportorientáltsági hányados függ a gazdaság hosszú távon is megalapozott versenyképesség-

átlagában 7,8–7,9%-os évi exportbővülést feltételez. Ez nem látványos, „rekord”-előírányszat, a magyar gazdaság elért már ennél jóval nagyobb százalékot is. Figyelembe kell azonban venni, hogy a 7,8–7,9%-os évi exportbővülés a) volumenszám, amely értékindex formájában, ha csak évi 5%-os inflációt feltételezünk – ami nem elképzelhetetlen – már 11,2–11,4%-os évi forgalomnövekedést jelent; b) árutömeg-dimenzióban jóval nagyobb, mint az 1970-es évek forgalma, és végül c) jóval nehezebb külpiazi feltételek között kell eladni: többek között a fejlődő országok növekvő iparának versenye mellett. Márpedig, ha az export nem teljesül, az import sem valósítható meg. Húsz éves időtartamra nem lehet számítani a kereskedelmi mérleg deficitjéből származó eladósodással. Ha ilyen az időszak folyamán keletkezik, ugyanezen két évtizeden belül feltétlenül ki kell egyenlíteni ahhoz, hogy a gazdaság fizetőképessége fennmaradjon. Két évtizedes távlatban tehát csak null-szaladós külkereskedelmi mérleget lehet reálisan számításba venni mint átlagpozíciót. Vagyis, ha – mondjuk – az 1987–1992. években a zavartalan *újratermeléshez szükséges* importot az export nem tudja fedezni, akkor az 1992 utáni időszakban kell az exportot a 7,8–7,9%-os növekedési ütem felé vinni. Húsz éves átlagban azonban az import biztosítása ezt a feszített exportteljesítményt mindenképpen megköveteli.

Kérdés természetesen, hogy a fenti exportnövekedési ütem minden körülmények között *feszítettnek* fogható-e fel? Azt hiszem, hogy egy adott exportexpanszió mértéke különböző anatómiai tulajdonságokkal rendelkező gazdaságok számára különböző mértékű erőfeszítést követel. Ha például a gazdaság exportárbevételét kizárólag a kiszállított áruk volumenének növelésével tudja elérni, a kivitel ütemének növelése csak akkor nem okoz belső feszültséget, ha bővében van olcsó nyersanyagoknak, munkaerőnek és kihasználatlan kapacitásoknak, és/vagy ha olyan nagymértékű tömegtermelésre rendezkedik be, amely kibírja az alacsony árakat is. Ezen feltételek mindegyikének – vagy legalábbis többségének – teljesülése esetén a dinamikus növekvő importszükségletet az ország

gétől, valamint attól is, hogy külgazdasági kapcsolatainak hányad része van bebiztosítva hosszú lejáratú ellátási piaci és kooperációs szerződések útján: Magyarország esetében a szocialista integráció fejlettségi fokától. Nem lehetetlen tehát, hogy a megengedhető exportorientáltság 40%-ról 2000-ig 50%-ra emelkedik: ebben az esetben az importrugalmasság optimális mértéke is 1,6-re nő. Mai tudásunk alapján azonban valamelyes biztonsággal csak az 1,4-es értéket lehet előrebecsülni.

tömegáruval fizeti ki, s különösebb nehézség nélkül elszenvedi a cserearányromlást is, mivel *bőven rendelkezik olcsó termelési tényezőkkel.*

Továbbmenve: ha egy ország a növekvő vagy dráguló importtal hasonló ütemben növekvő értékű munkateljesítményt tud exportjában szembeállítani, akkor is túlteszi magát a megsokszorozódó importkiadások okozta nehézségeken, ha nincs bővében sem természeti kincseknek, sem olcsó munkaerőnek. Ezzel szemben a termelési tényezők mennyisége tekintetében erősen korlátozott ország, ha munkaerejének fajlagos értéknövelő képessége is gyenge, sem az export tömegének, sem értékének növelésével nem tud rugalmasan reagálni az importszükséglet növekedésére vagy árának drágulására; következésképpen az olyan exportnövekedési ütem, ami a másik két típusú gazdaságban normálisan elérhető, számára már feszítettnek tekinthető. Nos, *a magyar gazdaság számára a fentebb jelzett exportnövekedési ütem, a világgazdaság mai elhelyezési és árviszonyai, valamint a magyar népgazdaság jelenlegi fejlettségi szintje mellett erősen feszítettnek fogható fel, amit néhány éven keresztül el lehet érni, de két évtized átlagában önmagában semmi esetre sem lehet megtervezni, hanem csak az export- és termelési szerkezet jelentős átforgalmazásával együtt, ami egyben a magyar gazdaság anatómiájának érezhető mértékű átforgalmazását is jelenti.*

Az anatómiai átforgalmazás rendező elve mindenekfelett a társadalmi munka termelékenységének társadalmi méretekben való maximalizálása, ami feltételezi

– az eleven munka *árakban realizálható* bonyolultsági fokának (új érték teremtőképességének) maximalizálását;

– ehhez igazítva a munka felszereltségi fokának optimális mértéken való tartását, és végül

– az energia- és anyagfelhasználás racionális értelemben vett minimalizálását.

Más szóval, Magyarországnak az elkövetkező negyedszázad folyamán egy gramm anyagot sem szabad elpazarolnia, és annyi beruházást kell foganatosítania, amennyi szükséges ahhoz, hogy az aktív lakosság szorgalma és tehetsége maximálisan kibontakozhassék. Ez utóbbi mindenfajta reális magyar stratégia egyetlen igazi alapköve, amelyre a termelési folyamat közgazdasági környezete („etológiája”) valamint a külgazdasági kapcsolatrendszer is felépíthető.

A továbbiakban elvileg egy nevezőre hozom a három kritériumot,

amennyiben a munkaeszközök, energia és nyersanyagok formájában felhasznált értéket visszavezetem *eleven* munkára. Ilyen formán a társadalmi munka termelékenységében átlagolódik az utolsó megmunkálási fázis termelékenysége az előző fázisokéval. Sőt az importanyagok és gépek eleven munkatartalma is megjelenik annak a *hazai* munkának a képében, amellyel az ország kifizette a behozott holmikat. Így a hatékonyság – ami elvileg egyenlő a társadalmi munka termelékenységével, népgazdasági szinten az egy aktív lakosra jutó nemzeti jövedelemmel, az egyes termelőtevékenységek szintjén pedig a halmozott munkaráfordítással fejezhető ki – egy viszonylag egyszerű mutatóval érzékeltethető.

A gazdaság leghatékonyabb területei azok, ahol a termelési tényezők a legfejlettebbek, illetve a legkedvezőbbek, s kombinációjuk is a legszerencsésebb. Abban az esetben, ha a magas hatékonyság fenntartásának feltételei hosszú távon adottak, s a realizálási piac is biztosított, ezek egyben a népgazdaság leginkább exportorientált területei. Minél kevésbé lehet beszélni e feltételek meglétéről, elvileg annál kisebb az exportorientáció. Egy középső sávban a hazai piacra való termelés még kifizetődőbb, mint az import, majd ezután az import gazdaságossága kerekedik felül. Az importgazdaságosság azonban közvetett fogalom: a hazai termelési tényezők felhasználásának alacsony határfoka tulajdonképpen az a tényező, amely az import gazdaságosságát meghatározza.

A „felső” és „közép” fokon művelt kultúrák ezért egyben exportorientáltak, a „közép fok” alsó tartománya már hazai ellátásra orientált, az „alsó fokon” művelhető kultúrák esetében pedig az ellátás importorientációja a jellemző. Mindezt a társadalmi termelékenység különbségeivel lehet kifejezni: a leginkább exportorientált szektort „+2x”-szektorként jelölöm, a legkevésbé hatékonyat „-2x”-szel. Az átlagot oly mértékben meghaladó tevékenységeket, amelyek termékei a világpiacra már átlagos haszonnal adhatók el, „+x”-szel, a minimális rentabilitást még elérőket „-x”-szel jelölöm. (Vagyis a $(\pm)x$, az adott korban az a termelékenységi sáv, amelyen belül rentábilisan, de még nem extraprofitálással lehet exportálni.)

3. A GAZDASÁGI SZERKEZET ELEMZÉSE A SZELEKCIÓ SZEMPONTJÁBÓL

Mindabból, amit eddig kifejtettem, kiviláglik, hogy igen nehéz olyan módszert találni, amely a fentebb felsorolt, jobbára még minőségi mi-voltukban is igen összetett megítélési ismérveket mérhetővé teszi, s ezáltal *evidens* döntési kritériumokat szolgáltat a szelekciós fejlesztési politika számára.

A nehézség több oldalú.

Egyrészt nagyon bizonytalan a rendelkezésre álló statisztikai adatrendszer segítségével – amely ágazati elv alapján épül fel – megközelíteni a termelési kultúrát mint számbavételi egységet. A statisztika, bármilyen mély bontásban készüljön is, tevékenységi elv alapján csoportosít: mutatói *országos* tevékenységek összegét, illetve fajlagosaik *átlagát* adják. Bármilyen szűk területre bontjuk is az adatokat, ezek legfeljebb a különböző jellegű tevékenységeket választják szét egymástól, homogenizálják – az alkalmazott technológia vagy a termelt termék szempontjából – a megfigyelési egységeket, de nem alkalmasak arra, hogy szétválasszák ezen belül a különböző fokon művelt kultúrákat. Például a tevékenységi bontásban készült statisztikai felmérések a „műanyag-feldolgozó ipar” adataiban összegezik a modern nagyüzemek és a primitív tsz-melléküzemágak tevékenységét. A fajlagos mutatókban az átlagot kapjuk, amely semmiképpen sem lesz jellemző annak megítélésére, hogy a szelektív fejlesztés szempontjából *egyedül* jelentős nagyipari egységek „felső”, „közép” vagy „alsó” fokon művelik-e mesterségüket.

Másfelől, minél jobban közeledünk a homogén megfigyelési egység felé, annál jobban távolodunk az azonos kultúrán belüli irányváltási vagy termékváltási tendenciák következtében differenciálódó kultúra mérhetőségétől. Ha például a vegyipar, vagy ezen belül a könnyűvegyipar túl széles megfigyelési egységnek bizonyul, s azt tovább bontjuk a

gyógyszergyártásig, akkor máris túl szűk területet kapunk, mivel a gyógyszeripar csak egyik – bár igen fontos – tevékenységi formája egy olyan kémiai kultúrának, amely a biológiaiilag aktív vegyületeket kutatja, fejleszti és termeli. Ahhoz, hogy a kultúra helyzetéről némi képet kapassunk, a növényvédőszer-ipart, a kozmetikai ipart, az állategészségügyi kémiát, a tápszer- és fehérjeipart egyaránt meg kell vizsgálnunk.

Végül, a statisztika – természeténél fogva – a *múlt* adatait tárja az elemző elé. Ezek az adatok igen értékesek a fejlődési irányok megismerése szempontjából, de a jövő fejlesztésére nézve sokszor igen csalóka támpontokat adnak. A múltban végbement tendenciák extrapolálása a jövőt illetően csak egy szempont a sok közül, ha a *fejlesztési* döntés érvrendszerének összeállításáról van szó. Szerepe annál korlátozottabb, minél nagyobb súllyal vetődik fel a döntés előkészítésében a *minőségi* változtatás igénye.

3.1. A MAGYAR TERMELÉSI SZERKEZET EGYES ELEMEINEK MEGÍTÉLÉSE A JELENLEG FELHASZNÁLT TERMELÉSI TÉNYEZŐK SZEMPONTJÁBÓL (RÖVID TÁVÚ ELEMZÉS)

A vizsgálat alapjául három mutatót választottam: A gyártási vertikum végső kibocsátásának egységére jutó halmozott (vagyis a végső kibocsátást megelőző termelési fázisok fajlagosait is magában foglaló)

- a) munkaóra-felhasználás (t')
- b) összes állóeszköz (c')
- c) termelői importfelhasználás (i')

értékeit, illetve az egyes gyártási kultúrák mutatóinak eltérését a termelőszféra átlagos mutatóitól.

Mindhárom mutató olyan természetű, hogy a 100-nál nagyobb értéket mutató vertikumok a legnagyobb terheket róják a gazdaságra (nagy erőforrás befektetésével viszonylag szerény kibocsátási eredményt érnek el), a fajlagos eredményesség a mutató értékének csökkenésével fokozatosan javul. A mutatók valóság tartalmát néhány dolog erősen torzítja:

a) a nevezőben mindenütt a kibocsátott forintérték szerepel, hazai realizálási áron számítva. A termelési eredményt tehát a hazai és nem a világpiaci értékrendszer tükrözi. Mindkettő erősen torzít a tényleges

társadalmimunka-ráfordításokhoz képest, de a torzítás iránya és mértéke erősen különbözik. Az egyes kultúrák exportra való orientálása szempontjából a hazai árrendszerben kifejezett fajlagos mutatókat igen nagy fenntartásokkal lehet csak fogadni.

b) A munkaóra-felhasználás nem tesz különbséget a különböző fokon kvalifikált munkák között. Az egyes kultúrák megítélése szempontjából viszont elengedhetetlen volna annak mérhetővé tétele, hogy mekkora a ráfordított munkaóra átlagos „kvalifikáltsági” színvonala.

c) Az állóeszköz-igény mutatójának nagyságát erősen befolyásolja az állóeszközök értékelésének módszere, az amortizációs kulcsok nagysága és eltérései.

d) A termelői importfelhasználás mutatójában a forrás nem különbözteti el a rubelért, illetve a konvertibilis valutáért beszerzett importanyagokat, valamint félkész termékeket, holott a fajlagos felhasználás minimalizálási követelményei nagyobb súllyal esnek latba az utóbbiaknál.

Mindezek alapján az alábbi következtetéseket csak igen durva, első megközelítésként szabad érzekelni, finomításukat részletesebb vizsgálat alapján a jövőben kell elvégezni.

Első megközelítés: Mindhárom mutató egyforma súlyú számbavétele
A rendelkezésre álló t' , c' és i' sorrendiségi értékeket e számításnál nem súlyozom:

$$V = \frac{t' + c' + i'}{3}$$

Ez annyit jelent, hogy az egyes kultúrák makroökonómiai hatása szempontjából a termelékenységet, a tőkeigényességet és az importfelhasználás-igényeket *egyforma fontosnak* ítélem.

A különböző gyártási kultúrák elhelyezkedése a preferenciasorrendben e számítás szerint a 224–225. oldalon található.

Az egyes kultúrák helyének meghatározhatóságát az adatrendszer tökéletlensége eléggé megnehezíti. Ezért itt csak néhány olyan szembeötlő, általános jelenséget emelek ki, amelyek valószínűleg egy tökéletesített metodika eredményei alapján is megállapíthatók lesznek.

– A magyar kitermelőtevékenység zöme a közepes pozícióba került. Az egyetlen jelentősebb kivétel a bauxitbányászat.

– Azon termelési vertikumok, amelyek végső kibocsátása végtermék, kevés kivétellel ugyancsak a közepes, vagy annál kedvezőtlenebb pozícióba kerültek. Amennyiben az importanyagigény mutatót le tudnánk szűkíteni a konvertibilis valutáért vásárolt anyagokra, a kohászat, az alumíniumipar jóval kedvezőbb helyzetbe kerülne. Ugyancsak kedvezőbb pozíciót mutatnának az állattenyésztési kultúrák, ha azokat bontani lehetne a nagyüzemi és háztáji szektor szerint, bár a nagyüzemi szektor fokozott tőkeigénye részben ellensúlyozná az alacsonyabb fajlagos elevenmunka-igényt.

– A végtermék-termelésig kiépült vertikumok szóródása igen csekély: a kultúrák zöme „kedvező”, vagy „közepes” kategóriába került. Nincsenek továbbá szélesebb értelemben vett „ágazati” csomósodások. Ez azt mutatja – túl az árrendszer egyenlősítő hatásán –, hogy a termelési szerkezet tökéletesítésének kulcsát nem a nagy ágazati struktúrák között, hanem elsősorban azokon belül kell keresni.

Külön megemlítésre érdemes, hogy

– a köztudat által legreményteljesebbnek tartott gyártási kultúrák többsége (mérőműszerek, gyógyszer, orvosi műszer, számítástechnika, szórakoztató híradástechnika, vegyipar, gépjárműgyártás stb.) a kedvezőbb pozícióba került;

– a mezőgazdasági és élelmiszeripari gépjárműgyártás ugyancsak a kedvező pozíciót nyerte el;

– a szerszámgépipar, közúti járműgyártás, professzionális híradástechnika, vákuumtechnika, háztartási és kozmetikai ipar, cipőipar, kötőipar – a köztudattól eltérően – csak közepes helyzetűnek mutatkozik;

– az optikai ipar, irányítástechnikai eszközök gyártása és állatgyógyászati ipar az átlagtól lefelé csúszott. (Ez utóbbi főleg nagy importanyag-felhasználása miatt, ami zömében szocialista eredetű: finomabb vizsgálat előbbre vinné.)

Feltűnő, hogy a szocialista exportunk szerkezetének vezető szektorai zömükben a közepes és az annál feljebb helyet foglaló termelési területekről kerülnek ki (az élelmiszeripari és textilipari kultúrákat kivéve), a tőkés export vezető területei pedig inkább a középestről rosszabb pozíciójú tevékenységekből tevődnek össze.

AZ EGYES KULTÚRÁK SÚLYOZATLAN SOROLÁSA

	Igen kedvező	Kedvező	Közepes	Gyenge közepes	Előnytelen	Igen előnytelen
V=	—70	70—85	85—115	115—130	130—160	160—
KITERMELŐ	Kőolaj Bauxit Vasérc Szőlő Egyéb növény- term.	Szén Mangán Egyéb érc Gabona Takarmány	Ipari növény Burgonya, Zöldség	Gyümölcs		
Műszén	Rúd-idomacél Huzal Csiszolóanyag Ipari gáz Rostkikészítés Cérna-zsineg	Vill. energia Lemez-szalag Cső Timföld Öntés Fémszerkezet Görd. csapágy Híradástech. alkatrész Cement Azbeszt Betonáru Épületelem	Szigetelő anyag Műszaki kerámia Hiradást. kerámia Siküveg Öblüstveg Vegyipari anyag Kábel Gumiabroncs Épületasztalos Műbőr Gyapjuszövet Egyéb szövet Egyéb állat- teny.	Kovácsolás Alumínium- kohászat Alumínium hengelés Egyéb színes- fémkohászat Kábel Kőolajfeldolg. Selyemszövet Len-kender- szöv. Bőr- szörme- kikészítés	Épület- kerámia Műszál gyárt. Fűrész Cellulóz- papír Pamutszövet Terj. fonal Szarvas- marha- tenyésztés Sertés- tenyésztés	Baromfi- tenyésztés
FÉLKÉSZ TERMÉK						

Mérőműszer	Eroőgép, kazán	Bányagép	Szőnyeg	Optika	Baromfi
Egyéb bútor	Anyagmozgató	Heng.-öntődei	Rövidáru	Cukor	Tej
Papírfel-	gép	gép	Köt. hurk.	Bor	
dolg.	Ép. gép	Szerszámgép	Alsóruha (k-h)		Áll. gyógy- szer
Textil kon-	Vegyigép	Közúti jármű	Felsőruha (k-h)		Hús
fekció	Keresk. gép	Hajó	Harisnya		Konzerv
Szesz	Mg. él. gép	Vill. gép	Bőr. konf.		
Sör	Egyéb gép	Professzionális	Bőrruh.		
Dohány	Vasúti jármű	hiradástech.	Bőr cipő		
	Kerékpár	Vákuumtechn.	Felsőruha		
	Vill. készülék	Labortech.	(17—61)		
	Vill. köz-	Ügyviteltech.	Alsóruha		
	szükségleti cikk	Számv. techn.	(17—61)		
	Szórakoztató	Fémöntőmégikk	Malom		
	hir. techn.	Házt. kerámia	Sütőipar		
	Orvosi műszer	Üvegfeldolg.	Édesipar		
	Gyógyszer	Fotokémia	Növ. olaj		
	Egyéb cipő	Festék			
	Kézmű	Házt. kozm.			
	Paprika	Gumicikkek			
	Ásványvíz	Műanyag-			
		feldolg.			
		Fényezett bútor			
		Kárp. bútor			
		Szines bútor			
		Egyéb fafeld.			

AZ EGYES KULTÚRÁK MUNKAIGÉNYESSÉG ALAPJÁN SÚLYOZOTT SOROLÁSA

Igen kedvező	Kedvező	Közepes	Gyenge közepes	Kedvezőtlen	Igen kedvezőtlen
$V_i =$	70—85	85—115	115—130	130—160	160—
Kőolaj	Szén	Egyéb érc	Takarmány (—)	Burgonya,	Ipari növ.
MELO	Bauxit (—)	Gabona	zöldség (—)	(—)	(—)
KITER	Vasérc (—)	Szőlő (—)	(—)	Gyümölcs	(—)
	Mangán			(—)	(—)

Huzal (+)	Csiszolóag.	Gördülő	Ép. kerámia (+)	Fűrész	Szarvas-
Ipari	Rostkikészítés	energia	csapágy feldolg. (+)	Cellulóz-	marha (—)
gáz (+)	Cérna-zsineg	Rúd-	Kábel (+)	papír (+)	Sertés (—)
Műszén		idomacél	Híradás- tech.		Baromfi
		(—)	Épület aszt.		
		Lemez-	alkatrész		
		szal.	Cement		
		Cső	Azbeszt		
		Kovács-	Betonáru		
		lás (+)	Épület-		
		Timföld	elem		
		Alumí-	Szigetelő		
		nium	Műszaki		
		kohászat	kerámia		
		(+)	Hír. tech.		
		Alumí-	kerámia		
		nium	Siküveg		
		heng. (+)	Öblös-		
		Egyéb	üveg		
		szines-	Műszál		
		fémkoh.	(+ +)		
		(+)	Vegyí		
		Öntés	alap-		
		Fémszerk.	anyag		
			állatteny.		

FÉLKÉSZ TERMÉK

VÉGTERMÉK

Ép. gép. (+)	Erőgép, kazán	Hajó	Édesipar	Optika	Konzerv	Hús-
Mg. élelm. gép (+)	Ag. mozg. gép	Villamos gép	Növényi olaj	Irányítás-techn. (+)	Bor (—)	Baromfi-p.
Egyéb gép (+)	Bányagép (+)	Vákuumtech.		All. gyógy-szer (+)		Tej
	Heng. önt. gép (+)	Ügyviteltech.		Sütő (—)		
Villamosági készáru (+)	Szerszámgép (+)	kerámia		Cukor		
Egyéb gép (+)	Vegyigép	Üvegfeldolg.				
Mérőműszer	Keresk. gép	Fotókémia				
Papírfeldolg.	Vasúti jármű	Háztartási kozmet.				
Textil-konfekció	Közúti jármű (+)	Gumicikk				
Szesz	Kerékpár	Fényezett bútór				
Sör	Vill. közszüks. hűtő	Kárp. bútór				
Dohány	Professzionális hűtő	Szines bútór				
	hiradástechn. (+)	Egyéb fa				
	Hiradástechn. közszüks. cikk	Szőnyeg				
	Orvosi műszer	Rövidáru				
	Labortechn. (+)	Köt-hurk. kelme				
	Számvitel techn. (+)	Alsó ruha (k-h)				
	Fémítőmeg-cikk (+)	Felső ruha (k-h)				
	Gyógyszer	Bőrkonf.				
	Festék (+)	Bőrruha				
	Műag. feldolg. (+)	Felsőruha (17—61)				
	Harisnya (+)	Alsóruha (17—61)				
	Egyéb cipő	Paprika (—)				
	Kézműipari cikk	Malom				
	Ásványvíz	Bőrcipő				
		Édes				
		Növ. olaj				
		Ásványvíz				

Második megközelítés: A termelékenységi tényező kétszeres súlyú
A módosult mutató:

$$V_t = \frac{2t' + c' + i'}{4},$$

ami azt jelenti, hogy az eleven munkát megtakarító jellegnek önmagában akkora jelentőséget tulajdonítunk, mint a tőkemegtakarító és importanyag-takarékos jellegnek együttvéve. (Lásd a 228–229. old.) (A megnevezések mögötti „+” jel azt jelenti, hogy a súlyozás nélküli értékelési sorrendhez képest a kultúra egy, a „++” pedig azt, hogy két kategóriával előrelépett; a „–” jel egy, a „—” pedig két kategóriával való hátrább sorolódást jelent.)

Ezek szerint a viszonylag *alacsony* fajlagos munkaigényességnek az értékrendben való megnövekedése

– általában lefelé szorítja a kitermelőtevékenységeket, valamint az állattenyésztő vertikumokat, továbbá azokat a végtermékkibocsátó vertikumokat, amelyek relatíve kevés feldolgozóipari értéket adnak hozzá az alapanyagokhoz (sütőipar, idomacélgyártás, húsipar, boripar stb.).

– A félkésztermék-termelő vertikumokat csaknem kivétel nélkül a „közepes” szektorba tömöríti.

– A végterméktermelő vertikumok jelentős részét a „közepes” kategóriából a „kedvezőbe” viszi át.

Az egész táblázat azt mutatja, hogy a vertikumok fajlagos munkaóra-ráfordítása szerinti megítélés a szóródást rendkívül összehúzza: a magyar árrendszer ezek szerint elég erősen elevenmunka-ráfordítás centrikus. A népgazdasági tevékenységek túlnyomó többsége egy $\pm 15\%$ -os terjedelmű sávban helyezkedik el, ami annyit jelent, hogy az árárányok erős korrelációban vannak a V_t -mutatóval.

Harmadik megközelítés: A tőkeigényességi tényező kétszeres súlyú
A módosult mutató:

$$V_c = \frac{t' + 2c + i'}{4}$$

vagyis az egyes termelőtevékenységek állóeszköz-megtakarítási képességét önmagában olyan nagyra értékeljük, mint a másik két tényezőt együttvéve. (Lásd a 232–233. old.)

Az állóeszköz-igényességnek az értékrenden belüli előtérbe helyezése a kitermelőtevékenységeket még hátrább szorítja, kivéve a növénytermelési kultúrákat. Ugyanilyen hatással van a félterméktermelő vertikumok többségére, mindenekelőtt azokéra, amelyek hazai bányászati alapanyagbázisra épülnek: itt ugyanis a kitermelő és elsődleges feldolgozó munkafázisok magas fajlagos állóeszköz-igénye kumulálódik, s még az alacsony importanyag-igény sem tudja a magas tőkeigényt ellensúlyozni. A kitermelő- és elsődlegesen feldolgozó ágak magas fajlagos tőkeigényét a hazai árrendszer szemmel láthatóan nem honorálja.

Ugyanakkor a végterméktermelő vertikumokban a V_c mutató a V -vel szemben alig okoz elmozdulást.

Negyedik megközelítés: Az importfelhasználás intenzitási tényező kétszeres súlyú.

A módosult mutató:

$$V_i = \frac{t' + c' + 2i'}{4}.$$

Ez esetben az importanyag-megtakarítást értékeljük ugyanakkora súllyal, mint a tőke- és munkaigényességet együttvéve. (Lásd a 234–235. old.)

Az importanyag-igényesség tényezőjének hangsúlyozása, érdekes módon, nem hat kedvezően a kitermelőágakra a preferenciális értékrendben. Ugyanez a furcsaság észlelhető a hazai alapanyagbázisú félgyártmány-szektorban. Az importbázisú félkész termékeket viszont erőteljesen hátrасorolja (kohászat, műbőr, vegyipar, bőripar).

Igen tanulságos, ahogyan ez a megközelítés a végterméktermelő vertikumokat átrendezi: a nagy alapanyag-igényű gépipari ágak területén alig okoz elmozdulást a súlyozatlan értékrendhez képest, míg érezhetően hátrább tolja a számítástechnikát, a professzionális híradástechnikát, a gyógyszeripart, festékipart, közúti járműipart, kötszövőipart, selyemipart, amelyek intenzív félkésztermék-importalapon működnek.

A fenti megközelítések kiegészítése: Az alkalmazott eleven munka szakképzettsége.

Sajnos az egyes gyártási kultúrák szakképzettség-igény eltéréseire vonatkozóan nem állt rendelkezésemre a fenti mutatókhoz hasonló részletezettségű adattömeg, így kénytelen vagyok az iparági bontást

AZ EGYES KULTÚRÁK ÁLLÓALAP-IGÉNYESSÉG ALAPJÁN SÚLYOZOTT SOROLÁSA

Igen kedvező	Kedvező	Közepes	Gyenge közepes	Kedvezőtlen	Igen kedvezőtlen
$V_c =$	70—85	85—115	115—130	130—160	160—
Szőlő	Kőolaj (—)	Szénbány. (—)	Alumínium-	Vill. energia	
Egyéb növ.	Vasérc (—)	Bauxit (—)	hengerelés	(—)	
	Gabona	Mangán (—)	Kábel	Kovácsolás	
	Takarmány	Egyéb érc (—)	Cement (—)	Timföld	
	Ipari növ. (+)		Azbeszt (—)	(—)	
			Betonáru (—)	Alumínium	
			Pamut textil	koh. (—)	
			(+)	Ép. kerámia	
			Selyem textil	Műszál	
			(—)	Fűrész	
			Len-kender	Cellulóz-	
			textil	papír	
			Gyapjú textil	Sertés	
			Egyéb textil	Baromfi (+)	
			Bőr- szörme-		
			kik. (—)		
			Egyéb állat-		
			tenyésztés		

KITERMELŐ

Műszen (—)	Rúd-idom (—)	Ipari gáz (—)	Alumínium-	Vill. energia
Cérna-zsineg	Lemez-szalag	Vegy. alapanyag	hengerelés	(—)
	Huzal (—)	Kőolajfeldolg.	Kábel	Kovácsolás
	Cső	(+)	Cement (—)	Timföld
	Egyéb szk. (+)	Gumiabroncs	Azbeszt (—)	(—)
	Öntés	Ép. asztalos	Betonáru (—)	Alumínium
	Fémszerk.	Rostkik. (—)	Pamut textil	koh. (—)
	Görd. csapágy	Műbőr	(+)	Ép. kerámia
	Hír. alkatrész	Selyem textil	Fonalterj. (+)	Műszál
	Ép. elem	(—)	Szarvasmarha	Fűrész
	Szigetelő	Len-kender	(+)	Cellulóz-
	Műszaki ker.	textil		papír
	Csiszolóanyag	Gyapjú textil		Sertés
	(—)	Egyéb textil		Baromfi (+)
	Híradástechn.	Bőr- szörme-		
	kerámia	kik. (—)		
	Siküveg	Egyéb állat-		
	Öblőüveg	tenyésztés		

FÉLKÉSZ TERMÉK

Labortech. (+ +)	Erőgép-kazán Ép. ag. gép Vegyigép	Anyagmozg. gép (—)	Köt. hurk. kelt.	Optika Áll. gyógyszer (+)	Irányítás- techn. Hús Konzerv Cukor (—)	Baromfi Tej
Mérőműszer	Keresk. gép	Bányagép	Alsóruha (k-h)	Sütő (—)		
Egyéb bútor	Papírfeldolg.	Heng. önt. gép	Felsőruha (k-h)	Bor		
Textil- konfekció	Mg. el. gép	Szerszámgép	Harisnya			
Szesz	Egyéb gép	Közúti jármű	Bőrcipő			
Sőr	Vasúti jármű	Hajó	Felsőruha (17—61)			
Dohány	Kerékpár	Vill. gép	Alsóruha			
	Vill. készülék	Prof. hir. techn.	Alsóruha (17—61)			
	Vill. közszüks.	Vákuumtech.	Malom			
	Szórakozt. hir. techn.	Ügyviteltech.	Édesipar			
	Orvosi műszer	Házt. kerámia	Növ. olaj			
	Szám. techn.	Úvegfeldolg.				
	(+)	Fotokémia				
	Fémöntőmégcikk	Festék				
	(+)	Házt. kozmetika				
	Gyógyszer	Műszaki gumi				
	Bőrkonf. (+)	Műag. feldolg.				
	Bőrruha (+)	Fény. bútor				
	Egyéb cipő	Kárp. bútor				
	Paprika	Színes bútor				
	Asványvíz	Egyéb fa				
		Szőnyeg				
		Rövidáru				

VEGTERMEK

Egyéb gép	Építélgép	Erőgép-kazán	Felsőruha	Vill. gép (—)	Optika (—)	Áll. gyógy-
Méroműszer	Vegyigép	(—)	(17—61)	Szám. tech. (—)	Irányítás	szer (—)
Egyéb bútor	Keresk. gép	Ag. mozg. gép	Alsóruha	Fotókémia (—)	techn.	Baromfiipar
Textil-	Mg. él. gép	(—)	(17—61)	Festék (—)	Köt-hurk.	Tej
konfekció	Vasúti járm.	Bányagép	Kézmű (—)	Házt. kozm. (—)	tex. (—)	
Szesz	Kerékpár	Heng. önt. gép	Cukor (+)	Fényezett	Alsóruha	
Sör	Vill. készáru	Szerszámgép	Növ. olaj	bútor (—)	(k-h) (—)	
	Szórakozt.	Közüti jármű	Bor (+)	Színes bútor (—)	Felsőruha	
	hir. techn.	Hajó		Szőnyeg (—)	(k-h) (—)	
	Papirfeldolg.	Vill. közszüks.		Rövidáru (—)	Hús	
	Paprika	Prof. hir. tech.		Bőrruha (—)	Konzerv	
	Asványvíz	Vákuumtechn.		Sütő (—)		
	Dohány (—)	Orvosi műszer-		Édes (—)		
		Labortechn.		Malom (—)		
		Ügyviteltechn.				
		Fémtömegcikk				
		Házt. kerámia				
		Üvegfeldolg.				
		Gyógyszer (—)				
		Gumicikk				
		Műag. feldolg.				
		Kárp. bútor				
		Egyéb fa				
		Harisnya				
		Bőrkonf.				
		Bőrcipő				
		Egyéb cipő (—)				

használni. Az iparági adatok kiemelten magas *általános* szakképzettségi szintet (100 szakképzetlenre jutó szakképzett) mutatnak a gépgyártás, a műszeripar, a ruházati ipar, a termelő ágazatok, valamint a közlekedési eszközök gyártása esetében, igen alacsony szintet (a ruházati ipar és bőripar kivételével) a könnyűiparban, az élelmiszeriparban, az építőanyag-iparban, továbbá a mezőgazdaságban. Meggondolkoztató, bár nem meglepő a híradás- és vákuumtechnikai ipar átlagnál alacsonyabb általános szakértelem-ellátottsága. Ami a magasan kvalifikált műszaki munkaigényességet illeti (100 szakmunkásra jutó műszaki) a híradás- és vákuumtechnikai ipar jár az élen, a villamosgépgyártással karöltve, de igen előkelő a helyezése a műszeriparnak és a vegyiparnak is.

A magyar gazdaság szelektív fejlesztése szempontjából mindenekelőtt azok az ágak érdemelnek prioritást, amelyek mindkét szempontból kedvezőek: az összes dolgozó létszámon belül magas a műszaki szaktudással rendelkezők aránya, a szakképzetteken belül pedig magas a felsőfokú műszakiaké. Ilyen értelemben a következő sorrend adódik (a sorrendiségben a bányászat és a villamosenergia-ipar mutatóit nem vettem figyelembe, mivel ezek kevésbé tekinthetők exportágaknak és a szelekció során ki sem eshetnek):

Sorrend	Legkedvezőbbek	Legkedvezőtlenebbek
1	Műszeripar	Papíripar
2	Gépgyártás	Bőripar
3	Közlekedési eszközök gyártása	Mezőgazdaság
4	Erősáramú villamos ipar	Textilipar
5	Híradás és vákuumtechnika	Építőanyag-ipar
6	Vegyipar	Faipar
7	Ruházati ipar	Élelmiszeripar

E sorrendet összevetve a 228–229. oldalon levő táblával meglepő az egyezési tendencia: mindössze a villamos gépgyártási, valamint néhány élelmiszeripari vertikum „helyezése” látszik ellentmondani a szakképzettségi sorrendnek: minden bizonnyal árarányok miatt. Kétségtelen, hogy ha a magyar termelési feltételeknek a magas képzettséget követelő, termelékeny ágakból összenőtt struktúra felel meg, akkor annak gerincét mindenekelőtt a műszeripar, gépgyártás, finomvegyipar tájékán kell kiépíteni. Amennyiben viszont a mezőgazdaság fejlesztéséhez kiváló természeti és intellektuális adottságaink vannak (a magasan kvalifikált munkaerő-ellátott-

AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG KÖZVETLEN TERMELÉSÉBEN
FOGLALKOZTATOTT DOLGOZÓINK SZAKKÉPZETTSÉGI MUTATÓI
(ezer fő)

Ágazat	Műszaki			Szak- képzett közvetlen termelő			Szakkép- zetlen közvetlen termelő			100 szakképzésre jutó műszaki fő		100 szakképzetlenre jutó szakképzett fő	
	1	2	3 = 1+2	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Bányászat	12,1	59,5	71,6	43,5	20	0,67	165	1,57					
Villamosenergia-termelés	4,7	12,8	17,5	11,4	37	1,23	154	1,47					
Kőházat	9,8	33,5	43,3	45,0	29	0,97	96	0,91					
Építőanyag-ipar	6,2	19,9	26,1	44,4	31	1,03	59	0,56					
Vegyipar	12,8	30,7	43,5	43,5	42	1,40	100	0,95					
Élelmiszeripar	11,9	37,3	49,2	81,5	32	1,06	60	0,57					
<i>Gépipar összesen</i>	<i>65,0</i>	<i>171,3</i>	<i>236,3</i>	<i>170,9</i>	<i>38</i>	<i>1,27</i>	<i>138</i>	<i>1,31</i>					
Gépgyártás	17,1	55,4	72,5	34,8	31	1,03	208	1,98					
Közl. eszközök gyártása	14,1	39,8	53,9	32,7	35	1,17	165	1,57					
Erőáramú villamos-ipar	7,4	15,6	23,0	20,5	47	1,57	112	1,07					
Híradás és vákuumtechn. ipar	12,8	24,6	37,4	39,7	52	1,73	94	0,89					
Műszeripar	7,6	18,6	26,2	13,5	41	1,37	194	1,85					
Fémtermégek-ipar	5,9	17,2	23,1	30,3	34	1,13	76	0,72					
<i>Kőnyttipar összesen!</i>	<i>18,8</i>	<i>95,6</i>	<i>114,4</i>	<i>130,9</i>	<i>20</i>	<i>0,67</i>	<i>87</i>	<i>0,83</i>					
Faipar	2,6	9,7	12,3	16,7	27	0,90	74	0,70					
Papíripar	0,8	4,4	5,2	6,9	18	0,60	75	0,71					
Textilipar	10,0	40,3	50,3	69,0	25	0,83	73	0,70					
Bőr- és cipőipar	2,4	15,2	17,6	19,5	16	0,53	90	0,86					
Ruházati ipar	2,3	22,5	24,8	14,2	10	0,33	175	1,67					
<i>Ipar átlaga</i>	<i>144,7</i>	<i>475,9</i>	<i>620,6</i>	<i>592,0</i>	<i>30</i>	<i>1,00</i>	<i>105</i>	<i>1,00</i>					
Mezőgazdaság ²	80	290	370	813	28	0,93	45	0,43					

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1974.

¹ Nyomdaipar nélkül.

² Becsült értékek az állami gazdaságok adatainak figyelembevételével.

ságban a mezőgazdaság az ipar szintjén van), a versenyképességet egyrészt olcsó tömegtermeléssel, másrészt a falusi lakosság nagymértékű szakmunkás-képzésével lehet elérni.

A fenti megközelítések második kiegészítése: Az ipari kutató-fejlesztő bázis.

A magyar gazdaság helyzetéből adódó szerkezeti feltételeknek az ipari fejlesztőbázis kétirányú koncentrációja felel meg: egyfelől a legszínvonalasabb szellemi erőket ösztönözni kell az innováló gócok fejlesztésére, másfelől pedig a rendelkezésre álló nívós, de nem élvonalbeli fejlesztő kapacitásokat a „követő” jellegű exportorientált területekre. Ezen követelményekkel szemben a magyar műszaki kutatás jelenleg erősen szétforgácsolt: csaknem 11 ezer ipari kutató 16 ezer témát kutat; egy kutatási téma évi költségáfordítása kb. 360 ezer forint. Ez eleve megakadályozza azt, hogy az újíthatósággal rendelkező területeken elegendő és összpontosított anyagi és szellemi erő álljon rendelkezésre, de a szétforgácsoltág még az ütőképes adaptáló szektorok fejlesztéséhez is túl nagyok látszik.

Az átcsoportosítás több síkban történhet:

a) Bizonyos ágazatokban a hazai kutatásról *le kell mondani*, más ágazatokban viszont a *kutatók és a kutatási összeg jelentős növelésére* van szükség;

b) A kutatott témák számát minden termelőágazatban erőteljesen csökkenteni kell, a fennmaradó témák megoldására viszont jelentős erőket kell összpontosítani.

Az alábbi számítás egy KSH-felmérés adataiból indul ki*, amely kimutatja a) az egyes ágazatokban foglalkoztatott kutatók számát, b) a kutatás alatt álló témák számát, és c) az egyes ágazatok kutatási ráfordításainak összegét. A három mutatóból az alábbi intenzitási arányokat képeztem:

1. Témakonzentráció: $r' = \frac{t}{n}$, vagyis az egy kutatóra jutó témák száma;

2. Ráfordításkonzentráció: $r' = \frac{r}{t}$, vagyis az egy témára jutó ráfordítások forintértéke.

* Iparunk műszaki színvonalának alakulása. KSH 1975. augusztus 7.

A forrás adatai 1973. évből származnak, ezért ma már csak tendenciájukban értékelhetők. Néhány összefüggés azonban szembeötlő.

a) Egy tudományos kutatóra – a híradástechnikai ágazat kivételével – egynél több téma kimunkálása jut. Ez még akkor is jelentős szétforgácsoltságra hívja fel a figyelmet, ha számításba vesszük, hogy a kutatóintézetek hajlamosak minden részkutatást önálló témaként nyilvántartani.

b) A forrás tanúsága szerint „kutatóbázisa” csak a kézmű- és háziiparnak, valamint az úgynevezett „egyéb iparnak” nincs, a többi iparág rendelkezik kutatókkal. Ezek nem egy esetben imponáló szellemi potenciált jelentenek – vagy *jelenthetnének* – az esetek nagy részében azonban már számszerűségüket tekintve is komolytalanul hatnak (ruházati ipar: 21 fő, nyomdaipar 12 fő stb.).

c) A témakénti ráfordítások egy ágazatban (híradástechnika) haladják meg, egy ágazatban pedig (papíripar) megközelítik az 1 millió forintot. A többi ágazatban a félmillió forintot sem érik el. Ismerve a modern innovációs kutatások költségigényeit, az 1 milliós nagyságrend is igen szerény összegnek tűnik, a félmilliónál kisebb évi ráfordítási összegek az esetek többségében bizonyos, hogy „méreten aluliak”.

AZ IPARI KUTATÁSOK NÉHÁNY JELLEMZŐ ADATA (1973)

Ágazat	Kutatási létszám	Témák száma	Ráfordítás (10 ⁶ Ft)	t'73	t'73 (10 ³ Ft)
Bányászat	454	533	189	1,17	355
Villamos energia	297	547	112	1,84	205
Kohászat	562	884	314	1,57	355
Gépgyártás	992	2415	457	2,43	189
Közlekedési eszközök gyártása	384	1532	524	3,98	342
Villamosgép-ipar	913	1803	365	1,97	202
Híradástechnikai ipar	1944	1239	1377	0,64	1113
Műszeripar	1275	1524	582	1,20	382
Fémtermékek-ipar	280	1240	173	4,43	140
Építőanyag-ipar	376	411	197	1,09	479
Vegyipar	2018	2110	1042	1,05	494
Faipar	75	270	18	3,60	37
Papíripar	18	25	24	1,39	960

Ágazat	Kutatási létszám	Témák száma	Ráfördítés (10 ⁶ Ft)	t' ⁷³	r' ⁷³ (10 ³ Ft)
Nyomdaipar	12	38	3	3,17	79
Textilipar	250	454	134	1,82	282
Bőripar	110	357	54	3,24	150
Ruházati ipar	21	25	5	1,19	20
Élelmiszeripar	350	537	150	1,53	279
Ipar összesen	10 781	15 944	5720	1,48	359

Mindez azt bizonyítja, hogy a magyarországi ipari kutatásokat erőteljesen koncentrálni kell, ami anélkül, hogy kutatóapparátusunkat túlmereteznénk, alátámaszthatja újító- és adaptálóbázisaink kialakulását.

A koncentráció javasolt irányát és méretét egy koeficiens-rendszerrel próbálom szemléltetni: a következő táblában feltüntetett koeficiensek (első három oszlop) a kutatói létszám, a témák száma és a ráfordítások változásának *mértékét* jelzik a hosszú távú szelektív szerkezetfejlesztés első szakaszának végére (azaz 1985-re). A 20 éves periódus további éveiben már a módosult ipari kutatási struktúra működne (4., 5., 6. oszlop), amelynek *t'* és *r'* mutatóit a 7. és 8. oszlop tünteti fel.

AZ IPARI KUTATÁSOK MÓDOSÍTOTT ADATAI (előrejelzés 1985-re)

Ágazat	Szelektivitási koeficiens			Módosított		Ráförd. (10 ⁶ Ft)	t' ⁸⁵	r' ⁸⁵ (10 ³ Ft)
	létszám	témák	ráfördítés	létszám	téma-szám			
Bányászat	1,0	0,5	1,0	454	266	189	0,58	710
Villamos energia	1,0	0,5	1,0	297	274	112	0,92	409
Kohászat	0,8	0,5	1,4	450	314	442	0,70	1408
Gépgyártás	1,3	0,3	1,2	1 290	725	548	0,56	756
Közlekedési eszközök	1,1	0,4	1,0	422	613	524	1,45	855
Villamosgép-ipar	1,0	0,3	1,0	913	541	365	0,59	675
Híradástechnikai ipar	1,5	0,3	2,0	2 916	372	2754	0,13	7403
Műszeripar	2,0	0,3	2,0	2 550	457	1164	0,18	2547
Fémtermékek ipar	0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	—
Építőanyag-ipar	1,0	0,3	1,0	376	123	197	0,33	1602

Ágazat	Szelektivitási koefficiens			Módosított		Ráford. (10 ⁶ Ft)	t' ₈₅	r' ₈₅ (10 ³ Ft)
	létszám	témák	ráfordítás	létszám	téma- szám			
Vegyipar	1,3	0,3	1,3	2 623	633	1355	0,24	2141
Faipar	0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	—
Papíripar	0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	—
Nyomdaipar	0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	—
Textilipar	1,0	1,0	1,1	250	91	134	0,36	1451
Bőripar	1,0	1,0	1,2	110	71	54	0,65	761
Ruházati ipar	0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	—
Élelmiszeripar	2,0	3,6	3,6	700	300	537	0,43	1790
Ipar összesen	1,24	0,3	1,46	13 351	4780	8375	0,36	1752

Miben is áll a változás?

a) A kutatói létszám kb. 1¹/₄-szeres, a ráfordítások reálértékének kb. 1¹/₂-szeresre való növekedésével számolok mint minimális fejlesztési alapkövetelménnyel, a témák egyidejű 1/3-ára való csökkentése mellett.

b) Javasolom megszüntetni a kutatásokat azon ágazatokban, ahol jelentéktelen kutatóbázissal rendelkezünk, az ágazat nem kifejezetten kutatásigényes, vagy ahol a fejlesztési preferenciák az ágazat hazai erőkre való támaszkodását amúgy is eltanácsolják (fémtermékcikk-ipar, faipar, papíripar, nyomdaipar, ruházati ipar).

c) Változatlan kutatói létszám és ráfordítás mellett igen erős témakonzentrációt javasolok néhány ágazatban (bányászat, villamosenergiaipar, villamosgépipar, építőanyag-ipar, textilipar, bőripar).

d) Csökkentett létszám mellett, erős témakonzentráció kíséretében ráfordításnövelést javasolok (kohászat).

e) Valamelyest növekvő létszám és változatlan ráfordítás mellett témakonzentrációt javasolok (közlekedésszükség-gyártás).

f) Növekvő létszám és ráfordítás mellett témakonzentrációt javasolok (gépgyártás, híradástechnika, műszeripar, vegyipar, élelmiszeripar).

Az átrendeződés súlypontja egyfelől a híradástechnika és műszeripar, másfelől – különös súllyal – az élelmiszeripar: az előbbieket a kivételesen magas kutatásigény, az utóbbi a jelenlegi elhanyagoltság miatt.

AZ IPARI KUTATÁSOK KONCENTRÁCIÓS FOKÁNAK VÁLTOZÁSA

Ágazat	$dT = \frac{r'_{85}}{r'_{73}}$	$dR = \frac{r'_{85}}{r'_{73}}$
Bányászat	2,02	2,00
Villamos energia	2,00	2,00
Kohászat	2,24	3,97
Gépgyártás	4,33	4,00
Közlekedési eszközök gyártása	2,75	2,50
Villamosgép-ipar	3,34	3,34
Híradástechnikai ipar	4,92	6,65
Műszeripar	6,67	6,67
Fémtermékek-ipar	0	0
Építőanyag-ipar	1,83	3,34
Vegyipar	4,38	4,33
Faipar	0	0
Papíripar	0	0
Nyomdaipar	0	0
Textilipar	5,05	5,15
Bőripar	4,98	5,07
Ruházati ipar	0	0
Élelmiszer-ipar	3,56	6,41
Ipar összesen	4,11	4,88

A témákon dolgozó kutatók koncentrációja (r') ezek szerint ipari méretekben több mint négyszeresére, a ráfordításoké (r') csaknem ötszörösére növekedhetne. Ezen belül a szelektív fejlesztés szempontjából kiemelt ágazatokban a r' értéke meghaladná az 1973-as állapot ötszörösét, a ráfordításoké a hatszorosát.

A fenti számításban alkalmazott koeficiensrendszer, bár nem minden alap nélküli, mégis csupán példaszerűnek, a szelektív kutatópolitika gondolkodásmódja illusztrációjának tekintendő. A szükséges számításokat részletesebben kell elvégezni termelési kultúrák szerint, követve a kül- és belgazdasági feltételrendszer változásaira alapozott szerkezetmódosítási politika iránymutatásait.

Számolva mindazokkal a korlátokkal, amelyeket fentebb felsoroltam,

a három szempont szerint súlyozott sorrendiségből néhány figyelemre méltó következtetés mégis adódik.

a) Egyértelműen kedvező mutatókkal rendelkező *kitermelő ágazata* a magyar népgazdaságnak nincs; igaz, olyan sincs, amelynek mutatói minden tekintetben átlag alattiak volnának. A legnagyobb kitermelő-ágazatok – kenyér- és takarmánytermelés, szénbányászat, bauxitbányászat – e mutatórendszer szempontjából összességükben közepes megítélés alá esnek.

b) *A félkésztermék-termelő vertikumok* közül minden szempontból kedvező helyzetű fontosabb kultúrát ugyancsak nem találunk. Annál nepe-sebb a felsorolás a végeredményben kedvezőtlen megítélésű szektorban: az állattenyésztés általában rossz sorolást mutat, az *alumíniumkohászat, épületkerámia-ipar* úgyszintén. A timföldgyártás, valamint az alumínium félkész termékek termelése a gyenge közepes („van egy gyenge oldala is”) kategóriába sorol, a könnyűipari félkésztermék-termelő tevékenységek úgyszintén.

c) A legbonyolultabb feladat a végterméktermelő vertikumok megítélése. A számítások alapjául szolgáló ÁKM-ben alkalmazott árak torzításai ugyanis itt kumulálódnak a leginkább. Minden szempontból kedvezőnek ítélt a táblázat néhány olyan gyártási kultúrát, amely valóban a magyar gazdaság fejlődő profiljához sorolódik: például a mérőműszerek és a kereskedelmi gépek termelését. Ugyancsak ide sorolódik néhány olyan kultúra, amelyet a hosszú távú fejlesztési politikában valóban a preferálandó területek közé kell számítanunk, például a mezőgazdasági és élelmiszeripari gépek gyártását, annak ellenére, hogy – ismerve az ágazat *jelenlegi* helyzetét és problémáit – ma még nehéz elképzelni a magas termelékenységet és az alacsony fajlagos eszközigenységet. Ebben a kategóriában találunk továbbá olyan gyártási ágakat is, amelyek egyértelműen kiesnek a magyar gazdaság jövőbeni fejlődési főirányából, részben az innovációs bázis alacsony fejlettsége, részben a gazdaságos gyártás túlságosan nagy szériája, részben az alkalmazható munkaerő iránt való igen alacsony szakképzettségi követelmények miatt, esetleg azért is, mert az adott ágazat egésze világméretben elvesztette dinamizmusát mind a műszaki fejleszthetőség, mind pedig a piaci kereslet szempontjából. Ide tartozik például a szórakoztató híradástechnika, a kerékpárgyártás, a dohányipar, a vasúti járműgyártás, a háztartási textilkonfekció stb.

Ezzel szemben, a magas importanyag-felhasználás következtében a szá-

A HÁROM ISMÉRV EGYÜTTES FEJLESZTÉSI „SUGALLATA”

„Kiemelten fejlesztendő” (egyértelműen kedvező)	„Fejlesztendő” (két ismérv szerint kedvező)	„Méréskelten fejlesztendő” (egy ismérv szerint kedvező)	„Méréskelten visszafajlesztendő” (két ismérve kedvezőtlen)	„Visszafajlesztendő” (két ismérve kedvezőtlen)	„Minél gyorsabban visszafajlesztendő” (egyértelműen kedvezőtlen)
KITERMELŐ FELTÉRMEK	KITERMELŐ Kőolaj-földgáz (t'; i')	KITERMELŐ Vasérctermelés (i')	KITERMELŐ Ipari növény (t')	KITERMELŐ Burgonya-zöltség (t', c')	KITERMELŐ
Műszén	Egyéb növénytermesztés (c'; i')	FÉLTÉRMEK Csiszolóanyag (t')	FÉLTÉRMEK Villamos energia (c')	Gyümölcs (t'; c')	FÉLTÉRMEK
Cérna-zsineg	Szőlőtermesztés (c'; i')	VÉGTERMEK Anyagmozgatási gépgyártás (t')	Kovácsolás (c')	Szarvasmarha (t', i')	Baromfienyésztés
VÉGTERMEK	FÉLTÉRMEK Huzal (t'; i')	Bányagépgyártás (t')	Rúd-, idomacélgyártás (i')	Alumíniumkohászat (c', i')	VÉGTERMEK
Építőanyag- és építőgépgyártás	Ipari gáz (t'; i')	Hengerdei-öntődei gépek gyártása (t')	Timföldgyártás (c')	Épületkerámia (c', i')	Konzerv
Mg., élelmiszeripari gépgyártás	Rostkikészítés (t'; i')	Szerszámgépgyártás (t')	Alumíniumhengertés (i')	Műszálgégyártás (c', i')	Hús
Vegyigépgyártás	VÉGTERMEK Eroőgépgyártás (t'; c')	Kőzútijárműgyárt. (t')	Egyéb szinesfémkohászat (i')	Cellulóz-papír (c', i')	
Kereskedelmi gépgyártás	Vill. közszükségleti cikkek gyártása (t'; c')	Professzionális híradástechnika (i')	VÉGTERMEK Kábelgyártás (i')	VÉGTERMEK Irányítástechnika (c', i')	
Egyéb gépgyártás	Orvosi műszerek gyártása (t'; c')	Festékipar (t')	Kőolajfeldolgozás (i')	Baromfiipar (t', i')	
Vasútijárműgyártás	Labortechnika (t'; c')	Műanyagfeldolgozó-ipar (t')	Gumibroncsgyártás (i')	Tejipar (t', i')	
Kerékpár Villamossági készülékek gyártása	Számítástechnika (t'; c')	Hárisnyagyártás (t')	Műbörgygyártás (i')		
Szórakozt. hír. techn.			Pamutszővettermelés (i')		
Mérőműszerek			Selyemszővet		
Egyéb bútóipar					

Papírfeldolgozó ipar (t'; c')

Háztartási textil-konfekció (t'; c')

Szeszipar (t'; c')

Sőripár (t'; c')

Dohányipar (t'; c')

Ásványipar (c'; i')

Fémtömegcikk (t')

Gyógyszeripar (t'; c')

Egyéb cipőipar (t'; c')

Kézműipar (t'; c')

Paprikaipar (c'; i')

Bőrkonfekció (c')

Bőrruházati ipar (c')

termelés (i')

Len-, kenderipar (i')

Gyapjuszövet-termelés (i')

Bőr-szőrmé-kikészítés (i')

Fonaltermelés (i')

VÉGTERMÉK

Kötött, hurkolt kelme (i')

Kötött, hurkolt alsóruha (i')

Kötött, hurkolt felsóruha (i')

Optikai ipar (i')

Állati gyógyszer (i')

Cukoripar (c')

Borászati ipar (t')

A zárójelben az a mutató szerepel, amely az átlagosnál kedvezőbb, ill. kedvezőtlenebb.

MINDHÁROM MUTATÓJA SZEMPONTJÁBÓL A „KÖZEPES” KATEGÓRIÁBA ESİK
(NEM ALKOTHATÓ HATÁROZOTT ÍTÉLET)

KITERMELŐ	FÉLTERMÉK	HIRADÁSTECHNIKAI	VÉGTERMÉK
Szén-brikett	Rúd-, idomacél	kerámia	Hajó
Bauxit	Lemez, szalag	Síkűveg	Villamos gépek
Mangán	Cső	Öblösűveg	Vákuumtechnika
Gabona	Egyéb színesfém	Vegy. alapanyagok	Ügyviteltechnika
Takarmány	Fémszerkezet	Kőolajfeldolgozás	Háztartási kerámia
	Gördülőcsapágó	Gumibronc	Üvegfeldolgozás
	Hiradási alkatrészek	Épületasztalos-ipar	Fotokémia
	Cement	Egyéb állattenyésztés	Házt. kozmetika
	Azbeszt		Gumicikk
	Betonáru		Fényezett bútór
	Épületelem		Kárpitozott bútór
	Szigetelőanyag		Színes bútór
	Műszaki kerámia		Egyéb faipar
			Szőnyeg
			Rövidáru
			Felsőruházati konfekció
			Alsóruházati konfekció
			Malom
			Bőr cipő
			Édesipar
			Növényolaj
			Sütőipar

mitások mérsékelten kedvezőnek ítélik azon gyártási kultúrák zömét, amelyek valójában a hazai feldolgozóipar fejlesztésének gerincét kellene hogy alkossák: például az orvosi műszerek gyártását, a labortechnikai eszközök gyártását, a számítástechnikát, a gyógyszeripart.

Végül, csak az egy munkaóra jutó bruttó termelési érték átlagosnál magasabb szintje teszi említésre méltóvá a jelenlegi magyar ipar néhány olyan vezető ágába torkolló vertikumokat, mint például a szerszámgép-termelés, a közútjármű-gyártás, a professzionális híradástechnika, az anyagmozgató gépek gyártása.

A végtermékeket előállító feldolgozó ipari vertikumok között kevés olyat találunk, amely a végső feldolgozási fázisban válik kedvezőtlené. A tábla jobboldali oszlopában jobbra olyan vertikumok kerültek, amelyek a kitermelési és félkésztermék-előállítási fázisban kimutatott kedvezőtlen mutatóikat „hurcolják” végig: például a konzervipar, húsipar, baromfiipar, kötszövőipar.

Elnézést kell kérnem az olvasótól a hosszadalmas fejtegetésért, annál is inkább, mivel a belőle levonható *végkövetkeztetés az, hogy a számításoakra s a bonyolult számítások eredményeinek elemzésére fordított energia csaknem felesleges volt:* az egy időpontra vonatkozó pillanatfelvétel csak a jelenlegi hatékonysági viszonyokról nyújt adalékokat, pontosabban arról, amit hatékonyságnak *hiszünk*, vagyis ami a gazdaságban funkcionáló értékrend következtében ilyen-olyan mértékben hatékonyak *tűnik*. Hogy itt nem valóságról, hanem virtuális képről van szó, arra csak néhány példát hozok:

a) *A kitermelőszektorban* nem kapunk karakterisztikus ítéletet egyetlen hazai vonatkozásban perspektivikusan reményteljes kitermelő tevékenységgel kapcsolatban sem: a kenyér- és takarmánygabona-termelés, valamint a bauxitbányászat egyaránt a „reménytelenül közepes” kategóriába sorolódik. A beruházás- és munkaigényes zöldség-, valamint gyümölcs-termesztés viszont már a hatékonysági minimum alá kerül, szemben a szőlőtermeléssel, amelyet alacsony fajlagos beruházásigénye (!) emel a növénytermesztési ágazatok élére. Ha a mutatórendszerre hallgatnánk, mind a hazai fejlesztés, mind a világpiacon értékesítés szempontjából legértékesebb kitermelőágainkat hanyagolnánk el.

b) *Az elsődleges feldolgozást végző termelőtevékenységek* zömének a kedvezőtlen sorolás felé való tendálása annyira egyértelmű, hogy az elem-

zés során eleve gyanúperrel kell élnünk: valószínűleg részben a magyar árrendszer íz tréfát az elemzővel.

Feltűnő, hogy az állattenyésztés összes fontosabb ága a legkedvezőtlenebb helyezést éri el. Itt – az árrendszer torzításain túlmenően – minden bizonnyal a „statisztika kis ördöge” is beleszól az adatok értékelésébe. Köztudomású, hogy az állatállomány nagy hányada a háztáji és kiegészítő gazdaságokban található. 1973-ban a szarvasmarha-állomány 1/3-át (ezen belül a tehénállomány csaknem felét), a sertésállomány mintegy 6/10-ét, a baromfiállománynak is több mint felét a nem nagyüzemi szektorban tartották. Itt az eleven munka termelékenysége – bárhogyan becsüljük is a tényleges ráfordításokat – természetesen jóval alacsonyabb, mint a nagyüzemi állattenyésztésben, a fajlagos *bruttó* állóeszköz-állomány pedig valószínűleg magasabb. Azt az adatok nem tudják érzékelteni, hogy a háztáji és kiegészítő gazdaságokban olyan termelési tényezők hasznosításáról van szó, amelyek különben *elvesznének* mind az egyén, mind pedig a népgazdaság számára. Megítélésüknél tehát nem szolgáltat reális alapot a bármely ipari tevékenységgel való összehasonlítás.

Valószínű, hogy az ipar és a szolgáltatási szektor egyes ágainak mutatóit is jelentősen „lerontaná”, ha valamilyen felmérés vagy becslés alapján a lakosság által az árutermelés körén kívül, vagy a „fekete-árutermelési szférában” („fusi”) elvégzett, és házimunkát (villany szerelés, bútorjavítás, lakatosmunkák, főzés, takarítás, mosás stb.) besorolnánk a termelékenységi és tőkeigényességi mutató számlálójába, illetve nevezőjébe. Az állattenyésztéssel kapcsolatban akkor kapnánk csak a többi ipari ágazatéval összehasonlítható mutatókat, ha el lehetne különíteni a nagyüzemi szektor mutatóit a kiegészítő és háztáji gazdaságokétól. Attól tartok azonban, hogy az 1972-es évre vonatkozóan még az elkülönített nagyüzemi mutatók sem sorolnának be az átlagosnál kedvezőbb értékelési kategóriákba: ebben az évben ugyanis a nagyüzemek állattenyésztésének zöme még a hagyományos technológián alapult, az ipari színvonalú baromfi- és sertés-tenyésztés még csak néhány üzemben folyt, más üzemekben pedig az építkezési és kísérletezési stádiumnál tartott. Egy 1978-as felmérés az állati termékeket előállító ágakat már jóval feljebb sorolná: részben a termelői árak megemelkedése miatt, részben a korszerű, ipari színvonalú tenyésztési módszerek térhódítása következtében, amelyek az egy munkórásra jutó termelésben mindenképpen forradalmasítják az állattenyésztést. Ami a fajlagos állóeszközigenyrt illeti, az importált berendezések de-

vizaszorzóval átszámított és vámokkal terhelt értéke a mutatóban meghatványozza annak az egyébként természetes jelenségnek a súlyát, hogy a munka technikai felszereltsége a hagyományos állattartási technológiákhoz képest ugrásszerűen megnő. A korszerű állattenyésztési berendezések hazai gyártásának meghonosodása ezt is helyre rakja: a beruházások költségeiben nem a vámmal súlyosbított devizakitermelési költségek foglalkoznak szerepelni, hanem a berendezés tényleges termelési költségei.

Az állattenyésztés kedvezőtlen értékelése tehát részben az árviszonyok tüneténye, részben a statisztikai átlagolódásé, részben egy forradalmi átalakulási folyamat pillanatfelvételéből adódó olyan „reális” tényhelyzet, amely a jövőre vonatkozóan nem ad útmutatást. Azért, mert az adatrendszer az állattenyésztést kedvezőtlennek ítéli, a magyar gazdaság nem mondhat le egyetlen nagy természeti kincsének, a termőföldnek komplex, gazdaságos hasznosításáról – többek között a hústermelés növelésén keresztül.

Külön vizsgálatot érdemel az *alumíniumipari félkésztermék-előállító vertikum*. A bauxitbányászat kedvező sorolást ér el a súlyozatlan mutató szerint, a timföldgyártás közepeset. Az alumíniumkohászat és -hengerlés csak azért csúszik a kedvezőtlen tartományba, mert magas az „importanyag-felhasználása”: ti. azért, mivel a Szovjetunióban és Lengyelországban bérkohósított alumínium a nyilvántartásokban importként szerepel. Valójában az alumíniumkohászat importanyag-felhasználása – leszámítva a tömbalumíniumba „beépített” szovjet, illetve lengyel villamos energiát, valamint eleven munkát és amortizációt, továbbá a szállítási költségeket – minimális. Amennyiben az importmutató kedvezőtlen voltát nem vesszük tekintetbe, illetve a fenti szempontok alapján kedvezőnek ítéljük meg, az alumíniumhengerlés átkerül a *c)* csoport bal oldalára: *enyhén kedvező értékelésűvé válik*. Az már az eleven munka termelékenységének, pontosabban a fajlagos hozzáadott érték növelésének lehetőségein múlik, hogy egy kategóriával feljebb hozható-e vagy sem (a magas fajlagos tőkeigény mindenképpen megmarad).

c) A végterméktermelő tevékenységekben a munka értékelése általában érezhetően „kedvezőbbé” válik az előkészítő fázisokénál, és itt számos olyan gyártási kultúra ugrik ki, amely tényleg a magyar ipar élvonalába tartozik. A hazai árrendszer azonban e szektorban is meglepetésekkel szolgál: a vasúti járműgyártás, kerékpárgyártás, söripar, dohányipar mind megannyi nehézséggel küzdő ágazat a mutatók szerint magas ered-

ményeket produkál, szemben a „közepes” – azaz nem karakterisztikus – tartományban helyet foglaló villamosgép-gyártással, vákuumtechnikával vagy a kedvezőtlennek minősülő állatgyógyászati iparral, irányítás-technikával, baromfiiparral, húsiparral.

Az export szerkezete egyébként nem is tükrözi a mai magyar árakon mért, pillanatnyi hatékonysági ismérvek alapján kialakított sorrendiséget. A végterméket előállító feldolgozó tevékenységek termelésének export-hányada 25–40% között mozog, ebből

- az egy, kifejezetten kedvezőtlen mutatójúak exporthányada kerekén 40%;

- a három, illetve két mutató alapján kedvezőeké 30%, csakúgy, mint a három mutató alapján kedvezőtleneké;

- az egy kedvező, illetve a két kedvezőtlen mutatójúak exporthányada pedig 25–27% között mozog.

A félkésztermék-termelő szektorok esetében sem egyértelműbb az összefüggés:

- A legnagyobb az exporthányad a két kedvezőtlen mutatójú tevékenységeknél: kerekén 25%;

- a három kedvezőtlen mutatójú tevékenységek exporthányada 17%, ezzel szemben

- a két kedvező mutatójúak termelésüknek csak 13%-át exportálják.

A kitermelő szektorok esetében a kedvezőtlenek export-intenzitási mutatója meghaladja a 20%-ot, míg a kedvezőeké alig 2%.

E „tendenciátlanságban” három, az életben fellelhető tendencia is van:

- a) Az exportgyakorlat azért sem igazodhat a termelési tényezők hatékonysági mutatóihoz, mert az ország importszükségletének fedezéséhez elegendő devizát nem lehet csak az átlagos, illetve annál kedvezőbb termelésitényező-hasznosítású termelőhelyeken előteremteni;

- b) A világpiac a magyar nemzeti munkateljesítményeket nem a hazai árrendszer arányaiban értékeli, hanem egy attól jelentősen eltérő skála szerint, amelyben a hazai fajlagos munkabérek és a világpiacon versenyképes áruk önköltségében foglalt bérek eltérései nagyobb súllyal esnek latba, mint a tőkekötség vagy – a legutóbbi időkig – a járadék;

- c) A gazdasági struktúra fejlesztése során az egyes tevékenységek világpiaci megítélését nem vettük elsőrangú szempontként figyelembe, sőt kezdetben egyáltalán nem vettük figyelembe. Következésképpen nem azok a tevékenységek fejlődtek ki elsősorban, amelyekre fordított magyar nem-

zeti munkát a világpiac relatíve a legmagasabbra értékelte, hanem azok, amelyek kifejlesztését a hazai preferenciasorrend az élre állította.

Ezért a végfeldolgozó fázisok exportintenzitása magas, függetlenül attól, hogy mekkora a fajlagos munka-, tőke- és importigényességük. A félkésztermék-termelő szektoroké közepes, ismét csak függetlenül a termelési tényező hasznosítási fokától, az alapanyag-termelő szektoroké pedig alacsony. Minden valószínűség szerint az exportintenzitások termelő vertikumok szerinti alakulása messze van az optimálistól, és ugyancsak valószínű, hogy az optimális exportintenzitást nem lehet egyoldalúan, a hazai árszínvonalon értékelt termelési tényezők jelenlegi hasznosítása alapján megközelíteni.

3.2. A SZELEKCIÓ GONDOLATMENETE

A szelekció gondolatmenetét egy variáns-sorozatszámításon keresztül mutatom be. A számítás kiindulópontja az 1980-as tervezett társadalmi termelékenység, nemzeti jövedelem, valamint létszám (aktív lakosság). A népgazdaságot gondolatban öt termelékenységi szint szerinti szektorra bontottam, és feltételeztem, hogy

a) a termelékenységi sáv $\pm 40\%$ (vagyis a legtermékenyebben működő kultúra 1,8-szoros nettó termelékenységgű, mint a legkevésbé termelékeny – nemzetközi árányokban mérve);

b) a népgazdasági munkateljesítménynek 1/10-e testesül meg mind a legtermékenyebb („+2×”), mind a legkevésbé termelékeny („-2×”) szektor termékeiben, az enyhén termelékeny („+×”) és az enyhén alacsony hatásfokú („-×”) szektorokban 15–15%; s az átlagosokban pedig a fele.

Ezek a feltételezések nem alapulnak egzakt statisztikai méréseken, mivel ilyen bontásban nincs statisztikai adatszolgáltatás. Az általam összeállított szektorok nem ágazatok, hanem tevékenységi körök és kultúrák. Elképzelhető, hogy ugyanazon iparág egyik üzeme a „+2×”, a másik a „-2×” szektorhoz tartozik. Ezért az alábbi számítás kizárólag a gondolatmenet illusztrációjaként használható, valamint néhány olyan általános összefüggés leszűrésére, amely a sematikus példából is kiviláglik.

Az 1980–2000 közötti húsz éves időszakra négy szelekciós variánst mutatok be:

VARIÁNSSZÁMÍTÁS A KÜLÖNBÖZŐ TERMELÉKENYSÉGŰ
SEKTOROK SZELEKTÍV FEJLESZTÉSÉRE 1980-2000 KÖZÖTT

Kiinduló helyzet	1. variáns		2. variáns		3. variáns		4. variáns			
	Szórás %	\$	Szórás %	\$	Szórás %	\$	Szórás %	\$		
-2x	-40	2993	-40	8 163	-30	8 792	-50	7 619	-45	7 882
-x	-20	3492	-20	9 524	-10	10 390	-25	9 143	-15	9 938
Ø	0	4191	0	11 429	0	11 429	0	11 429	0	11 429
+x	+20	5029	+20	13 715	+10	12 572	+25	14 286	+15	13 143
+2x	+40	5867	+40	16 000	+30	14 858	+50	17 144	+45	16 572
A. Egy foglalkoztatottra jutó nemzeti jövedelem										
B. Nemzeti jövedelem összetétele										
	Szerkezet %	10 ⁹ \$	Szerkezet %	10 ⁹ \$	Szerkezet %	10 ⁹ \$	Szerkezet %	10 ⁹ \$	Szerkezet %	10 ⁹ \$
-2x	10	2,15	10	6,00	5	3,00	15	9,00	5	3,00
-x	15	3,22	15	9,00	20	12,00	10	6,00	10	6,00
Ø	50	10,75	50	30,00	50	30,00	50	30,00	50	30,00
+x	15	3,22	15	9,00	20	12,00	10	5,00	20	12,00
+2x	10	2,15	10	6,00	5	3,00	15	9,00	15	9,00
Összesen	100	21,50	100	60,00	100	60,00	100	60,00	100	60,00

C. Munkaerő összetétele

	Szerkezet %	10 ³ fő	Szerkezet %	10 ³ fő	Szerkezet %	10 ³ fő	Szerkezet %	10 ³ fő	Szerkezet %	10 ³ fő
-2x	14	701	14	735	6,3	331	22	1103	8	420
-x	18	902	18	945	22,0	1155	12	630	12	630
Ø	50	2505	50	2625	50,0	2626	50	2625	50	2625
+x	12	601	12	630	18,1	950	8	420	19	998
+2x	6	301	6	316	3,6	189	9	472	11	577
Összesen	100	5010	100	5250	100,0	5250	100	5250	100	5250

1. Az első variáns a *lineáris fejlődésre* szolgál például. A gazdaság egésze befutja a prognózisban jelzett utat, de szerkezeti változás és a termelékenység sáv módosulása nélkül. Itt nincs szelektivitás.

2. A második variáns a *nivellálódó* fejlődést példázza. A népgazdaság a prognózisban jelzett fejlődést úgy valósítja meg, hogy közben

a) csökken a termelékenységi sáv $\pm 40\%$ -ról $\pm 30\%$ -ra,

b) csökken a „ $\pm 2 \times$ ”-szektorok súlya a szerkezetben a „ $\pm \times$ ” szektorok javára.

A szelektivitás ebben az esetben a középszint (adaptáló kultúrák) javára történik.

3. A harmadik variáns a *polarizálódó fejlődést* illusztrálja. A végeredmény itt is azonos az előzőekkel, azonban

a) a termelékenységi sáv $\pm 50\%$ -ra nő,

b) a „ $\pm 2 \times$ ”-szektorok megnőnek a „ $\pm \times$ ”-szektorok rovására. Itt a szelektivitás igen erősen az innováló kultúrák fejlesztése felé kormányozza a gazdaságot.

4. Végül a negyedik variáns azt a szelektív fejlődést próbálja bemutatni, amely egyesíti az előző három út előnyös oldalait. A termelékenységi szóródás a „ $\pm 2 \times$ ” szektorok esetében a „lineáris” és a „polarizálódó” variánsok között, a „ $\pm \times$ ” szektoroknál pedig a „kiegyenlítő” és „lineáris” variánsok között foglal helyet, vagyis hagyja markánsan kiugrani az élenjárókat és elmaradni az amúgy is elmaradott kultúrákat, ugyanakkor a középszint körül egy arányosan szóródó termelékenységi szintlétrát képez. A szerkezet tekintetében viszont nem szimmetrikusan mozgatja sem a „ $\pm 2 \times$ ”, sem a „ $\pm \times$ ” szektorokat: a „ $-2 \times$ ” szektort radikálisan csökkenti, a „ $\pm 2 \times$ ” szektort viszont erőteljesen növeli: hasonló, bár enyhébb mozgást visz véghez a „ $\pm \times$ ” szektorokban is.

Ez esetben a szelektivitás figyelme megoszlik az innováló és az adaptáló kultúrák között, az egész népgazdaságot viszont lépcsőről lépcsőre emeli fel.

A különbség a négy variáns között eléggé szembeeső.

A *lineáris* megoldás a többletmunkaerőt (voltaképp az összes termelési tényezőről van szó, amelyet a séma a munkaerő-tényezővel illusztrál) arányosan osztja el a különböző termelékenységi szintek között. A legkevesebb új munkaerőt a „ $+2 \times$ ” szektor kapja (hiszen az ott dolgozók amúgy is termelékenyen termelnek, „hozzák” az egyensúlyhoz szükséges árut). A legtöbb új munkaerőt természetesen a derékhad szerzi meg, de jócskán

jut a „-x” és „-2x” szektornak is: mivel ezek újratermelési pozíciója gyenge, ezért erősíteni kell őket.

A *nivelláló* variáns igen sok munkaerőt von ki a „-2x”-szektorból (ráfizetéses!), de jócskán megkurtítja a „+2x”-szektort is („problémás!”). A „-2x”-szektorból a „-x”-ig jut el a többség, a „+2x”-szektor pedig szépen „leszürkül” a „+x” és az átlag színvonalára. Ez a séma a rövid távú gondolkodás, a „kis hal, jó hal”-politika illusztrációja.

A *harmadik* variáns a „+x”-szektort óriási erőbedobással felfejleszti a „+2x” színvonalára, miközben a középszint és a gyenge középszint elhanyagolódik, a termelékenységi színvonala tart a „-2x”-színvonal felé. A polarizálódás megindul. Ez a variáns igen veszélyes az olyan ország számára, amely nem tud a „+2x”-szintű kulturái számára folyamatos külföldi tőke- és technikai-transzfer injekciókat biztosítani, akár egyoldalú függőség árán is. A népgazdaság ugyanis önmagában képtelen sokáig duális szerkezettel működni: ha az élenjáró szektor sem hazai („+x” és „átlag színvonalú”), sem külföldi háttérre nem tud támaszkodni, először összeomlik a makroökonomiai egyensúly, utána pedig gyors ütemben megindul a méregdrágán kiépített „+2x”-szektor hanyatlása is. Az ilyen politika igen népszerű lehet, nemzeti érzéseket melengethet és nagy ambíciókat elégíthet ki, valójában azonban igen veszélyessé válhat, különösen akkor, ha mértékben is túlzásba viszik.

Hosszú távon is kiegyensúlyozott és a termelőerők tekintetében dinamikus fejlődés a *negyedik* variánstól várható. Ez a „-2x” és -x” szektorban foglalkoztatott lakosságot csaknem a felére redukálja, mégpedig a lépcsőzetes emelés útján: a „-2x”-szektor kb. felét „-x”-re, a „-x” felét átlagos szintűre emeli, az átlagszektorból jelentős tömeget visz fel a „+x”-szintre, innét ismét a „+2x”-szintre emeli fel az arra megérett lakosságot és – természetesen – a kapacitásokat is. Végül is ez az a variáns, amely a munkaerő *legnagyobb* hányadát viszonylag *igen magas szintre* emeli fel.

A négy variáns egyébként eltérő követelményeket támaszt az egyes kultúrákkal szemben abban a tekintetben is, hogy milyen termelékenységnövelési erőfeszítéseket kell tenniük az életbenmaradás érdekében („-2x” szektorból legalább a „-x” szektorig feljutni), illetve az átlagból való kiemelkedés és az életörés érdekében („o”-tól „+x”-be, illetve „+x”-ből „+2x”-be átjutni). Az átlagos 5,1%-os évi növekedési ütemhez mérve a *lineáris* variáns egyforma többlet-erőfeszítést: 6-6,1%-os termelékenység-

MUNKAERŐ-ÁTCSOPORTOSÍTÁSI SZÜKSÉGLET 2000-RE

Szektorok	1. variáns	2. variáns	3. variáns	4. variáns
-2x	+34	-370	+402	-281
-x	+43	+253	-272	-272
∅	+120	+120	+120	+120
+x	+29	+349	-181	+397
+2x	+14	-112	+171	+276
Összesen	+240	+240	+240	+240

növekedést feltételez, ez pedig mintegy 18%-os gyorsítást jelent. A *nivelláló* variáns – a termelékenység sáv összeszűkítése folytán – felemeli a marginális termelékenység mércéjét: itt a többlet-erőfeszítés az 5,1%-kal szemben 6,4%, vagyis kb. 25%-os gyorsításnak felel meg. Ezzel szemben a felső tartományban megelégszik az 5,5%-os növekedési ütemmel (8%-os erőfeszítés-többlettel). A *polarizáló* variáns – paradox módon – a pusztán életbenmaradáshoz nem követel sokat: évi 5,6%-os termelékenység-növekedést (ami azonban nehezebb feltétel, mint a nivelláló variáns életretörési követelménye!). Ugyanakkor az életretörésnek igen nehezek a feltételei: 6,3%-os ütem (ami viszont enyhébb, mint a nivelláló modell életbenmaradási minimuma!). A negyedik variáns átlagos szektorváltási feltételei nem sokban különböznek a lineáris variánsétól: 5,9-6,2% között mozognak (16-21%-os gyorsítást feltételeznek az átlaggal szemben). Ez azért van, mert a mérsékelt *szektoron belüli* erőfeszítéseket a modell párosítja a lépcsőzetes *struktúramódosítással*, vagyis a termelési tényezők átcsoportosításával.

A TERMELÉKENYSÉG NÖVEKEDÉSIÜTEM-SZÜKSÉGLETE A SZEKTORHATÁR ÁTLÉPÉSÉHEZ

Szektorok	1. variáns	2. variáns	3. variáns	4. variáns
„-2x”-ből „x”-be	6,0	6,4	5,7	6,2
„-x”-ből átlagba	6,1	6,1	6,1	6,1
átlagból „+x”-be	6,1	5,6	6,3	5,9
„+x”-ből „+2x”-be	6,0	5,5	6,3	6,1

A gazdaság fokozatos felemelkedésének legcélszerűbb modellje tehát az egymást követő társadalmi termelékenységű termelési kultúrák láncszerű összekapcsolása, folyamatos átfejlesztésük az egy fokkal magasabb nivó felé. Így lehet az „alsófokon” művelt kultúrából („-2x”-szektor) fokozatosan „középfokon”, majd esetleg „felsőfokon” művelt kultúrát létrehozni. Jelenleg a magyar gazdaság a „+x”-, „+2x” szektorok közötti tartományban a világpiacon átlagos feltételek között eladható termékeket („középfok” – „jó középfok”) termel, helyenként ennél magasabb szintű termékeket is. Az átlagtermelékenységű szektorok termékei már csak a KGST-piac – csökkenő mértékű – védeltségének körülményei között realizálhatók gazdaságosan. *2000-ig mindenképpen el kell érni, hogy a „+x”-, „+2x” tartomány közötti szektorok termékei a világpiacon extra-profittal legyenek eladhatók, az átlag „+x” közötti szektorok pedig normális rentabilitásúak legyenek, vagyis a külkereskedelmi haszon oroszlán-része a termelékenység magas voltának legyen köszönhető és ne a bérköltségek viszonylag alacsony voltának.*

A „+2x”-szektor lesz 2000-ben a magyar gazdaság *innovációs magja*. Itt a hazai termelési tényezők egyértelműen optimálisan kombinálódnak össze, tehát

– európai mércével mérve is jelentős újtóbázissal rendelkezünk, a gyártás színvonala kiváló, a külpiacokon elérhető versenyképesség zömét nem a hazai, viszonylag alacsony bérszínvonal biztosítja, hanem a magas termelékenység, a termékek magas műszaki paraméterei, esetleg „magyar specialitás”-voltuk; az adott terület minden műszaki és gyártásiméret-követelményt kielégítő fejlesztése megfelel anyagi lehetőségeink kereteinek.

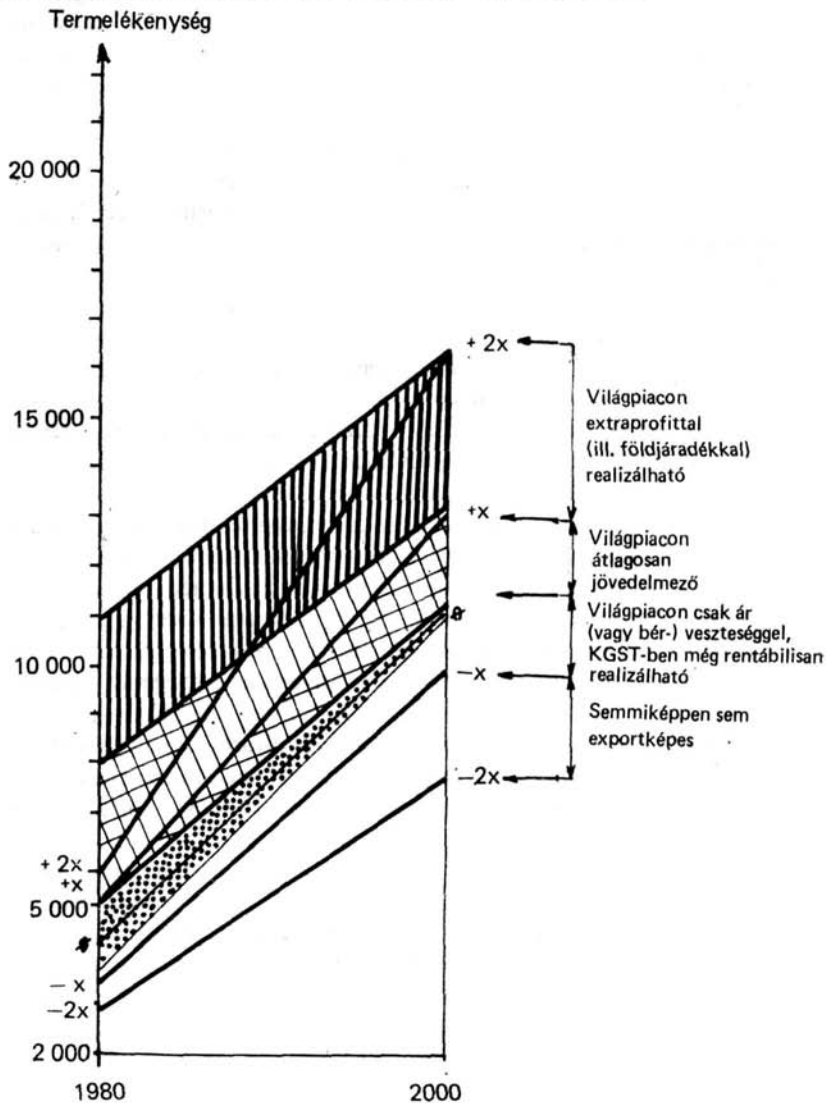
– Ezek a termékek (illetve az adott műszaki kultúrával megtermelhető termékskála egésze) a hazai és világpiacon szűkségletek fejlődésének dinamikus tartományába esnek, a prognózisok sem jeleznek hanyatlást: jó áron, bármely piacon értékesíthetők.

A következő („+x”) szektor értéke csak annyival alacsonyabb az előzőnél, hogy

– nem rendelkezünk hazai, ütőképes újtóbázissal, az adott terület szakemberei és technikai felszereltsége azonban alkalmasak a külföldi újtótevékenység gyors és kifogástalan hazai átültetésére;

– a termékek az életgörbének nem a kezdeti, hanem inkább a „delelő” szakaszán foglalnak helyet;

25. ÁBRA
 A SZERKEZETI ÁTRENDEZŐDÉS AZ INNOVÁCIÓS
 ÉS REPRODUKCIÓS SZFÉRÁK FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

– versenyképességükben már érezhető – de még nem döntő – szerepet játszik a hazai bérszínvonal relatív olcsósága.

Mind a „+2x” mind a „+x”-szektor termékeinek zöme a „három piacos” kategóriába tartozik, tehát elvileg itthon, szocialista és tőkés relációban egyaránt különösebb nehézség nélkül, teljes áron (illetve „kemény” áruként) értékesíthetők.

A „+x”-szektor egyes elemei hazai újító- és adaptáló tevékenységet tartalmaznak, ennek színvonala azonban csak fokozatosan éri el a nyugati, és a „pénzes” fejlődő piacok követelményeit és/vagy nincs reményünk arra, hogy az erősen védett vagy monopolizált nyugati piacokra betörhessünk velük. Szocialista és egyes fejlődő relációkban azonban keresett, „kemény” termékeknek számítanak, és ezeken a piacokon a termelésükre fordított költségek teljes elismerésben részesülnek.

Mindkét szektort exportorientáltan célszerű fejleszteni, ami annyit jelent, hogy az ország exportra való kibocsátása 3–4-szeresen meghaladhatja a hazai piac felvevőképességének sokévi átlagát. Az exportorientált fejlesztés nem jelenti azt, hogy e területeken a kutatás, fejlesztés és gyártás vonatkozásában az ország nem veszi igénybe a nemzetközi kooperáció és specializáció adta lehetőségeket: az intermedier-jellegű importtermék-felhasználás elérheti az összes közbeeső felhasználás 20–30%-át, az import végtermék-felhasználás pedig a hazai végső felhasználás 10–20%-át.

A harmadik (átlagos) szektorba azok a szerkezeti elemek kerülnek, amelyek színvonalukat tekintve csaknem egyenlők a „+x”-szektoréval, fejlesztésüket azonban inkább belpiaci szempontok indokolják. A termelés legalább 4/5-e belföldön kerül eladásra, az exportképesség mintegy felét a hazai munkaerő viszonylag alacsony bére teszi lehetővé.

Ez a szektor egyben magában foglalja a nemzetközi áruforgalomra alkalmatlan („helyi ipar”-jellegű) területeket, vagy az olyan szerkezeti komponenseket, amelyeket a hazai munkaerő teljes foglalkoztatására, esetleg még nem leírt berendezések „elhasználása”, importmegtakarítás vagy egyéb más okok miatt fenn kell tartanunk.

Az átlag és a „-x”-szektor közötti területet úgy lehet felfogni, mint a „+x”-szektor „fonákját”: olyan szerkezeti elemeket foglal magában, amelyek a népgazdasági struktúrában visszaszorulóban vannak, de az adott időszak alatt még nem küszöbölhetők ki teljesen. E csoport megítélésénél az ellátási szempontok mellett az importpolitikának van döntő

jelentősége. A kiegészítő nettó import itt elérheti a hazai végső fogyasztás 1/3-át is.

Az átlag és a „-x”-szektor közötti szférák alapvetően belpiaci orientációjú területek. Ennek ellenére itt is igen kiterjedt külkapcsolatokkal kell számolnunk: a szektorokon belül a „választékcseré”-jellegű forgalom elérheti a hazai felhasználás 1/3-át. A középszintnek még enyhe aktívumképző, az átlag és „-x” közötti területnek enyhe passzívumképző szerepe van. Azt, hogy a teljes terület együttes egyenlege aktív legyen-e vagy passzív, a konjunktúrahelyzet és az ország devizaegyenlege dönti el évről évre.

A „-2x” szektor a *helyettesíthető* import komponenseit tartalmazza, azokat, amelyeknek termeléséről a népgazdaság a tárgyalt időszakban *készül* lemondani. A szerkezeti elemeknek ez a köre hosszú távon *tágul*, a selektív struktúrapolitika legalábbis megköveteli e sor tágulását, feltevé, hogy a fejlesztési elképzelések kellőképpen figyelembe veszik a szerkezettel kapcsolatos *minőségi* követelményeket.

Ez a szektor a népgazdaság felhasználási szerkezetének *importorientált* területe, ami nem zárja ki azt, hogy hazai termelés is legyen, hanem csak azt mondja ki, hogy a hazai felhasználás jelentős részét külföldről szerez-
zük be. Az első két szektor („+2x”-„+x”) hazaiszükséglet-ellátó tevé-
kenysége kb. kétszerese erejéig orientálódik külpiacokra, az átlagos szektor
egyharmadát exportálná annak, amit a belpiacra termel, az átlag és a
„-x” közötti terület pedig mintegy 5-6%-át. Ez a következő export-
szerkezetet adja.

„+2x”	20%	} exportorientált szektorok: 70%
„+x”	30%	
Átlag	20%	
Átlag - „-x”	24%	} hazai ellátásra
„-x”	6%	
összesen	100%	} orientált szektorok: 30%

A felső két szektorhoz tartozó végtermékek hazai felhasználásának mintegy 1/10-e, az átlag szektorének 15%-a, a „-x”-szektorének 20%-a származik átlagosan importból, emellett a felső két szektor félkésztermék-felhasználásának 1/4-e, az átlag-szektor 1/5-e, az alsó szektorokének pe-

dig 5%-a import-félkésztermék, ami összesen kiadja a „-2x”-szektor importját.

Ehhez a következő importszerkezet tartozik:

„+2x”-„+x” szektor (kiegészítő import)	kb.	4%
Átlag szektor (kiegészítő import)	kb.	19%
„-x”-szektor (kiegészítő import)	kb.	38%
„-2x”-szektor (a szerkezetből kiszelektált termékek importja)	kb.	16%
Helyettesíthetetlen import	kb.	23%
Összesen		100%

Az egyes csoportok export-, illetve importtöbblete ilyen módon a következő arányokat mutatja (százalékban).

	Exporttöbblet	Importtöbblet
+2x	+ 26,3	
+x	+ 39,2	
+x-átlag közötti	+ 26,3	
Átlag	+ 8,2	
- x		- 44,8
- 2x		- 22,7
Helyettesíthetetlen		- 32,5
Összesen	+100,0	-100,0

Az importtöbblet fele – durva közelítéssel – „választékcseré” jellegű, egyharmada pedig helyettesíthetetlen import (ma is nagyjából ugyanez a helyzet!), és 1/5-e a termelésből kiszelektálódott tevékenységek eredményeinek importja. Ezzel szemben az exporttöbblet 1/4-e a „felsőfokú” tevékenységek tiszta hozama, 4/10-e a „középfokú” tevékenységeké, és csak mintegy 1/3-a az, ami ugyancsak „közép-” vagy „felsőfokú” tevékenységnek számít, de valamilyen oknál fogva nem „három piacos”.

A belső és külső fejlődési feltételek rosszabbodásával a legnagyobb mozgások a „+2x”-szektor exporttöbbleténél, valamint a „-2x”-szektor importtöbbleténél következhetnek be: a legkedvezőtlenebb esetben a „+2x”-szektor exporttöbblete mintegy 5-7%-ra csökkenhet (a 26%-kal szemben) a „+x” és átlag-szektor javára, a „-2x”-szektor importtöbblete mintegy 10-12%-ra szorulhat vissza a helyettesíthetetlen import javára.

Az alábbi tábla a magyar gazdaság szerkezeti elemeinek besorolását tartalmazza, aszerint, hogy *elvileg* mely fejlettségi csoportba sorolható be, vagyis a belső beruházási és külső – főleg deviza – korlátok figyelembevétele nélkül. A táblázat összeállításakor a komplex termék- és szolgáltatás, valamint a technológiai rendszerek besorolásának adtam prioritást.

Amennyiben egy-egy komplex rendszer valamely komponensét a rendszertől eltérő fejlesztési csoportba volt célszerű sorolni, a harmadik vagy negyedik oszlopban kiemelten szerepelnek. Hasonlóan ehhez a gyártási ágak sorolása is elsőbbséget élvez a kiemelt termékével szemben: ez utóbbiak csak ott vannak külön feltüntetve, ahol besorolásuk eltér a gyártási ágakétól. (A háztartás-vegyipar egésze pl. a táblázat szerint nem exportorientált, a kozmetikumok gyártmánycsoportja viszont igen; a híradástechnika egészéből hasonlóképp csak az „átviteltechnika”, a textiliparból a kender-alapanyagú termékek, a gumiiparból a kemping-cikkek stb.)

A MAGYAR GAZDASÁG EGYES SZERKEZETI ELEMEINEK BESOROLÁSA
A FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEINK SZERINT (2000-ES „IDEÁLIS” ÁLLAPOT)

Csoport	Termelési, szolgáltatási, valamint technológiai rendszerek	Gyártási ágak	Kiemelt termékcsoportok, termékek
	Exportorientált szektor (termelés expoorthányada >40%)		
	Humán egészségügyi rendszer	Finomvegyszergyártás (+)	Háztartási finomkerámia
	Állategészségügyi rendszer	Növényvédőszer-gyártás	
	Oktatási rendszer (+)	Szörmekikészítő-ipar (+ +)	Fényforrások
	Vizgazdálkodási rendszer (+)	Hűtőipar (+ +)	Autóbusz (+)
	Kukorica-fehérje-hús vertikális szerkezeti csomópont	Építőipari tervezés	Trolibusz (+)
	Timföldgyártási technológiai rendszer		Minőségi borok
	Vákuumtechnikai rendszer		Tartósított gyümölcs
	Gyógyidegenforgalom (+)		Fűszerpaprika
	Budapest stb. idegenforgalma (+ +)		Friss gyümölcs
	Mikrohullámú rendszerek (+)	Alumínium-feldolgozás	Hátó futómű
	Csővezetékek automatikai rendszerek	Műbőrripar	Kábel
	Méni- és kisgépek számítástechnikai rendszerek (+)	Bútorripar	Kempingtermékek
	Kereskedelmi hűtőlancok (+ +)		Épületkerámiai termékek
	Paradicsomfeldolgozási technológiai rendszerek		Műszaki kerámiai termékek
	Egészségügyi kerámiagyártási technológiai rendszer		Kendertermékek (+)
	Komplett laboratóriumok		
	Geofizikai műszerrendszerek (+ +)		
	Eredményjelző-utastájékoztató berendezések (+)		

☒ ☒ ☒

☒ ☒ ☒

Csoport	Termelési, szolgáltatói, valamint technológiai rendszerek	Gyártási ágak	Kiemelt termékcsoporthok, termékek
„+x” - Átlagos	Festékgyártó technológia Fémfeldolgozó kis- és közepűzemek Gépkocsi szervizüzem (+) Élelmiszer-kereskedelmi áruháza + Komplett szálloda Kikötői berendezések	Kötszőipar Cipőipar Iroda- és ügyvitelgépészeti ipar Optikai cikkek és műszerek (+)	Belvizi hajók Telefonközpontok Speciális szállítójárművek Kozmetikumok

Belpiaci ellátásra orientált szektor (termelés exporthányada, felhasználás importhányada 10-30%)

Mechanikai Elektromos Elektronikus	} műszerrendszerek	Könnyű gumiipar Festék-, lakkgyártás Élelmiszeripari gépgyártás	Timföld Réz Perlit Széndioxid
Ruházati ipari technológia Belsőépítési és berendezési rendszer		Gyógyszer-, növényvédőszer-, finomvegyszer-ipari gépgyártás Villamos berendezések gyártása Zöldségtermesztés és tartósítás Szarvasmarha-tenyésztés és feldolgozás Konfekcióipar	Kikészített pamut és gyapjúszövet Gőzturbína Kerékpár Villamos forgógépek Búza, száraztészta, nővényolaj, baromfihús, tojás
Átlagos		Olefinkémia Nitrogénműtrágya Ipari gázgyártás	Cémtent, téglala, cserép betonelemek

Barnaszénbányászat
Villamosenergia-termelés
Bauxit-tümföld-tömbaluminium
Üveghomok
Rádió-, tv-készülék
Felvonók
Szerszámgyártási termékek
Szálatakarmány
Nővényifehértje-termelés
Alkoholgyártás

Műanyagfeldolgozó-ipar
Űvegipar
Vas- és acélkohászat
Építészati ipar
Nyomdaipar
Selyemipar
Sütőipar
Tejipar
Fémöntömegek-ipar

Kőolajfinomítási termékek

Műanyag- és műszálgártás

Földgáz
Kazánok
Gépelemek (+)
Elektromos alkatrészek (+)
Elektronikus alkatrészek
Gördülőcsapágyak
Lakástextiliák (+)
Pamutfonal (+)
Nyers pamutszövet (+)
Gyapjúfonal (+)
Állati eredetű takarmányfehérje
Burgonya (+)

Háztartási villamosgép-rendszerek

Vasúti forgalmi rendszer

Fémmegmunkáló

géprendszerek (++)

Nehéz gumiipar
Háztartási vegyipar (+)
Cellulóz- és papíripar
Fűrés- és lemezipar
Bőripar (+++)
Csiszolóanyag-ipar

Csoport	Termelési, szolgáltatási, valamint technológiai rendszerek	Gyártási ágak	Kiemelt termékcsoportok, termékek
	Importorientált felhasználási területek (felhasználás importhányada 50%)		
	Bányaipari technológia	Kovácsoló- és sajtológépek	Lentexiliák (+)
	Komplett erőművi berendezés (+)	Fotokémia (+)	Személygépkocsi, tehergépkocsi
	Szervetlen vegyipari technológia		Gabonakombájn
	Petrolkémiai technológia		Könnyű- és közepes traktorok
	Kohászati technológia		Egyéb mezőgazdasági munkagépek (+)
	Cement, téglá, üvegipari technológia	Fémfeldolgozóipari és könnyűipari bér munka (+ +)	Motorkerékpár
	Cellulóz-, papíripari,		Telefonkészülékek (+)
	Textilipari technológia (+ +)		Műszen (+)
	Anyagmozgatási és csomagolási technológia (+)		Kőolaj
	Bőr- és cipőipari technológia (+ +)		Vasérc
	Nyomdaipari technológia		Színesfémek
	Közepes- és nagyszámítógépes számítástechnikai rendszerek		Ötvözőfémek
	Városi- és elővárosi gyorsvasúti közlekedési rendszerek		Kokszolható szén
	Légiközlekedési rendszerek		Foszfór
			Kálics
			Kén
			Gömbfa
			Fenyőfűrészáru
			Gyapot
			Trópusi mezőgazdasági cikkek

Egy ilyen „ideálisnak” nevezhető szerkezet a következő években nem megvalósítható. A sorolás alapját szolgáló megközelítő számítás az egyes elemek közötti szerény, mintegy 1:2 arányú fejlődéskülönbséget és 1:3 termelékenységekülönbséget tételez fel, s ennek alapján a következő szám-szerű eredményre jut.

**A KÜLÖNBÖZŐ JELLEGŰ SZERKEZETI ELEMEK SÚLYA
A FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS A TERMELÉS SZERINT**
(százalékban)

Csoport	Rendszerek		Gyártási ágak		Kiemelt termékek		Összesen	
	foglalk.	termelés	foglalk.	termelés	foglalk.	termelés	foglalk.	termelés
„+2x”	14,5	20	0,4	1	7,1	9	18,9	30
„+x”	2,4	3	1,1	1	0,6	1	4,1	5
„+x” (szoc.)	1,0	1	3,3	3	2,1	2	6,4	6
Exportorientált	17,9	24	4,8	5	9,8	12	29,4	41
„+x” — Átlag	1,4	1	14,6	14	7,1	7	23,1	22
Átlag	—	—	26,1	22	7,1	6	33,2	28
Átlag — „-x”	1,0	1	2,4	2	3,6	3	7,0	6
Belföldi orientációjú	2,4	2	43,1	39	17,8		63,3	56
Importorientált („-x”; „-2x”)	2,6	2	0,2	0	1,4	1	4,2	3

A reálisan elképzelhető variáns a „+2x”-szektor súlyát 10% körül tételezi fel, az egész exportorientált szektorét 35% körül. A fenti táblázatban felsoroltak ezt a mértéket mindenképpen meghaladják, különösen ami a „+2x”-szektort illeti. Másrészt az importorientált szektor technológiai rendszereiben a csökkentés igen radikálisnak látszik, ez csak a KGST-integráció nagymérvű előrehaladásával képzelhető el.

4. SZELEKTIVITÁS A KITERMELŐ TEVÉKENYSÉGEK KÖRÉBEN

Nagy területű országban nagy a valószínűsége annak, hogy a termeléshez szükséges geológiai, talaj- és éghajlati adottságok harmonikusan állnak rendelkezésre. A kisebb gazdaságok már csak azért is nyitottak, mert az energiahordozók és a nyersanyagok, esetleg az élelmiszerek jelentős részét is importálniuk kell. A tetemes anyagimportra szoruló nemzetgazdaságokban könnyen kialakul a „természeti kincsekben való szegénység” tudata. Valójában *nincs olyan ország, amelynek ne volnának természeti kincsei*, ha meglehetősen egyoldalú lehet is az ilyen javakkal való ellátottság. Ezért mindenképpen hibás az a gazdaságpolitika, amely nem épít a meglévő természeti kincsek hasznosítására. A meglévő természeti adottságok számbavétele magától értetődő a fejlesztéspolitikában, *ha a kitermelés feltételei kedvezőek*, vagyis, ha a kitermelő munka eredményeinek exportja során elérhető világpiacon árákban a szokásos profit és járadék még akkor is realizálható, ha a kitermelő munkának a technológiából származó termelékenysége nem haladja meg a közepes színvonalat. A járadék persze nemcsak akkor realizálható, ha magát a nyersterméket szállítják ki. Az is járadék-jellegű jövedelem, ha a feldolgozott termék világpiacon versenyképességét jelentősen javítja a hazai energia- vagy anyagkitermelési költségek – természetadta – alacsony volta, esetleg a fuvarköltségek kivételesen alacsonyak az ország kedvező földrajzi helyzete (tengerpart, piachoz való közelség stb.) miatt. Ilyen esetben a hazai fejlesztésről semmiképpen sem szabad lemondani, még akkor sem, ha a saját erőből való fejlesztés meghaladja az ország pénzügyi teherbíró-képességét. A kitermelésbe bevont külföldi beruházási eszközök ugyanis hamar megtérülnek, s a realizálható járadékkal megnövelt átlagrentabilitás még a megtérülési idő alatt is jóval meghaladja a kamat nagyságát.

Abban az esetben azonban, *ha a hazai kitermelő munka a fenti mércével*

mérve az adott időszakban nem rentábilis, a gazdaságossági számítások a fejlesztéspolitika figyelmét az importra fordítják. A hazai kitermelési költségeknél olcsóbb (vagyis helyettesíthető) nyersanyag-, vagy nagy nyersanyagtartalmú félkésztermék-importra azonban csak akkor célszerű berendezkedni, ha a) az importot hosszú távon is biztosítani lehet, tehát az importanyag feldolgozására épülő hazai feldolgozó kapacitások működését az ellátási bizonytalanság nem veszélyezteti; b) ha az együttműködési megállapodásban biztosítható az importáló védelme a lökészerű árváltozásokkal szemben. Ha e két feltétel nem biztosított, a gazdaságpolitikai vezetés válaszút elé kerül: vagy vállalja a hazai – drágább, de biztos – kitermelést, vagy pedig vállalja az ellátásban és az importárakban rejlő kockázatot. A döntés rendszerint nem könnyű, különösen nem az a tőkeszegény országokban. A néhány évvel ezelőtt kialakult világ gazdasági helyzet mindenestre arra ösztönöz, hogy mindenképpen szükséges azon kitermelő tevékenységek hazai fejlesztése, amelyek a népgazdaság legmagasabb fokon űzhető feldolgozóipari termelési kultúrájának biztos nyersanyagellátást jelentik.

A gazdaság stabilitásának növelése és a külföldtől való egyoldalú függés elkerülése mindazon esetben prioritást élvez, ha az ellátás, illetve annak elviselhető költsége külföldről nem biztosítható megnyugtatóan. Ez a gondolatmenet látszólag kapukat nyit az autarkia számára. Valójában – azt hiszem – nem kell félni az autarkia vádjától. Az autarkia a hazai termelés mindenekelőtti preferálása, s ez éppúgy nem helyes, mint az ellenkezője: ti. a hazai termelés minden olyan esetben való elvetése, ha az illető termék a világpiacra az adott pillanatban olcsóbban szerezhető be a hazai terméknél. Ha a gazdaságosságot komplex módon fogjuk fel és *hosszabb időre* számítjuk – márpedig a kitermelő tevékenységek esetében a beruházásigényesség, a feldolgozóipar nagyfokú függése az energia és a nyersanyagok meglététől kötelezővé teszi ezt a szélesebb értelemben vett gazdaságosságfelfogást –, az autarkiát árnyaltabb kritériumok alapján kell a józan gazdaságosság fogalmától elkülönítenünk.

Merőben eltérő a megítélés a *nem helyettesíthető kitermelőipari termékek* (illetve a magas nyerstermék-tartalmú félkésztermékek) esetében. Ekkor is igyekezni kell a gazdaságos behozatali forrást hosszú távra biztosítani. Amennyiben ez nem vagy csak igen nagy kockázat árán lehetséges, úgy át kell gondolni az egész szerkezetfejlesztési politikát: a fejlesztési erőforrásokat elsősorban a feldolgozott termék értékéhez viszonyított

fajlagos importanyag-felhasználás minimalizálására kell fordítani, például az anyagtakarékos technológiák kialakítására, valamint a feldolgozóipari hozzáadott érték növelésére. *A külföldi beszerzési kockázat (vagy az ár magas volta) azonban még ilyen fejlesztéspolitikával is limitálhatja az adott importált anyagokon alapuló feldolgozóipari kultúrák méreteit.*

Végül is, az új világ gazdasági helyzetben az ország rendelkezésére álló természeti kincsek mennyisége, összetétele és kitermelésük hosszú távon mért relatív – tehát a külpiazi beszerzési lehetőségekhez viszonyított – hatékonysága jóval nagyobb szerepet játszik az egész gazdasági szerkezet kialakításában, mint néhány éve hittük. A gazdaságnak a rendelkezésre álló erőket arányosan kell megosztania a kitermelő, az elsődlegesen feldolgozó és a végfeldolgozó kultúrák között: ahol a hazai kitermelés gazdaságossága az importtal hosszabb távon sem állja a versenyt, ott a feladat az importforrás biztosítása a hazai feldolgozási kultúra biztonságának megteremtése céljából. Amennyiben ez nem valósítható meg, össze kell vetni a hazai kitermelés költségeit az import bizonytalansági kockázatának nagyságával, vagy – amennyiben a feldolgozási kultúra „gyenge középfokon” vagy még ennél is alacsonyabban áll – megkérdőjelezhető az adott feldolgozás létjogosultsága a szerkezeten belül.

A „bizonytalan” (vagyis ellátási és/vagy beszerzési ár tekintetében hosszú távon nem biztosítható) helyettesíthető anyagimport devizaigénye

$$i_A^h = q_A^h \cdot p_A^h$$

ahol q_A^h az „A” áru fajta behozott mennyiségét, p_A^h pedig az egységárát jelöli, a „h” index azt jelzi, hogy az „A” áru hazai termeléssel helyettesíthető.

A beszerzéssel kapcsolatos bizonytalanság q egyfelől az ellátás mennyisége (q) oldaláról, másfelől a beszerzési ár (p) oldaláról állhat fenn:

$$q_A^h = {}^q q_A^h + {}^p q_A^h$$

A „ q ”-típusú bizonytalanság számszerű nagysága az az időegység alatt keletkező, devizaáron mért nemzetijövedelem-kiesés, amely akkor következik be, ha az „A” áru importja 1%-kal alatta marad a felhasználó szektorok összes hazai forrásból gazdaságosan ki nem elégíthető keresletének.

A „ p ”-típusú bizonytalanság számszerűsítése az a devizakiadás-többlet, amely népgazdasági szinten változatlan importellátás esetén, adott időegység alatt következik be akkor, ha az „A” áru devizaára 1%-kal növekszik.

Az az időegység, amelyre a népgazdasági (bekövetkezhető) veszteség kiszámítható, lehet egy év, de lehet az „A” áru hazai termelését (illetve az azzal egyenértékű fajlagos felhasználás csökkentését) megvalósító beruházás teljes megtérülési ideje is. Ez utóbbi a beruházás összegével vethető össze:

$$I_A^h \cong r({}^a\zeta_A {}^a\varrho_A^h + {}^p\zeta_A {}^p\varrho_A^h)$$

ahol ${}^a\zeta_A$ az ellátási prognózis értéke, vagyis a népgazdaság szükségletéhez képest biztosan beszerezhető mennyiség, ${}^p\zeta_A$ az árelmozdulás mértékének prognózisértéke, az r pedig az I_A^h beruházás megtérülési ideje.

Amennyiben $I_A^h \cong \varrho_A^h$, vagyis az importhelyettesítő beruházás összege kisebb, mint a nagy valószínűséggel bekövetkező kockázati veszteség, érdemes hazai kitermelésre berendezkedni – akkor is, ha a hazai helyettesítő termék devizasorzós ára meghaladja a pillanatnyi importárát. Kérdés persze, hogy mennyivel haladja meg a devizasorzós hazai előállítási ár az importét, mi ennek az oka (pl. nem vezethető-e vissza nyilvánvaló árrendszerbeli torzulásra), s mennyiben tekinthető állandó tényezőnek a hazai előállítás drágább volta. Mindezt részletes elemzés tárgyává kell tenni: a hazai árból lehetőleg ki kell szűrni az árrendszer durva torzításait, a jövőbeli árba bele kell kalkulálni a kitermelési költségek esetleges változásait stb. Csak ezek után lehet dönteni arról, hogy mi a célszerűbb: vállalni az ellátási, illetve az importár-kockázatot, vagy pedig hazai, drágább folyó költségekkel megvalósuló kitermelésre berendezkedni, esetleg az importanyagon alapuló hazai feldolgozást korlátozni.

Amennyiben $I_A^h > \varrho_A^h$, tehát a számított kockázat (lehetséges veszteség) mértéke mindenképpen kisebb az előlegezendő beruházás összegénél, a hazai kitermelés megindításának célszerűségét csak az igen alacsony folyó termelési költségek indokolhatják (feltéve, ha az ország nem áll szemben önellátási kényszerrel, pl. embargó esetén). Ez esetben a hazai termelésből származó áru beszerzésiár-többletét pótlólagos „beruházásként” kell felfogni, amely addig rentábilis, amíg az előlegezett tőkével alkotott együttes összege a megtérülési időszak alatt összesen nem éri el a ϱ -érték nagyságát.

$$\varrho_A^h \cong rI_A^h + \sum [(q_A^h p_A^h)_{\text{hazai}} - (q_A^h p_A^h)_{\text{import}}]$$

A nem helyettesíthető nyerstermékimport esetében is az ellátás hosszú távra való biztosításának megkísérlése az első lépés. Minthogy ez esetben

az importárral nem állíthatunk szembe hazai termelési árat, beszerzési bizonytalanság esetén a népgazdaságnak két alternatív megoldási lehetősége adódik: *a*) vagy vállalja a kockázatot pl. egy értékes feldolgozási kultúrájának életben tartása és fejlesztése érdekében, és lehetőleg csökkenti a kockázat mértékét a *fajlagos* felhasználást mérséklő beruházásokkal, pl. anyagtakarékos technológiák kifejlesztésével, megvásárlásával; *b*) vagy hátrányban részesíti az adott nyerstermékre épülő feldolgozási kultúrákat azokkal szemben, amelyeknél e bizonytalanság nem áll fenn, s ezáltal korlátozza az import mennyiségét.

Az import devizaigénye a helyettesíthetetlen anyagok esetében is:

$$i_B^o = q_B^o p_B^o$$

ahol a *B* az áruajtát jelöli, a „*o*” index a helyettesíthetlenséget jelzi.

A beszerzési bizonytalanság felmérése is hasonló módon történik:

$$\varrho_B^o = {}^q \varrho_B^o + {}^p \varrho_B^o$$

A szembeállítás azonban már némileg más gondolatmenetet követel.

A számba veendő beruházások közül az egyik ($I_B^{o(h)}$) tulajdonképpen „helyettesítő”-típusú, mivel a fajlagos felhasználás csökkentésére irányul. A másik (I_c) egy olyan, „*C*” feldolgozási kultúra fejlesztését szolgálja, amelynek alapanyagokkal való ellátását nem fenyegeti a *B*-kultúrával kapcsolatos ellátási bizonytalanság.

$$I_B^{o(h)} + I_c \leq r({}^q \zeta_B {}^q \varrho_B^o + {}^p \zeta_B {}^p \varrho_B^o)$$

Minél nagyobb a ϱ értéke az alternatív beruházási lehetőségekhez képest (a *C* kultúra mellett a számításban célszerű figyelembe venni egyéb, lehetséges *D*, *E* *N* kultúrákat is), annál korlátozottabb a lehetősége a *B* kultúra fejlesztésének az összes többi számba jöhető kultúrákkal szemben. A fajlagos felhasználást mérséklő beruházások importfüggő hatása ugyanis korlátozott, ezért az $I_B^{o(h)}$ tényező a legtöbb esetben – és főleg a legsúlyosabb esetekben – csak a visszafejlesztés ütemét korlátozó tényezőként jöhet számításba.

A túldrága és/vagy kockázatos ellátási helyzetű helyettesíthetetlen import termékeire épülő feldolgozóipari kultúrák egy részénél nincs értel-

me alternatív kultúrákkal számolni. Ha például a szóban forgó nyers-termék az energia, nincs helyettesítő $C, D \dots N$ kultúra, legfeljebb a kiemelkedően energiaigényes kultúrák fajlagos felhasználását csökkentő beruházások növeléséről lehet szó, vagy a különböző kultúrák arányainak ($A:B:C \dots N$) olyan irányú megváltoztatásáról, hogy a nemzeti jövedelem egységnyi növekményére jutó energiafelhasználási növekmény mérséklődjék. Korlátozzák a kultúraváltást a lakosság szakmai struktúrájának adottságai, a működő termelőkapacitások elhasználódási üteme, a már megkezdett beruházások volumene és összetétele, a vállalt nemzetközi szállítási kötelezettségek, a rendelkezésre álló felhalmozás nagysága stb. is. Az importkockázat mérséklése irányában végrehajtandó kultúraváltások, illetve szerkezetmódosítások eldöntésekor ezért nemcsak a megteendő irányváltás szögét kell meghatározni, hanem a „kanyar ívhosszúságát” és a „kanyarodás idejét” is.

Nem szükséges kiemelkedő jóstehetséggel rendelkezni annak előrelátásához, hogy a népgazdasági méretekben is érezhető mértékű anyag- és energiaimport-megtakarítást jelentő kultúraváltások, valamint szerkezetmódosítások minden esetben hosszú időt igényelnek: nem éveket, hanem egy-két évtizedet: minél kiépítettebb egy ország feldolgozóipari szerkezete, annál többet.

Ez a szerkezetfejlesztési politika sajátos ellentmondása: minél kevésbé kiépített a feldolgozóipari struktúra, annál könnyebb volna azt az ország természeti adottságaihoz optimálisan igazítani. A dolog azonban mégsem ilyen egyszerű, mert *a)* az iparosodás elején még nem világos, hogy a feldolgozóipar milyen szerkezete felel meg leginkább a lakosság intellektuális adottságainak; *b)* az ország természeti kincsei az iparosítás elején még relatíve bőségeseznek látszanak, akár a közvetlen felhasználási lehetőségeket, akár a hazai nyerstermék külkereskedelmi úton való cserelhetőségeit tekintve; *s* végül *c)* ha az iparosodás első szakasza egybeesik egy nagy feldolgozóipari konjunktúrával, nem probléma a feldolgozott termékeket előnyös cserefeltételek mellett a hiányzó nyerstermékekre cserélni. A szerkezetmódosítási dilemma rendszerint akkor éleződik ki, amikor a feldolgozóipari struktúra erősen kiépült, az ország kitermelési lehetőségei ehhez a feldolgozási kapacitáshoz mérten közvetlenül is és a külkereskedelmi csere lehetőségeit figyelembe véve is szűkké váltak, esetleg az árviszonyok sem kedveznek a feldolgozóipari termékek világgpiaci elhelyezésének, s ennek következtében tradicionális nyerstermék-késztermék nemzetközi

árufolyampárok gyérülnek el, vagy szakadnak meg. *Mire tehát megéri a felismerés a kitermelőtevékenységek és feldolgozás nagyobb fokú összhangjának megteremtésére, a szerkezetalakítás szabadságfoka hihetetlenül lecsökken.* Minél egyoldalúbban az adott konjunktúrához kötött az ország gazdasági teljesítőképessége és minél radikálisabb az az átrendeződés, amely a nemzetközi kereskedelem, valamint értékrend erőterében végbe megy, annál nehezebbé válik a fejlődési korszakváltás és az ezzel együtt járó szerkezetmódosítás végrehajtása.

Ezért – bármilyen erőfeszítéseket kíván is -, a természeti kincsekkel való optimális, komplex gazdálkodást, beleértve a kitermelés és feldolgozás harmonikus fejlesztését is, a gazdaságpolitika gyújtópontjába kell állítani, még azelőtt, mielőtt a kettő közötti szakadék szerkezeti válságba sodorná a gazdaságot. Ez vonatkozik mindenekelőtt a „felső-” és „középfokon” művelhető kitermelő tevékenységek fejlesztésére, különösen akkor, ha hasonló színvonalú feldolgozólánc kapcsolható mögéjük. Ez esetben a teljes vertikum a gazdaságstratégia gerincvonalát alkotja, függetlenül a pillanatnyi konjunkturális helyzettől. A fejlesztés alapkritériuma a kultúra stratégiai pozíciója. Ha a kitermelés a „közép-” és „alsófok” között foglal helyet, vagyis kétséges, hogy hazai termelésből kell-e a feldolgozás szükségleteit fedezni vagy importból, továbbá, ha a feldolgozó kultúra helyettesíthetetlen importanyagbázisra épül, a gazdasági szerkezetben elfoglalt helyének megítélése egyedül a feldolgozás minőségi pozíciójától függ: az „alsó” fokon művelt kultúrák távlatilag kiszorulnak a struktúrából, a „középfokon” műveltek megítélésekor döntővé válik a bizonytalansági tényező. A „felső” szinten művelt kultúrák olyan nemzeti értékek, amelyeket mindenképpen meg kell őrizni: ezek szerkezeti helyét egyébként az ellátás kockázati tényezője a legkevésbé veszélyezteti, mivel a világpiac a „felsőfokú” kultúrákat mindig extragazdaságosságú exportként honorálja, és ha az ezekhez szükséges anyagok megdrágulnak, legfeljebb az extraprofit mértékét mérséklék, a gazdaságosságát magát nem, vagy csak rövid ideig veszélyeztetik.

Összefoglalva, a kitermelőtevékenységek fejlesztésének szelektivitása tehát olyan tervszerű, stratégiai döntési folyamat, amely

a) hosszú távú szempontok szerint mérlegeli mind a hozzáférési (be-ruházási), mind a kitermelési (folyó) költségeket csakúgy, mint az import fizikai és ár-kockázati tényezőjét;

b) elsődleges szerepet ad azoknak a természeti kincseknek, amelyek

kitermelésekor a járadék mind természeti, mind technológiai oldalról biztosítható (jó geológiai, éghajlati stb. feltételek és felsőfokú kitermelési kultúra), és emellett kielégítő színvonalú („felső-” vagy „középfokú”) hazai feldolgozási kultúrával párosul. E komplex termelési vertikumok fejlesztése járadék és extraprofit egyidejű világgpiaci realizálását teszi lehetővé: fejlesztésük mértékét a termelési tényezők és a távlati szükségletek korlátai határolják csak be. Egyszóval, az ilyen területek fejlesztésére akkora erőket kell koncentrálni, amekkorákat csak lehet;

c) másodlagos szerepet ad a kedvező természeti és kitermelés-technológiai feltételekkel rendelkező területeknek, amelyek továbbfeldolgozása távlatban sem hatékony („alsófok”). Ezek fejlesztését a kitermelő fázisra érdemes korlátozni, hiszen exportjuk csak járadék realizálását teszi lehetővé, ami esetleg elenyészhet a kis hatásfokú feldolgozásban. Ha a feldolgozási vertikum egy-egy gyenge láncszemét nemzetközi kooperációval át lehet hidalni (pl. a magyar bauxit-alumínium vertikum kohászati fázisát!), akkor a kultúra egésze hatékonyra tehető s így megmenthető;

d) harmadlagos szerepet ad azon kitermelési kultúráknak, amelyek ugyan közepes-gyenge természeti körülmények között művelhetők, és ezen a kitermelési technológia tökéletesítésével sem lehet lényegbevágó változást elérni, ugyanakkor termékeik világgpiaci beszerzése relatíve – a hazai beruházásokhoz képest – nagy kockázatot rejt magában. Ezek fejlesztése olyan importhelyettesítést jelent, amely még nem vezet autarkia tendenciákra abban az esetben, ha a vertikum feldolgozási láncszemei a „felső-közepes” foknak felelnek meg: a viszonylag drága hazai anyagtöbblet költségei a végtermékben realizált extraprofitot mérséklik ugyan, de a halmozott gazdaságosságot távlatban nem viszik a világgpiaci átlag alá. Ezen esetben a fajlagos felhasználást mérséklő fejlesztések és beruházások már erősen előtérbe kerülnek.

Mindenképpen elvetendő az olyan kitermelőtevékenység fejlesztése vagy fenntartása, amely

– kisebb kockázati tényezőjű, mint az importhelyettesítés beruházási követelménye;

– olyan alacsony hatékonyságú, hogy megsemmisíti a „felsőfokú” feldolgozási kultúra hatékonysági eredményeit;

– alacsony hatékonyságú és a rájuk épülő feldolgozási kultúrák is alacsony hatékonyságúak.

Az effajta kitermelés fejlesztését csak igen nyomós kényszerhelyzet-indokok (embargó, súlyos foglalkoztatási gondok stb.) engedhetik meg. Ezek a kényszerhelyzetek azonban a gazdaságszerkezetbe autarkiai tendenciákat visznek be, amelyeket – a különleges körülmények megszűntével – célszerű minél gyorsabban visszafordítani. A leépítés hosszú időt vesz igénybe – még akkor is, ha az erre irányuló politika erőteljes és következetes –, és időközben azzal kell számolni, hogy a meglévő, szélesebb értelemben véve is gazdaságtalan kitermelő kapacitások fenntartása eszközöket emészt fel, amelyek lassítják az egészséges szelekciót, és fékezik az újabb felhalmozási források keletkezését. Elképzelhető tehát, hogy a népgazdaságnak némi áldozatot is megér a felszámolási folyamat meggyorsítása: ha a fenntartást szolgáló beruházási költségeknek és az elmaradt felhalmozásiforrás-növekménynek (vagyis az összes népgazdasági kárnak) a fizikai elhasználódásig kumulált összege eléri, vagy meghaladja az azonnali leállítással kapcsolatos többletköltségeket (munkaerő-átcsoportosítás, más területeken való beruházás stb.) és az import költségeit, érdemes az amortizáció előtti leállítás mellett dönteni, mivel ezzel a gazdaság egésze egy dinamizmust fékező „kolonc”-tól szabadul meg.

Hangsúlyozom, hogy ez a kritériumrendszer a *távlatilag is* perspektíva nélküli kitermelésre vonatkozik. Az olaszországi vasércbányászat felszámolása például hasonló meggondolás alapján helyes döntésnek bizonyult. A nyugat-európai – egyébként magas termelékenységgű – szénbányászat erős visszafogását is azonos gondolatmenet előzte meg, amely azonban egy téves prognosztikai elképzelésen alapult, így a döntés eleve elhibázott volt. A bányák újrainyítása olyan óriási összegeket emésztett fel, amelyek megtakaríthatók lettek volna, ha az energiakitermelés gazdaságossági kritériumát nem az adott pillanatban legkönnyebben és legolcsóbban hozzáférhető energiaforráshoz méretezik, hanem figyelembe veszik a hosszú távú geológiai és világgazdasági realitásokat. A magyar szénbányászatot sem prognosztáink „zsenije” mentette meg a hasonló, végzetes következményekkel járó hibás döntéstől, hanem az a helyes műszaki koncepció, hogy a termelés fékezését az abszolút mértékkel mérve is gazdaságtalan bányák leállításával kell kezdeni, továbbá a leállítás időbeli elhúzódnása.

5. SZELEKTIVITÁS A FELDOLGOZÓ IPARBAN

A kitermelő tevékenységek területén végzett szelekció részben determinálja a feldolgozóipar fejlesztési irányát: egyfelől rendelkezésre bocsát bizonyos mennyiségű és összetételű nyersanyagot, ami feldolgozásra vár, másfelől felemészti a beruházási összegek bizonyos hányadát, ezzel eleve korlátozza a feldolgozóipar fejlesztési lehetőségeit. Igaz, az összefüggés fordítva is érvényes: egyrészt van olyan nyersanyagfajta, amelyet csak akkor érdemes kitermelni, ha a meglevő, értékes feldolgozóipari kultúrák biztonsága megköveteli. Másrészt a különbözeti járadék realizálhatósága sokban függ az alkalmazott technológiától: közvetve a feldolgozóipari kultúrák fejlettségétől. Végül, a kedvező körülmények között kitermelhető nyerstermékekre való specializációval szembe lehet állítani – a beruházási eszközök elosztásának alternatívájaként – olyan feldolgozóipari kultúrát, amely tartósan, nagyobb extrajövedelmet eredményez, mint a nyerstermék exportjából származó járadék. A két szféra közötti kölcsönhatás tehát meglehetősen bonyolult. Nagy gazdaságpolitikai hiba volna bármely oldalát nyomatékosan előterbe helyezni.

A feldolgozóipari szelekciónak mindenesetre az egyik alapvető szempontja a hazai kedvező kitermelési lehetőségek alátámasztása: a kitermelési kultúra fejlesztéséhez szükséges termelőeszközök termelésétől kezdve a nyersanyagok sokoldalú feldolgozásáig egy-egy kedvező geológiai vagy éghajlati talajadottság a feldolgozóipari fejlesztés egyik kristályosodási pontja. Ha ez egybeesik a lakosság műszaki kultúrájának jellegével, akkor az iparfejlesztés iránya egyértelmű. Ha a feldolgozóipari kultúra e tekintetben hiányos, nem fejlett, akkor erősen meggondolandó, hogy – még többé-kevésbé kiépített ipari szerkezet esetén is – nem érdemesebb-e az adott területen gyorsított ütemű műszaki kultúra teremtését szorgalmazni, mint kihasználatlanul hagyni azokat a sok-

oldalú lehetőségeket, amelyek a népgazdasági hatékonyság növelésére egy komplex kitermelés-feldolgozás kultúra kiépítésével adódnak.

A sajátos feldolgozóipari szelekciós problémák akkor kezdődnek, amikor az adott kultúra körén belüli prioritásokról kell dönten.

a) A kedvező kitermelési lehetőségek körüli termelőeszköz- és anyag-feldolgozó ipar *teljes körének* kiépítését az ország kis méretei – vagyis energiáinak véges volta és a feldolgozási kultúra sokoldalúságának követelményei – nem teszik lehetővé, ennek következtében válogatnia kell, hogy a teljes kör *mekkora* hányadát, és konkrétan *melyik* hányadát kultiválja, hol rendezkedjék be exportra és importra.

b) Hasonló dilemma elé kerül a kis ország akkor is, ha a kedvező feltételek nem a kitermelés területén állnak beruházási lehetőségeihez képest túl széles fronton rendelkezésére, hanem a *munkaerő* tényezőnél: adott lehet például egy olyan méretű intellektuális tőke, amelynek a hatékony működtetéséhez szükséges beruházások nagysága jóval meghaladja az ország felhalmozási képességét. Itt ismét a „Pókainé-komplexus” kerül előtérbe: „melyiket szeresse” – mely kultúrának kifuttatására mekkora anyagi erőket koncentráljon? – Mihez kezdjen azzal a szellemi tőkével, amelynek hazai termelésben való gyümölcsötztetését a felhalmozási korlátok lehetetlenné teszik?

A fejlesztési prioritásokat befolyásolják a kultúrák közötti, illetve az egyes kultúrákon belüli jellegkülönbségek.

– Szelekciós problémák adódnak az egyes feldolgozóipari kultúrák *abszolút tőkeigényének* különbözőségéből.

Az abszolút tőkeigény az a befektetési összeg, amelyet meg kell előlegezni egy hosszú távon is versenyképes méretű termelőegység létrehozásához. Nagyon hangsúlyozom a *hosszú távot*: kis ország nem álltathatja magát azzal, hogy óriásüzemeket gyorsítottan leír, és az amortizáció megtörténtével ócskavastelepre vet. Egyrészt a gyakorlat is azt mutatja, hogy a nagyberuházások felújítása fokozatosan történik, *egész* technológiai rendszer tehát nem kerül egyszerre lecserélésre. Másrészt, ha már adott egy termelési kultúra, ennek emberi bázisát egy kis ország nem eresztheti szélnek máról holnapra, hogy más területen hasznosítsa. Kis ország nagyüzemi beruházásai több nemzedékre szóló elkötelezettséget teremtenek. Amikor tehát a nagy indulótőke-megelőlegezést kívánó feldolgozóipari kultúrák között válogat, a népgazdaságnak alaposan meg kell fontolnia, hogy tud-e hosszú távra is elegendő induló lökést

adni az adott kultúrának, és lesz-e menet közben annyi ereje, hogy a szükséges cseréket, bővítéseket és modernizálásokat végrehajtsa – vagyis versenyképes szinten tudja-e tartani azt a kultúrát, amelytől csak az ásó-kapa tudja már elválasztani.

– A választás akkor is nehéz, ha az ország a különböző kultúrák *fajlagos tőkeigényének* különbözőségét (vagyis a szerves összetételt) helyezi a vizsgálat középpontjába. Az optimális szerves összetétel mindig a munkaerő minőségétől függ. Relatív tőkehiányban szenvedő ország nem engedheti meg magának azt, hogy olyan feldolgozó tevékenységeket helyezzen fejlesztési politikájának középpontjába, amelyekben a fajlagos tőkeigény gyorsabban növekszik a munka termelékenységénél (leszámítva azt a fajlagos tőkeigény-növekedést, amely közvetlenül vagy közvetve a munkakörülmények javítását célozza, tehát a szociális létesítményeket, a munkahely kulturáltságát és a munkakörülmények javítását szolgáló beruházásokat, amelyeket sokszor nem lehet könyveléstechnikailag elválasztani a termelőberuházásoktól).

– Végül – de nem utolsósorban – gondot okoz az a különbség is, amely az egyes kultúrák között a termékek és technológiák *nemzedékváltási ritmusában* nyilvánul meg. Vannak az átlagosnál gyorsabb és lassabb iramban megújuló és elavuló termékeket gyártó, illetve technológiával dolgozó ágak. A divatáramlatoknak jobban kitett területeken meredek hatékonysági hullámhegyek és -völgyek váltogatják egymást. A lassabb ütemben váltó területeken a hatékonysági hullámsík is kiegyenlítettebb; igaz, a hullámhegyek is alacsonyabbak.

A kis ország számára a *beruházási eszközök koncentrálása* rendkívül fontos követelmény, ami ellentétben áll egy ugyanolyan fontos követelménnyel, ti. a *szerkezet sokoldalúságával*. A kettő közötti kompromiszsum akkor szerencsés, ha

– a koncentráció fokából való szükséges engedményt úgy sikerül megadni, hogy az a lehető legkisebb negatív hatással járjon az intellektuális tőke felhasználását, a termelés versenyképes tömegszerűségét, a munka technikai felszereltségét illetően. Vagyis olyan termelőtevékenységeket kell kiszelektálni, ahol a lehetséges tőkekoncentráció nem kisebb, mint a világon általában;

– a specializáció területén a szükséges engedményt úgy sikerül megadni, hogy a szerkezet ütőképes mennyiségeket is tudjon piacra dobni, és emellett rugalmasan szélesíteni, szűkíteni, vagy változtatni legyen

képes az áruösszetételt, illetve specializálódni tudjon a konjunkturális hatásoknak legkevésbé kitett területekre. Előnyben kell tehát részesíteni azokat a kultúrákat, ahol a technológia a világon mindenütt rugalmas – nincs mereven elkötelezve egy adott termék termelésére –, a termelési széria nagysága világméretekben kicsi, s az adott műszaki kultúra az egyszerű használati értékek viszonylag széles körének vagy az összetett, magasabb rendű használati értékek (termék- és szolgáltatásrendszerek) nagy változatosságának létrehozásában gyümölcsöztethető, s a termelt áruk piaci eladását inkább hosszú távú szükségleti tendenciák szabályozzák, mintsem divatáramlatok.

Az ország részvétele egy kiegyensúlyozott, stabil *nemzetközi munka-megosztásban* enyhíti az ellentmondást: a gazdasági közösség a beruházási eszközök nemzetközi áramoltatása segítségével általában is és egyes esetekben is feloldhatja a koncentrációs korlátot. A szerkezet sokoldalú kiépítésének kényszere is enyhébben jelentkezik, a specializáció foka is jóval magasabb lehet. Megnöhet a termelés tömegszerűsége is, és nagyobb lehetőség nyílik a nagyberuházások révén termelt termékek, illetve a technológiák gyorsabb ütemű nemzedékváltására. Vagyis az integrálódó közösségben részt vevő kisgazdaság mind kevésbé kötődik a maga szűk méreteinek korlátaival. Belátható időn belül persze nem beszélhetünk arról, hogy *teljes mértékben* feloldódna egy egységes regionális nagygazdaságban. Ezért az *integrációnak nemcsak abban kell lehetőségeket nyitni, hogy a kisgazdaságok bizonyos vonatkozásokban a nagygazdaság részeként viselkedhessenek, hanem abban is, hogy a méreteiknek és adottságaiknak megfelelő specializációjuk akadálymentesen végbe-mehessen.**

Összefoglalva, az ország számára kedvező feldolgozóipari szerkezet kialakításakor – hangsúlyozom, kis ország esetében – prioritást élveznek általában a „felsőfokon” művelhető kultúrák az összes többivel szemben, valamint a „középfokon” művelhető, főleg akkor, ha kedvező hazai kitermelési bázisra támaszkodhatnak, és végül a „középfokon” művelhető, ha a tőkeigényességi és piaci elhelyezési feltételek kedvezőek.

Az egyébként egyenlő „fokozati” eséllyel rendelkező kultúrák közül prioritást élveznek azok, amelyeknek

* Az integrációt elsősorban úgy kell felfogni, mint a termelési kultúrák tervszerű, egyenletes, regionális elosztását és kooperálását. Erről bővebben írtam a „Gazdasági integráció és gazdasági stratégia” c. könyvemben.

- abszolút tőkemegelőlevezési követelményeik az átlagosnál kisebbek,
- szerves összetételük és a termelékenység növekedési tendenciája között nincs aránytalanság a fajlagos tőkeigény javára;
- technológiájuk flexibilis, versenyképes termelési szeriájuk kicsiny;
- piaci viszonyaik a legkevésbé kitettek a konjunktúra bizonytalanságainak és hosszabb távon is felfelé ívelő kereslet prognosztizálható termékeik iránt;
- jól beilleszthetők a regionális munkamegosztásba, akár nyersanyag- és energiaellátásuk biztonságát és gazdaságosságát, akár a kölcsönös technikai transzfert, a termelési kooperációkat vagy a felvevőpiacot tekintjük.

Elképzelhető az is, hogy közepes színvonalon művelhető kultúrák tőkeigényessége, technológiai rugalmassága, piaci és integrációs pozíciói oly magas fokon és oly egyértelműen kedvezőek, hogy összességükben előnybe helyezik őket egyik-másik „felsőfokon”, de nagy anyagi áldozat árán és magas kockázati tényezők mellett fejleszthető kultúrával szemben. Ilyenkor – ha lehetséges – azt a jelentős intellektuális tőkét, amely önmagában keveset nyomott a latban a „középfokon” művelhető kultúra előnyeihez mérten, át kell irányítani más, „felsőfokon” művelhető kultúrák megerősítésére, ha pedig ez nem lehetséges, be kell kapcsolni mint szellemi exportot a nemzetközi munkamegosztásba – elsősorban az integrációba.

6. A FEJLESZTÉS SÚLYPONTJAI

Nem lehet cél a magyar gazdaság egész keresztmetszetének a továbbfejlesztés szempontjából való értékelése: ez éppoly mértékben meghaladná a szerző képességeit, mint amekkora visszaélés volna az olvasó türelmével. Ezért néhány súlypont részletesebb elemzésére szorítkozom.

Ezek a súlypontok részben a gazdaság normális működőképességének biztosításához szükséges, félig-meddig infrastruktúra jellegű komplexumok, mint pl. az energetika, az alkatrészgyártás, vagy – részben – az élelmiszergazdaság. A többiek a gazdaság specializációjának fő irányait jelölik ki, ami egyben az exportorientáció irányát is meghatározza.

6.1. AZ ENERGETIKA

Az energetika körébe tartozónak nemcsak az energiaforrásokkal való gazdálkodást – tehát a kitermelést, importot, átalakítást és szállítást, valamint a fogyasztói gazdaságosság előmozdítását – tekintem, hanem *a népgazdasági fejlesztési stratégia egészének jellegzetes, energetikai szempontból való vizsgálatát*. Az előbbi, hagyományos kört *mikroenergetikának*, az utóbbi, szélesebb horizontú felfogást *makroenergetikának* lehet nevezni. Alapproblémája igen egyszerű: a társadalmi termelékenység emelése egyenlő az emberi, fiziológiai energia megsokszorozásával a technikai úton nyert energiaforrások bekapcsolása árán – amely egyben a fiziológiai energiák ráfordítási arányait is megváltoztatja: a nehéz testi munka helyébe mindinkább az intellektuális (idegi) erőfeszítést

teszi. Többletenergia e folyamatban nem keletkezik, a kettő összege – leszámítva a fellépő hatásfokvesztéseket – konstans.*

A társadalom nyeresége ebben a folyamatban egyfelől a fizikai munka csökkenése, másfelől a használati értékek szaporodása. Mindkettő a civilizáltabb és kultúráltabb élet megteremtésének feltétele. Vesztesége egyfelől a hatásfokcsökkenés, másfelől az újra nem keletkező energia-készlet fogyása. *A makroenergetika célrendszerének központjában a nyereségeknek a veszteségekhez képest mérhető hosszú távú maximálása áll.* Ennek legösszefoglalóbb mutatószáma az összes energiafelhasználás és a nemzeti jövedelem növekedési ütemeinek hányadosa, ami kifejezi azt, hogy a termelés egységnyi növeléséhez mennyi energiafelhasználás-többlet szükséges. Energián ez esetben nem a villamos energiát kell érteni, hanem az összes műszaki eredetű energiaforrást, amit egységesen kalóriában vettem számításba.

FAJLAGOS ENERGIAFELHASZNÁLÁS (átlagos növekedési ütem, százalékban)

Mutatók	1960—1965	1965—1970	1970—1975	1975—1980 terv	1980—2000 becslés I.	1980—2000 becslés II.
Összes energia- fogyasztás	6,7	3,4	3,5	4,4	4,2	3,25
Nemzeti jövedelem	4,1	6,8	6,3	5,8	5,5	5,5
Fajlagos energiaigény	1,63	0,50	0,56	0,76	0,74	0,59

1960—1975 : 0,89

* Energiát tehát voltaképpen nem „termelünk”, hanem vagy a potenciális készletekkel gazdálkodunk (bányászat), vagy a természetben újratermelő forrásokat használható forrásokká alakítjuk át (nap-, víz-, szélenergia, geotermikus energia stb.). Műszakilag létesített források segítségével energiával humán erő kifejlesztését csak mikroenergetikai szemszögből nézve „helyettesítünk”: makroenergetikailag kapcsoljuk ezeket a forrásokat a humán erő kifejlesztéséhez, hogy növeljük a társadalmi munka termelékenységét.

Az 1960–1975-ös tényszámok azt mutatják, hogy a nemzeti jövedelem alig nőtt gyorsabban az energiafelhasználásnál (0,89), ez a kedvezőtlen arány azonban az első öt éves periódus (1960–1965) viszonylag igen magas energiafogyasztás- és igen alacsony nemzetijövedelem-növekedési mutatóinak alakulásából származik. 1965–1970 között az energiafogyasztás feleakkora ütemben nőtt, mint a termelés, vagyis a nyereségek és veszteségek aránya az előbbi javára tolódott el. Az ötödik öt éves terv az előző tíz év átlagához képest magasabb energiafelhasználási rugalmassággal számol. Ez nem a megnövekedett energiaárak hatása a mutatóra, hanem a fajlagos kalória fogyasztás emelkedéséé, amely részben egyes energiaigényes termelési kultúrák szerkezeti részarányának növekedéséből (építőanyag-ipar, olefinkémia), részben a közlekedés és a háztartások energiaszükségletének gyors növekedéséből származik.

Az 1980–2000 közötti húsz éves időszakra vonatkozóan két alternatív előrebecslést készítettem. Az egyik az 1960–1980-ig terjedő évek tendenciájának „szelídített” extrapolálása, a másik az 1965–1975-ös évek irányzatának folytatása. A magasabb energiafelhasználási rugalmassággal számoló alternatíva az összes kalória felhasználás évi átlag 4,2%-os, az alacsonyabb csak évi 3,25%-os növekedését követeli meg. Ez a két szám önmagában nem sokat mond: ahhoz, hogy realitásukat fel lehessen mérni, meg kell vizsgálni, milyen elemekből tevődhetnek össze ezek a növekedési ütemek. Az egyik meghatározó realitás a hazai széntermelésnek a gazdaságosság határain belül való növelési lehetősége. Mindkét variánsban a lignittermelés megkétszerezhetőségével és a barnaszéntermelés mintegy 2/3-dal való növelési lehetőségével számoltam (fűtőértékben). Ennél többre a gazdaságosság leelőhelyek korlátai, valamint a beruházási és munkakerőkorlátok miatt nem lehet távlatban számolni. Amíg 1980-ban e két energiaforrás 60 billió kalóriát fedez a 323 billió kalóriányi népgazdasági szükségletből, vagyis kereken 18%-ot, 2000-ben a barnaszén és a lignit együttesen csaknem 108 billió kalória rendelkezésre állását jelenti: ez a minimál-variánsban lényegében változatlan százaléktörtet képvisel (17,6%), a nagyobbikban azonban 14%-ra való csökkenést jelent. A kőszén termelését Magyarországon jelen ismereteink alapján nem lehet jelentősen növelni. A mintegy 3 millió tonna kőszén mellett 4–5 millió tonna behozattal számolva, az 1980-as 30 billió kalóriával szemben 2000-re 46 billió kalória felhasználásával lehet számolni. (Ez a 4–5 millió tonna – 15–17 billió kalória – kőszénbehozatal egyben az előrebecslés

ENERGIAFELHASZNÁLÁS

(10¹² Cal)

Energiaforrások	1960	1965	1970	1975	1980 (terv)	2000	
						(1. variáns)	(2. variáns)
Lignit (1500 Cal/kg)	6,3	7,2	6,9	10,2	9,3	19	19
Barnaszén (3500 Cal/kg)	68,6	76,3	65,5	51,8	50,8	85	85
Feketeszén (6000 Cal/kg)	25,2	40,8	37,8	30,0	30,0	46	46
Importkoks (7000 Cal/kg)	7,7	7,7	9,1	9,1	9,8	15	15
Földgáz (8500 Cal/m ³)	—	11,1	31,5	50,2	83,3	166	255
Olaj, olajszármazék (10 000 Cal/kg)	27,0	43,0	59,0	105,0	135,0	242	307
Import villamos energia (750 Cal/kWó)	—	—	—	3,1	5,7	38	38
Összes felhasználás	134,8	186,1	219,8	259,4	322,9	611	765
Növekedési ütem	6,7	3,4	3,5	4,4	3,25	4,2	4,2

Forrás: A szerző számításai a Magyar Statisztikai Évkönyvek adataiból.

egyik rugalmassági tényezője: nem feltétlenül *kőszénimportot* jelez, hanem általában az *import* szükségletét, ami konvertálható *energiamegtakarításra* is).

Az importkocsz mennyiségének növelésénél a hazai vaskohászat növekedésének szükségletét vettem alapul, így a felhasználás mintegy másfélszeres növekedésével számoltam. A szén – hazai és import – összesen a minimális felhasználás 27%-át, a maximális felhasználásnak pedig 22%-át teszi ki 1980-ban. Az energiaszükséglet durván $\frac{3}{4}$ -ét egyéb forrásokból kell fedezni.

A hazai olajtermelést 2000-ben sem lehet évi 2 millió tonnánál többre előrejelezni, a földgáztermelés 10 milliárd m³-re való növelése is lényegében maximálisnak tekinthető, sőt ehhez is újabb mezők felkutatása és kitermelése szükséges. Ez 28–30 billió kalóriával gazdagítja számításainkat. A hiányzó, kereken 410, illetve 570 billió kalóriát (az össz-szükséglet 67%-a, illetve 74%-a) részben nukleáris energiaforrásból, részben importból kell fedezni. Amennyiben a nukleárisenergia-termelés és a villamosenergia-import összesen nem haladja meg a 38 billió kalória értéket (ez a paksi atomerőmű teljesítménye, plusz a villamosenergia-import kb. három-négyszeresre növelése), úgy az olaj és földgázimport együttes szükséglete a minimál-variáns szerint 408 billió kalória (= 41 millió tonna olajegyenérték), a maximális variáns szerint pedig 562 billió kalória (= 56 millió tonna olajegyenérték). A két variánsban ezt a következő megoszlásban állítottam be

	Minimális variáns	Maximális variáns
Földgáz (milliárd m ³)	9,5	20
Kőolaj (millió tonna)	22,2	28,7

Mivel – a jelenlegi árakon – 1 billió kalória fűtőértékű szénhidrogénimport ára mintegy 8–10 millió dollár, a kiadás 3–5 milliárd dollár lenne, ha teljes egészében tőkés piacról kellene importálni. Nyilvánvaló, hogy a tényleges felhasználásnak a minimális variáns közelében kell lennie. A népgazdaság fajlagos energiafelhasználásának 1%-os csökkentése a maximális variánshoz képest 6,0–7,5 millió dollárral csökkenti az importterheket. A minimális variáns fajlagos energiaigényének elérése 1,2–1,5

milliárd dollár importmegtakarítást eredményez. *Ezért az ország makroenergetikai politikája szempontjából a racionális energiagazdálkodás és a termelési, valamint fogyasztási szerkezet energiakímélő irányban való alakítása legalább olyan súllyal esik latba, mint az energiahordozók termelésének növelése vagy a kedvező importlehetőségek felkutatása és biztosítása.*

Ez annál is inkább igaz, mivel egy sor tényező objektíve és elkerülhetetlenül a maximum-variáns felé fogja húzni a gazdaságot.

– A mezőgazdaság iparosításának gyors előrehaladása például még maximális technológiai energiatakarékosság esetén is több oldalról növeli az energiaigényt, akár a műtrágya technológiai alapanyagaként felhasznált szénhidrogént, akár a műtrágyagyártás és fuvarozás energiaigényét tekintjük, akár a gigantikus növénytermesztési géprendszerek energiafelhasználását, akár az iparszerű állattartó telepeket vagy a takarmánygyárakat. E területekre mindenképpen *kell* energiát szánnunk, mivel ettől az energiabefektetés-többlettől függ javarészt a csaknem egyetlen nagy természeti erőforrásunk teljes hasznosítása. A vas- és fémkohászat fejlődésének minőségi irányba való áttérése is jelentős energiatöbbletet igényel: az elektrokemencék, finomhengerművek, öntödék, dróthúzó-művek jelentős energiafogyasztók. Az építőanyag- és kerámiaiipar ismét a nagy energiafogyasztók közé tartozik, ennek fejlesztése pedig ugyancsak elkerülhetetlen lesz. Vagyis a feldolgozóipar kezébe kerülő belföldi eredetű, illetve elsődleges feldolgozáson átment nyersanyagok és féltermékek fajlagos energiatartalma minden bizonnyal jelentősen megnő.

– A végfeldolgozási folyamatban sem lehet számítanunk az energiafelhasználás csökkenésével, mivel a munkafolyamatok gépesítésének, automatizálásának előrehaladtával mind nagyobb géptömegeket és anyagtömegeket kell mind szaporább mozgásra kényszerítenünk – ami persze energiafelhasználási többlettel jár, akárhogyan is számolunk.

– Végül a fogyasztási folyamat energiaigénye is növekedni fog. Az egy forint elfogyasztott nemzeti jövedelem energiahányadának állandó növekedésére lehet számítani. Tehát a termelés technológiai és fogyasztási folyamatainak egyenkénti fajlagos energiaigénye visszaszorításának elég szűken körülhatárolt, műszakilag determinált korlátai vannak, s ez igaz akkor is, ha közben egy pillanatra sem tévesztjük szem elől azt, hogy a technológiai optimum megközelítésével és a fogyasztói pazarlás megfékezésével tízmilliós nagyságrendű kalóriatakarékosság érhető el.

A makroenergetika legreményteljesebb takarékosági területe mégis a feldolgozóipari és fogyasztási szerkezet energiakímélő fejlesztése.

A fogyasztási szerkezet akkor energiakímélő, ha valamely *adott lakossági, illetve közületi igény kielégítését minimális energiárfordítást követelő termék- és szolgáltatásszerkezettel tudja elérni*. A jólét növelése preferált útjainak kijelölésekor ezért a gazdaságpolitika egyik legfontosabb szempontja az energiakímélés lesz. Komolyan megfontolandó például, hogy a lakosság közlekedési igényének magas színvonalú és kultúrált kielégítését a további motorizáció vagy a tömegközlekedés nagymértékű fejlesztése oldja-e meg nagyobb energiatakarékosság mellett. Többhelyütt lehet olvasni olyan számításokat, hogy a villamosított tömegközlekedés (vasút, trolibusz, metró) egy utaskilométerre számítva csak töredékét használja fel annak az energiahordozó-mennyiségnek, mint amit a robbanómotorral ellátott járművek, különösképpen a személygépkocsi (eltekintve a környezetszennyezési hatásoktól).

A feldolgozóipari szerkezet energiakímélő átalakítása tulajdonképpen nem más, mint a népgazdaság sajátos specializációja a feldolgozóipari nemzetközi munkamegosztáson belül; ennek lényege az olyan munkafolyamatokra való berendezkedés, amelyekben az *egységnyi technológiai energiaként vagy alapanyagként felhasznált energiahordozóra jutó hozzáadott érték maximálása az egyik alapvető specializálódási ismérv*. Nagyon hangsúlyozom, hogy csak *az egyik és nem az egyetlen* ismérv. Elképzelhető, hogy az ország intellektuális kincsesházában olyan műszaki kultúrák is találhatóak – például az alumíniumipar –, amelyeknek eleve magas a fajlagos energiaigényük: ahol tehát a viszonylag magas energiárfordítás katalizálja a lakosság szakértelmének nagy anyagi értékekben való realizálhatóságát. Az ilyen termelési tradíciókat persze nem szabad megfojtani rosszul értelmezett makroenergetikai megfontolásokra hivatkozva. Nagyon kétséges azonban magas fajlagos energiaigényű feldolgozóipari kultúrák új importja, meghonosítása, energiaigényes technológiai fázisok kooperációban való vállalása, energiaigényes termékek exportjára való berendezkedés kevésbé energiaigényes termékek importja ellében.

A világgpiaci árszerkezetben az energiahordozókat kitermelő munka permanens, magas extraprofitál – közgazdaságilag: monopoljárdékkal – tetézt munkaként nyer elismerést: a magas fokon feldolgozott félkész és végtermékek árának az energiatartalommal arányos hánya-

dában ez a monopoljárdék részben vagy egészen eltűnik. Amíg a világgazdasági árakat meghatározó tőkés gazdasági szektorban egyfelől érvényesül a strukturális energiapazarlás (mind a technológiában, mind a fogyasztásban), másfelől a tőkés világgazdaság egyik fő feszültségi íve az energia-termelésre szakosodott országok monopolizálási törekvései lesznek a magas fokon iparosodott országok intellektuális és vagyoni monopóliumának érvényesülésével szemben, ez az árszerkezet fenn is marad. Ez esetben az energiaszegény országoknak érdemes a körülményekhez képest minimalizálni nyersenergia-importjukat, és helyette a magas fajlagos energiaigényű félkész és végtermékek behozatalára berendezkedni. Ezzel szemben minimálisra érdemes csökkenteniük a hazai és az importált energia közvetett – feldolgozott formában való – kivitelét, két oknál fogva is: a) mert a hazai energiaforrások drágák, marginális, esetleg inframarginális természeti forrásokból származnak, tehát áraikban nem-hogy monopoljárdék, de még különbözeti járadék sem realizálható; b) mert az importált energia – feldolgozott cikkekbe zárt – reexportjánál a külpiazi árszerkezet következtében árveszteség keletkezik. Ugyanakkor az egységnyi energiaráfordításra eső hozzáadott érték nagysága elvileg csak a lakosság termelési kultúrájának színvonalától függ – hangsúlyozom: azonos fajlagos beruházásigény esetén. Magától értetődő, hogy például Magyarország számára jóval tágabbak a fejlesztési korlátok a lakosság szakképzettsége, mint a földgáz vagy a szénvagyon növelésének területén.

Általános szabályként leszögezhető, hogy a magyar gazdaság specializálódásakor – egyenlő fajlagos beruházásigény esetén – a feldolgozóipari import fajlagos szakértelmigényét kell keresni, s vele az export szakértelmigényét szembeállítani mindaddig, amíg a világgazdasági árviszonyok a nyers formában levő energiahordozók kalóriaértékét magasabb árakkal honorálják, mint a feldolgozott termékek értékében megtestesült energiafelhasználást. Az energetika ilyen felfogásban nemcsak „ágazati” termelési vagy műszaki fejlesztési célrendszer – és a takarékosagra serkentő szabályozók összessége –, hanem alapvető szelekciós kritérium is a gazdaság egésze számára. Magyarország esetében ez a szempont a mérleget erősen a finomfeldolgozást igénylő kultúrák felé billenti: a fémfeldolgozó iparban az alacsony fajlagos energiaigény a nagy pontosságú gépi berendezéseket, elektrotechnikát, finommechanikát, műszergyártást, elektronikát helyezi előtérbe, a kémiai kultúrák területén a finom-

vegyészetet (intermedierek, reagensek, gyógyszerek, kozmetikumok stb.), a ruházati iparon és élelmiszeriparon belül a nagytértékű, igen jó minőségű cikkek termelését stb.

Tovább növelhető a rendelkezésre álló hazai és importenergia felhasználási határfoka – azaz tovább mérsékelhető a társadalmi munkateljesítmény fajlagos energiaigénye – az energiagazdálkodás komplexitási fokának növelésével, ami magában foglalja a fogyasztási csúcok lefaragását csakúgy, mint a hulladékenergiák maximális hasznosítását, valamint a helyi energiaforrások tervszerű bekapcsolását a szükségletek kielégítésébe. Ez igen gondosan összehangolt területi és tevékenységi termeléspolitikát követel. Óriási energiavesztések keletkeznek az erőművek üzemeltetése közben, jelentős energiamentiség megy veszendőbe a hévizek hasznosításakor, szinte egyáltalán nem számolunk a mezőgazdasági üzemekben keletkező hulladékhővel (biohő), valamint csak mostanában kezdjük tervezni a városi szemetet mint energiaforrást hasznosító berendezések létesítését. Nem tudom felmérni, milyen méretű pótlólagos forrásról van szó: milliárd kalóriákról vagy billiókról? Importkiadásokban gondolkodva mindenesetre millió dollárokból lehet gondolkodni, amelynek hazai többletmunka-ellentétele sok esetben csak gondos szervezés (nyári időszámítás, lépcsőzetes munkakezdés stb.), okos koordináció (erőművek, gyógyfürdők, valamint mezőgazdasági üzemek és lakótelepek koordinált telepítése), esetleg szellemes mérnöki invenció és egy középüzemnyi termelőkapacitás (biohő-hasznosító berendezések, automatikus távfűtés-szabályozó műszerrendszer stb.). Bizonyos esetekben persze komoly beruházásokat is igényel a komplex energiagazdálkodás, vagy legalábbis némely beruházások előbbre hozatalát, és egyáltalán nincs biztosítva az, hogy egy ilyen beruházás mikro- és makroenergetikai gazdaságossága egybeesik. Ilyenkor a központi gazdaságvezetésnek kell a végső szót kimondania: finanszírozási, ösztönzési vagy esetleg adminisztratív eszközeinek alkalmazása révén.

Végső soron Magyarország számára az energia szűk keresztmetszet a termelési tényezők sorában. Ez anatómiai adottság mindaddig, amíg hazánk termelőerői olyan fejlettségi szintre nem emelkednek, hogy ipariilag hasznosíthatóvá válnak a bőségesen rendelkezésre álló energiaforrások: a nap, a geotermikus energia vagy az esetleges – egyelőre elérhetetlen mélységekben sejtett – fosszilis energiahordozók. Tulajdonképpen semmi okunk a kétségbeesésre: tudatosítanunk kell magunkban ezen anatómiai

„hiányosságunkat”, és alkalmazkodnunk kell hozzá. A természet számtalan példát mutat e tekintetben. Nem egy állatfaj például szinte teljesen színvak: világos, hogy ha élelmezésüket színérzékelő képességekre építenék, kipusztulnának vagy csak tengődnének. Ám a természet pótolja a hiányosságokat: ezek az állatfajták vagy kiváló térérzékelési képességgel, vagy hallással, szaglással, esetleg egyéb érzékük fejlettségével kárpótolják magukat, és eszük ágában sincs úgy viselkedni, *mintha* kiválóan megkülönböztetnék az összes színárnyalatokat. Nos, ha a magyar gazdaság nem alkalmazkodik energiaszegénységéhez, nem ellensúlyozza azt olyan termelési tényezőinek maximális kihasználásával, amelyek bőven rendelkezésre állnak – illetve korlátlanul kifejleszthetők – tengődésre van ítélve. Az intellektuális kapacitás gyors ütemű növelése, a termőföld és éghajlat kihasználása, a szocialista integráció („szimbiózis”) lehetőségeinek maximális gyümölcsöztetése olyan szituációt teremthet, amelyben a magyar gazdaság nem kell hogy érezze ezt az anatómiai hiányosságát.

6.2. AZ ÉLELMISZER-GAZDASÁG

Habár nem így szoktuk felfogni, de az élelmiszer-termelés, az -elosztás és a -fogyasztás politikája a gazdaságstratégiában az energetika édestestvére, jelentőségét tekintve nem mögötte, hanem mellette van a helye. Az élelmiszer a lakosság létfenntartásának, munkaereje újratermelésének, a társadalmi jólét alapjai megteremtésének és stabilizálásának fontos eszköze, de szerepet játszik a jólét fokozatos növelésében még akkor is, amikor a fogyasztási dinamizmus alapvetően az iparcikkek felé fordul. Továbbá, az élelmiszer világgazdasági dimenzióban is egyre alapvetőbb áruvá válik, különösen a fejlődő világ ellátásában mindaddig, amíg a fejlődő országok nem lesznek képesek létfenntartási élelmiszer-szükségeit maguk megtermelni. Végül, Magyarország esetében az élelmiszer az az egyetlen, igen nagy volumenben termelhető termékfajta, amely – exportra való termelése esetén – hordozójává válhat jelentős járadék jellegű jövedelem realizálásának, mivel termelési feltételei kifejezetten kedvezőek az országban. Nem valószínű, hogy élelmiszerexportunkkal ellensúlyozható lesz az összes járadék jellegű importtöbblet, amit az energiahordozók, energia és egyéb alapanyagok beszerzése igényel, de mindenesetre jelentős hányadát kompenzálhatja ennek.

Az élelmiszer-gazdaság igen összetett jelenség. Kitermelő szektora a növénytermesztés, feldolgozó szektora a takarmányipar, az állattenyésztés és az élelmiszeripar, háttér ipara a műtrágya, növényvédőszer, csomagolóeszköz-gyártás, az állategészségügyi ipar, a mezőgazdasági, öntözési és élelmiszer-feldolgozási technológiai berendezéseket gyártó gépipar. Az elosztó hálózat gépei, berendezései (hűtő-, szállító- és tárolóláncok, üzletek, vendéglátóipari és háztartási konyhai berendezések) az élelmezési komplex rendszer utolsó láncszemei, amelyek a „terített asztalt” megelőzik. Mindez óriási kutatási és fejlesztési háttért feltételez a komplex rendszer csaknem minden pontján. Az élelmiszer-gazdaság tehát csak részben – egyre kisebb részben – a szoros értelemben vett mezőgazdaság: egyre nagyobb részben ipar. Továbbá, maga a szűkebb értelemben vett mezőgazdaság is mindinkább iparszerű termelőtevékenységgé válik, amennyiben felszereltsége, üzemi méretei, munkaszervezési módszerei jellegükben azonosulnak a gépi nagyiparéival; az emberrel mint termelési tényezővel szembeni követelményei is az iparéhoz közelednek mind a szakképzettséget, mind a munka intenzitását tekintve. Az éghajlati tényezők és talajadottságok különbözősége az iparszerű élelmiszer-gazdaságban nem feltétlen meghatározója a termelési szerkezetnek, ám *a kedvező éghajlati és talajadottság mindazok számára többletjövédelmet jelent, akik rendelkeznek vele, abban az esetben, ha technikai felkészültségük és felszereltségük nem alacsonyabb szintű, mint azoké, akik az optimálistól jelentősen elmaradó feltételek között termelnek*; vagyis a kedvező természeti adottságok különbözőzeti földjáraadékok forrásai lehetnek, de e földjáraadékokat csak a fejlett termelőerőkkel rendelkezők képesek az árakban realizálni (ún. „II. sz. különbözőzeti földjáraadék”).

A különbözőzeti földjáraadék megjelenik a viszonylag alacsony költség-színvonalban, vagy/és a dolgozók viszonylag magas jövedelem-színvonalában. Tömegáru esetében az olcsó termelés lehet a forrása, különleges minőséget képviselő áruk, primőrök termesztése esetében pedig az átlagosnál magasabb piaci realizálási ár.

A kedvező *üzemszerkezeti* adottságok ehhez még külön jövedelmezőségi tényezőket tehetnek hozzá: a tömegtermelés költségcsökkentési előnyeit (az angol nyelvterület szakmai szóhasználata ezt az „economics of scale” kifejezéssel jelöli), valamint a tudományos-technikai apparátus koncentrálásának a rezsiköltségeket csökkentő és a műszaki fejlődést gyorsító tényezőjét. Persze – refrénként visszatérő megszorításként hangsúlyo-

zom – mindezek csak abban az esetben realizálhatók földjáraadék jellegű többletjövedelemként, ha az élelmiszer-termeléssel foglalkozó lakosság termelési kultúrája megfelelő szinten van, a kedvező természeti, tudományos és technikai lehetőségeket képes a gyakorlatban is kiaknázni.

Magyarország esetében mind a természeti és üzemszerkezeti, mind pedig az emberi tényezők kedvezőek ahhoz, hogy a kor színvonalán álló élelmiszer-gazdálkodást lehessen folytatni, és ezen az úton az ország kübözeti földjáraadék jellegű exporthatékonysági többlet juthasson. Az éghajlati és a talajadottságok az európai átlaghoz viszonyítva igen kedvezőek a kenyérgabona, a takarmánygabona (különösen a *kukorica*), a pillangós növények, valamint néhány zöldségféle és a kifejezetten minőségi gyümölcsfélék és borszőlők termesztésére. Természeti feltételeink nem rosszabbak az európai átlagnál egyes olajosmagvak, tömegtakarmányok, valamint a cukorrépa termesztése számára sem. A növénytermesztés ezek szerint Magyarországon kettős célt szolgál: a) a lakosság bőséges és olcsó ellátása mindazokkal a terményekkel, amelyeket legalább átlagos feltételek között meg tudunk termelni; b) jelentős export árualapjának megteremtése mindazon területeken, ahol feltételeink a szállítási rádiuszon belüli piacokon az átlagot jóval meghaladják.

Ami az első célt illeti, számításba kell venni, hogy a termelési adottságok az ország különböző körzeteiben jelentősen eltérnek egymástól: mellett, hogy az országra általában jellemző a kukorica kedvező helyzete, a burgonya termesztése viszont a szomszédos (különösen az északi és nyugati) országokéhoz képest jelentősen alacsonyabb hatékonyságú, vannak olyan kisebb-nagyobb körzetek, ahol éppen fordított a helyzet. A termőterület optimális felhasználása ezért gondos vizsgálatot igényel, a termesztési preferenciák nem abszolút érvényűek, és főleg nem szabad mechanikusan alkalmazni őket. Ennélfogva a magyar mezőgazdaság továbbfejlesztésével kapcsolatban az önellátás és az exportorientáció hívei között kibontakozott vitát nem tartom igazi vitának. Való igaz, hogy a növénytermesztés ésszerű keretek közötti koncentrációja – ami egyben exportorientációt is jelent – kívánatos, mivel a hozamok növeléséhez, korszerű géprendszerek alkalmazási lehetőségéhez és még számos egyéb olyan előnyhöz vezet, amelyről a népgazdaság nem mondhat le. Ugyanakkor a koncentrációt eleve korlátozza a vetésforgó (növényi sorrend), a talajadottságok változatossága (sokszor egy nagyüzemen belül is), valamint az éghajlat, a helyi termelési tradíciók stb. Ennélfogva szinte

csaknem biztos, hogy Magyarországnak az ésszerű mértékben elérhető maximális termőterület koncentrációja mellett sem kell félnie a termelés túlzott egyoldalúságától. Sokkal nagyobb veszély az elaprózódás, amit részben az a körülmény hozhat létre, hogy egy adott talaj- és éghajlati-adottság-komplexum valóban több kultúra művelésére ad lehetőséget, részben a nagyüzemek jövedelembiztonsági megfontolásai, és végül a túlzott és gyakran változó preferenciákat tartalmazó szabályozók is elősegíthetik ezt. Az élelmiszer-gazdaságban a szerkezeti csomópont helyes arányainak keresésekor ezért a kiindulópontom az, hogy *a mezőgazdasági terület, munkaerő- és beruházásfelhasználás jelenlegi szerkezetét fokozatosan, kellő mértékben kell koncentrálni azon kultúrákra, amelyek leginkább „földjárdék-, valamint szakértelemből eredő extrajövedelem-hordozók”.*

6.2.1. A növénytermesztés

Előreláthatóan e koncentráció az 1970-es évek első felének területfelhasználási szerkezetéhez képest 2000-ig *nem több, mint e terület 8–10%-át érintheti.* (Ami azt is jelenti, hogy a növénytermelés jelenlegi kultúra-szerkezete nem jár túl messze az optimálistól.)

A művelési ágakban bekövetkező változások gazdaságstratégiai célként csak a hektáronkénti hozamváltozásokkal együtt értelmezhetők. Mivel a magyar mezőgazdaság éppen napjainkban éli át „ipari forradalmát”, nagyjából előrevetíthető, hogy 2000-ig a hozamok milyen változása fog bekövetkezni abban az esetben, ha a növénytermesztés túlnyomó része iparszerű termelési rendszerek keretében fog végbemenni. A búza és az árpa hektáronkénti hozama a jelenlegi 30–35 q/ha többévi átlagról 45–55 q-ra növelhető, amely „jó” években felmehet a 60 q-ig is. A kukorica a jelenlegi 45–50 q/ha-ról szárazművelés mellett 70–80 q-ra, öntözéses termesztés esetén 110–120 q-ra emelkedhet, a napraforgóé a jelenlegi 14–15 q-ról 20 q-ra. Az évelő pillangósok hozama jelenleg 50 q/ha körül ingadozik, ezt 70–80 q-ra lehet növelni. A cukorrépa termésátlaga az 1970-es évek 350–380 q/ha hozamával szemben 450 q-ra emelkedhet. A cukortartalom enyhe növekedésére és a fajlagos cukorkihozatal javulására is lehet számítani. Végül a burgonya termésátlaga is növekedhet a jelenlegi 120–130 q/ha-ról 170–200 q-ra: mindenekelőtt az optimális termő-

területen való termelésre koncentrálással, valamint nagyhozamú fajták elterjesztésével.

Jelenleg 1,3 millió hektáron termelünk *búzát*, a megtermelt búza mennyisége az 5 millió tonna körül van. Amennyiben az előrebecsült hozamnövekedés bekövetkezik, és a vetésterület nem változik, *a termés 6,0–6,5 millió tonnára nő*, egyes években 7 millió tonnára. A belföldi fogyasztás ma 3–3,5 millió tonna, amit semmiképpen sem szabad növelni, mivel már ma is jelentős pazarlást foglal magában. Ellenkezőleg, inkább mérsékelni célszerű úgy, hogy a felső határa (készletképzéssel együtt) 3 millió tonna legyen. Ezek szerint a megtermelhető búza fele exportalap lehet, vagy – ha az árvízonyok más területen kedvezőbbek – a vetésterületet mintegy 1 millió ha-ra lehet csökkenteni.

A *cukorrépa* termőterületét távlatban inkább csökkenteni, mint növelni érdemes. Egyrészt számolni kell azzal – alább majd bővebben kifejtem –, hogy a kukorica komplex ipari feldolgozása során folyékony cukor keletkezik, ami a nem-háztartási cukorszükséglet zömét fedezni fogja. Másrészt ugyancsak számolni kell a KGST-országok zonális, mezőgazdasági munkamegosztásának kifejlődésével: ez esetben a regionális méretekben több olyan termőtáj található (cukornád: Kuba; cukorrépa: Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Ukrajna), ahol az 1 tonna finomított cukor termőterület- és munkaszükséglete a magyarországinál lényegesen kedvezőbb. Harmadsorban a jelenlegi hazai cukorfogyasztás egészségtelenül magasnak tekinthető, még akkor is, ha leszámítjuk a többfelé dívó (és igen sok cukrot felhasználó) illegális, háztáji vinkógyártás fogyasztását. Kulturáltabb fogyasztási szerkezet mellett a mai cukorfogyasztási kvóta 20–25%-kal mérsékelhető, elsősorban a gyümölcsfogyasztás növelése révén. Mindent összevetve, a magyarországi cukorrépa termelését igyekezni kell azokra a termőtájakra koncentrálni, ahol a hozam és a munkaráfordítás nem kisebb, mint – például – a Német Demokratikus Köztársaságban. 2000-re kb. 80 000 ha termőterületen 450 q/ha átlagtermésre és – 12–15% gyári kihozatali cukortartalommal számolva – 450–500 000 tonna répacukor termelésére lehet számítani, ami azt jelenti, hogy a hazai répacukor termelésére 1980-hoz képest a század utolsó két évtizedében már nem növekszik.

A *burgonya* termőterületét elvileg ugyancsak szűkíteni volna érdemes, mivel a tőlünk északra fekvő területeken (Szlovákia, Lengyelország, Bjelorusszia) a burgonya termelésének természeti adottságai legalább

annyival haladják meg a magyarországiakat, mint amennyivel Magyarországon a búza, kukorica és gyümölcs termelési feltételei kedvezőbbek az ottaniaknál. Az intenzív termelést az optimális hazai termőtájakra koncentrálni viszont csaknem annyit lehetne itthon, kevesebb területen megtermelni, mint most a kb. 110 000 hektáron. Ha 60 000 ha-n 200 q/ha átlagterméssel számolok (jelenleg 120–130 q a hozam), az 1,2 millió tonna burgonyát jelent, vagyis 200–300 000 tonnával kevesebbet a jelenleginél. A fejenkénti fogyasztás nem fog növekedni, a lakosság lélekszámának gyarapodása következtében azonban a fogyasztásnak a maihoz képest mintegy 100 000 tonnányi növekedése várható. Ebben az esetben 200–300 000 tonna évi importszükséglet keletkezne. A behozatalt – fontos élelmiszerről lévén szó – hosszú lejáratú egyezményben kell majd természetesen biztosítani. Amennyiben viszont az ország teljes burgonya-önellátása mellett döntünk, 75–80 000 ha 170–180 q/ha átlaghozamát kell számításba venni. A terület- és munkaerő-nyereség ez esetben jóval kisebb, vagyis kevesebb termelési tényező szabadul fel olyan termékek termelésére, amelyek exportra történő eladása révén beszerezhető a hiányzó burgonyamennyiség, és ezen felül marad bizonyos devizamennyiség egyéb importszükségletek kielégítésére is. Az önellátást ezért az ezredfordulóra csak akkor szabad előirányozni, ha nem sikerül hosszú távú szakosítási egyezményt kötnünk valamelyik közeli szocialista országgal. A szakosítást azért kell *közeli* országgal létrehozni, mert a burgonya nagy térfogatú, szállításiigényes áru, amelynek fuvar költsége néhány száz kilométeren túl felemésztja a hozamöbblétből eredő megtakarítást.

A *kertészeti kultúrák* területe jelenleg mintegy 460 000 ha, ennek csaknem fele szőlő, mintegy 3/10-e gyümölcsös és 1/4-e zöldségtermő terület. Az ideális az volna, ha 550 000–600 000 ha-ra növekedhetne ez a rendkívül értékes kultúra, és közben jelentős szerkezeti változásokat is végre lehetne hajtani főleg a „tömegebort” adó szőlőterületek rovására és a zöldség, valamint a magas minőségű gyümölcsök javára. E változásnak jelenleg technikai és munkaerőkorlátai vannak. A hazai ellátás javítása és az exportbevétel maximalizálása szempontjából legfontosabb termékek termelése ma még erősen kézimunkaigényes, és a belátható jövőben sincs remény a szántóföldi növénytermeléshez hasonló, iparszerű géprendszerek kifejlesztésére. Ugyanezen termékek tárolása és szállítása viszont erősen tőkeigényes, ami még drágábbá teszi a termelést. A 2000-ig terjedő időszakban tehát valószínűleg meg kell elégedni a jelenlegi termőterület fenn-

tartásával, beleértve a szükséges átcsoportosításokat a zöldség- és gyümölcsstermelés javára, valamint a hozamok növelését.

Az ország *takarmánytermelésének* oroszlánr része takarmánygabonából (főleg kukorica és árpa), valamint a szálas- és tömegtakarmányokból áll. Ezek mellett tárgyalom az olajosmagvakat is, mivel – étkezési olajtartalmukon túl – értékes takarmányként is felhasználhatók.

Takarmánygabona-termelés a hetvenes évek közepén 1,7–1,8 millió ha-on folyik, amiből valamivel kevesebb, mint másfél millió ha a kukorica vetésterülete. A termelt mennyiség 6–7 millió tonna kukorica és kereken 1 millió tonna árpa. A kukorica vetésterületét 100 000–150 000 ha-ral, az árpáét pedig még 250–300 000 ha-ral lehet növelni, feltéve persze, hogy a búza vetésterülete csökkenni fog. Ha a kukoricatermesztés egészét szárazművelésként veszem számításba, úgy 11–12 millió tonnával lehet számolni. Ha 200 000 ha öntözött természetével is számolok, akkor a termelés 2–2,5 millió tonnával növekszik. A különböző variánsok tehát a *11–14,5 millió tonna kukorica* között mozognak. *Az árpatermelés* a jelenlegi vetésterületeken 1,3-szeresére nőhet, azaz elérheti az *1,3–1,4 millió tonnát*, a vetésterület megduplázódása esetén pedig a 2,5 millió tonnát. E két fő takarmánygabona termelésének variánsai a 12,3–16,5 millió tonna között mozognak. (A búzával együtt 18,8–22,5 millió tonna közötti összes gabonatermelés prognosztizálható.)

A szálas- és tömegtakarmányok vetésterülete ma kb. 800 000 ha. (Ehhez hozzá kell számítani kereken 400 000 ha rétet és 900 000 ha legelőt, amelyek szénahozama jelenleg alacsony.) E termőterület növelésére nemigen lesz mód: a hozamok emelésével viszont a termelést 2000-ig mintegy 30–40%-kal lehet növelni, vagyis az összes termés a 12 millió tonna fölé emelkedik.

Az olajos növények termőterülete jelenleg 230 000–240 000 hektár, ennek több mint fele (130 000 ha) napraforgó. A termésátlagok ma még alacsonyak és erősen ingadozóak. Bár a természeti feltételek – ha eléri is az átlagos európai körülményeket – nem kifejezetten kedvezőek, az olajos növények termesztését két szempontból is célszerű volna növelni Magyarországon: az egyik a növényolaj növekvő szerepe a hazai élelmezésben, valamint hosszú távon is bővülő kiviteli lehetőségei, a másik az olaj kisajtolása után maradó másodlagos termék óriási takarmányértéke, mindenekelőtt értékes, emészthető fehérjékben való gazdagsága. A napraforgó vetésterületét valószínűleg meg lehet duplázni, a hozamo-

kat pedig 14–15 q-ról mintegy 20 q-ra lehet emelni. Ez félmillió tonna napraforgómag-termést jelentene a jelenlegi nem egészen 200 000 tonnához képest. A többi olajos növény termőterülete nem, vagy csak kisebb mértékben növelhető, a hozamok növelésének is jelentős korlátai vannak. (Még nem eldöntött kérdés például, hogy a *szója* termesztésének feltételei néhány termelési körzetben eléri-e a gazdaságosságának azt az alsó határát, amely olcsóbbá teszi a hazai termelést a tengerentúlról érkező importnál. Ha a napraforgó vagy repce esetében közepes feltételekről beszélünk, a szója esetében – mai tudásunk alapján – a rentábilis termelés *marginális* feltételeinek megléte is kérdéses.)

Végeredményben a növénytermelésnek – változatlan, esetleg némileg csökkenő termőterületen – 2000-ig összességében több mint másfélszeresére kell növelnie a kitermelt tápérték mennyiségét. A legnagyobb tömegű növekedést a kenyér és/vagy takarmánygabona termelésben lehet elérni (a teljes szántóföldi növénytermelés növekményének csaknem $\frac{2}{3}$ -át). Tehát alapvetően a szénhidráthordozó termékek termelésének növelésében adottak az előrefutási lehetőségek. Még pontosabban: a leggyorsabb termelésnövekedés az egyes kultúrákon belül akkor érhető el, ha a termelők a kevesebb fajlagos fehérjetartalmú fajtákat részesítik előnyben. *A népgazdaság szempontjából viszont hasznosabb volna egy olyan növénytermesztési expanzió, ahol a fehérjetermelés növekedési üteme jelentősen megelőzi a szénhidrátokét.* Ennek kettős oka van. Egyrészt az emberi táplálkozás összetételében is előtérbe kerül a fehérje, azt pedig nagyobb gazdasági hatásokkal lehet előállítani növényi, mint állati fehérje formájában (a növényi táplálékok állati fehérjévé való átalakítása óriási határfokvesztéssel jár), másfelől a magyar állattenyésztés szerkezetében igen nagy súlyt képviselnek azok a kultúrák (baromfi, sertés), amelyek erősen fehérjetakarmány-igényesek. Hozzátehetem, hogy a világpiacon a nagy fehérjetartalmú növényi termékek „keményebb” cikkek mind a szénhidrát – zsiradék – vagy vitamindús cikkekénél, mind az emberi táplálkozásra alkalmas állati termékekénél. Mindezen okok miatt várható, hogy a mezőgazdaság hatékonyságának az elkövetkező évtizedekben az emészthető fehérje egy hektárra jutó termése legalább olyan fontos mutatójává válik, mint jelenleg az egy hektárra jutó kalória.

Az az ellentmondás, ami a növénytermesztés és az állattenyésztés szerkezete között Magyarországon fennáll, az ország fehérjemérlegét már ma is deficitessé teszi, és ez a jövőben tovább fog növekedni. Mivel a

fehérje és a szénhidrát világgpiaci cserearányai egyértelműen az előbbi javára tolódnak el, *félő, hogy a fehérjeszegény növénytermesztés következtében az ország elveszíti annak a földjáraadéknak jelentős részét, amit természeti, üzemi és technikai adottságai révén meg tudna szerezni.*

6.2.2. Az állattenyésztés – húsfeldolgozás

Az élelmiszergazdasági komplexum szempontjából az állattenyésztés már feldolgozóágazatnak számít. Olyan a viszonya a növénytermesztéshez, mint – mondjuk – a kohászatnak az ércbányászathoz. Egy igen fontos szempontból azonban ez a hasonlat eleve sántít: az állattenyésztés ugyanis annyiban rendkívül szorosan tapad a növénytermesztéshez, hogy *a*) a technológiája éppúgy a biológiai folyamatok szabályozásán alapul, mint a növénytermesztésé; *b*) a kettő egy ökológiai rendszert alkot, ennek következtében területi-üzemi szétválásuk nem jellemző, és általánosságban nem is kívánatos. A növénytermesztés és állattenyésztés helyes, egymáshoz viszonyított arányát általában három tényező határozza meg: a növényi és állati eredetű élelmiszerek aránya az emberiség táplálkozásában (ami nemcsak biológiai kategória, hanem a társadalmi-gazdasági fejlődés, az életszínvonal- és életmódváltozás függvénye is); a takarmánytermelési adottságok és a termelés fejlettsége, végül a társadalomnak tőkével, valamint munkaerővel való ellátottsága. Az állattenyésztés belső szerkezetét a fogyasztási szokások – a lakosságé, valamint az exportpiacok lakosságáé –, a takarmánytermelés konkrét természeti és üzemi adottságai, valamint ugyancsak a tőkével és a munkaerővel való ellátottság határozza meg. Általában elmondható, hogy a *mérsékelt égövi földművelő mezőgazdasággal rendelkező népek* minél nagyobb termelékenységet tudnak elérni a növénytermesztésben, a megtermelt növényi eredetű tápláléknak annál nagyobb hányadát képesek takarmányként értékesíteni, vagyis – jelentős energiavesztés árán – állati eredetű élelemmé, tehát az emberi szervezet számára szinte veszteség nélkül feldolgozható fehérjévé átalakítani. Az állattenyésztés nagy részaránya a mezőgazdasági termelés egészén belül ennél fogva a mérsékelt égövi földműveskultúrával rendelkező népeknél általában a fejlettségi szint, ezen belül az élelmiszer-gazdasági kultúra kiemelkedően fontos mutatószáma. (A nomád pásztorkodó népeknél fordítva áll a helyzet, ott a fejlődés a takarmányterme-

lés és a vitamindús élelmiszerek termelésének növekedését hozza magával az élelmiszer-kultúrán belül.)

A fejlettségi szint megítélése természetesen nem lehet mechanikus: a helyi tradíciók, valamint a nemzetközi munkamegosztás viszonyai a képet erősen módosíthatják. Ez a másodulás annál erősebb, minél inkább áru-termelő a mezőgazdasági üzem, és minél inkább – világgazdasági értelemben – árutermelővé, vagyis intenzív exportálóvá és importálóvá válik maga a nemzetgazdaság is. Intenzíven külkereskedő és kooperáló nemzetgazdaságok esetében a lakosság egy főre jutó tej-, tejtermék- és húsfogyasztása sok esetben jellemzőbb fejlettségi mutató, mint az egy főre jutó állati eredetű élelemtermelés. A specializálódás azonban nem lehet olyan végletes, mint az iparban, éppen azért – mint fentebb említettem –, mert a növénytermelés és az állattenyésztés egy ökológiai rendszert alkot, vagyis egymás nélkül nem lehet hatékonyan folytatni.

Magyarországon 1975-ben az állattenyésztés a mezőgazdaság bruttó termelési értékének 45%-át adta. A terv szerint 1980-ra ez az arány némileg csökken (43%-ra), miközben az egy lakosra jutó állati eredetű termékek termelése tovább növekszik. Az ötödik ötéves terv előirányzatai azt a tendenciát fejezik ki, amely a hatvanas évek második felétől kezdve bontakozik ki a magyar mezőgazdaságban: ti. a gabonatermesztésnek, ezen belül különösen a kukoricatermesztésnek a szocialista nagyüzemekre épülő technikai forradalmát, amely lehetővé tette a legnagyobb növénytermesztési ágak igen gyors felfuttatását. Emellett megkezdődött az állattenyésztés iparosodása is, ez azonban egyelőre az állományoknak csak kisebb hányadára terjed ki: egyfelől az állatállomány kb. fele a háztáji gazdaságokban van, másfelől az iparszerű tenyésztést csak a tőkeerős nagyüzemek engedhetik meg maguknak. Az a furcsa helyzet áll tehát elő, hogy a két alapvető mezőgazdasági ág egyidejűleg végbemenő technikai átalakulása – alapvetően a beruházási korlátok miatt – egyenlőtlenül folyik, ezért az állattenyésztés részaránya nemcsak hogy nem növekszik, hanem némileg még csökken is.

Hozzáteszem, hogy az állattenyésztés méreteinek gyors kiterjedését a hazai fehérjetakarmány-bázis szűk volta is akadályozza. Tekintettel a baromfi- és sertésenyésztés igen nagy (sokak szerint *aránytalanul* nagy) súlyára, a termelés növelésének elsőrendű előfeltétele a fehérjebehozatal, ami hatalmas összegű, rendszeres devizakiadást jelent, és igen komoly potenciális függőség veszélyét is magában hordja, mivel a tengerentúlról

jövő behozatal könnyen áldozatává válhat ellenirányú gazdasági megfontolásoknak, de még politikaiaknak is.

Azt tehát, hogy a magyar állattenyésztés *mekkora* legyen, hogy a hazai fogyasztás szükségletein felül (amit nehézség nélkül mai termelésének 50–60%-ával ki tud elégíteni) milyen további exportorientáció szükséges, azt számos tényező határozza meg. Ezek közül a legfontosabbakat sorolom fel.

– Az állattenyésztő munka relatív (a növénytermeléséhez viszonyított) *termelékenysége* és az állati termékek relatív *világpiaci árának* hosszú távú tendenciája együttesen határozza meg azt, hogy a tojás, hús stb. formájában értékesített munka a külkereskedelemben hogyan realizálódik a takarmánytermesztésre fordított munkához viszonyítva. Ha az állattenyésztésben a takarmányhoz hozzáadott munkát a világpiac korszerű állattartási feltételek között sem fizeti meg, vagy a takarmányhoz képest csökkenő mértékben fizeti meg, akkor a rendelkezésre álló tőkét és munkacserét érdemesebb a takarmányexportra koncentrálni. Ugyanez a helyzet akkor, ha az állattenyésztő munka termelékenysége messze elmarad a növénytermesztőé mögött, az ágazat felszereltsége rossz, a hozzáértés hiányzik, és a lemaradás behozása olyan befektetéseket igényel, amelyek csak igen lassan, nehezen térülnek meg.

– A népgazdaság a beruházások növelése révén tudja ugyan preferálni az állattenyésztést, de nem olyan mértékben, hogy az teljesen kiaknázhassa a termelési és exportlehetőségeket, vagyis a fejlesztésnek *beruházási korlátai* vannak. Amennyiben a beruházási források túl szűkösek, tehát hosszú távon sem elegendőek ahhoz, hogy az állattenyésztő munkát a népgazdaság jelentős hányadában a kor technikai és termelékenységi színvonalára emeljék, az exportorientációt szűkíteni kell: inkább magas termelékenységgel létrehozott takarmányt exportáljunk, mintsem a takarmánytermelő munka külpiacon hatékonyságát lerontsuk az állattenyésztés alacsony fázishatékonyságával.

– Ugyancsak megkérdőjelezi az állati termékek exportjára való berendezkedést az, ha a takarmány egy részét importálni kell – például a *fehérjét* –, és az exportálók monopolhelyezete folytán a hazai munkával megtermelt földjadarékot a takarmányáron keresztül képesek átszivattyúzni.

A magyar állattenyésztés exportcélú fejlesztésének mindhárom felsorolt tényező akadályává válhat, ugyanakkor az állati termékek termelése magas színvonalra emelésének, valamint a hazai teljes takarmánybázis

– fehérjét is beleértve – kiépítésének nincsenek kultúrahiány-jellegű akadályai: az ország tudományos, technikai és szakképzettségi felkészültsége megfelelő ahhoz, hogy az állati termékek termelése a mindenkori versenyképes színvonalon kiépíthető és tartható legyen. *A „takarmányexport vagy húsexport” dilemmát tehát két tényező dönti el: a hús világgpiaci árának hosszú távú alakulása és a hazai állattenyésztési, feldolgozási, valamint fehérjetakarmány-termelési ágazatok beruházási korlátai.* (A munkaerő mennyiségi korlátjával a legkevesbé kell távlatilag számolnunk. Egyfelől a nagyüzemi iparszerű állattartás és húsfeldolgozás kevés – de szakképzett – munkaerőt kíván, a termelékenység magas, a jövedelmi viszonyokat folyamatosan lehet javítani. A munkakörülmények kedvezőbbek, mint jó néhány iparágban, és az életkörülmények is rohamosan javíthatók.) Végeredményben kívánatos volna a nagy termelékenységű takarmánytermesztésre egy ugyancsak nagy termelékenységű komplett feldolgozási láncot ráépíteni és a végterméket – az állati eredetű élelmiszert – a nemzetközi piacra dobni.

A távlati piaci prognózisok a hús árát tekintve nem rosszabbak, mint a kukorica árának prognózisai: ez annyit jelent, hogy a világgpiaci kereslet oldaláról a teljes vertikum kiépítése indokolt volna. *A tőkekorlátot kell tehát áttörni,* vagy legalábbis erősen enyhíteni: ennek egyik módja a célirányos, takarékos beruházás, a másik az állattenyésztés belső szerkezetének beruházáskímélő kultúrák irányában való fejlesztése, végül a harmadik a külföldi beruházási források igénybevétele az exportfejlesztéshez.

A takarékos beruházást persze az *iparszerű* állattartás viszonylatában kell értelmezni: nincs szó tehát a szerfás istállóépítési korszak újjászülésétéről. Pusztán a helyes, célirányos telepítésre kell vigyázni (takarmány-, trágyafuvarozás minimalizálása); olcsó előregyártott istállóelemeket kell kidolgozni, sorozatban gyártani és nagyüzemi módon összeszerelni, és végül meg kell valósítani az istállók korszerű gépi felszereléseinek, automatikáinak hazai, illetve szocialista kooperációs gyártását, beleértve az automatikák kényesebb alkatrészeinek gyártását is.

Az állattenyésztés belső szerkezetének beruházáskímélő alakítása sem jelent visszatérést a nomád állattartásra, hanem *a) a szabad tartásos hízómarha és juh arányának olyan mérvű emelését, amelyet a hazai takarmánybázis megenged (itt igen nagy szerepe lehet a legelők javításának, valamint a háztáji állattartási kapacitások felhasználásának); b) a haltermelés jelentős növelésének, részben egyszerű műszaki kialakítású halas-*

tavakban, részben víztárolókban, de az élővizekben is. Egyes számítások szerint Magyarországon nem lehetetlen a 100 000–120 000 tonna haltermelés elérése sem, minimális beruházásokkal és – ami szintén nem megvetendő – igen kevés természetett takarmány felhasználásával.

Az állatállomány (számosállatban vagy állati termékben számított) zöme 2000-ben is a sertés és a baromfi marad. Mindkettőre jellemző *a)* a gyors biológiai növekedés, ami a befektetett tőke gyors megtérülését hozza magával; *b)* a takarmány viszonylag jó hasznosítása, vagyis a súlygyarapodáshoz szükséges takarmánymennyiség mérsékelt volta. Ezek igen előnyös tulajdonságok. Ezzel szemben mindkét kultúra iparszerű művelése jelentős energiafelhasználással jár (klimatizált istállók!), mindkettő nagy mennyiségű fehérjetakarmányt igényel, és végül mind a sertés, mind a baromfi hújának viszonylag igen kis hányada alkalmas magas fogyasztási igényeket kielégítő drágán exportálható húсарu termelésére. Összességében nézve *mindkét kultúra erősen versenyérzékeny*, amin csak a fajták állandó nemesítésével, a fehérjetakarmány hazai előállításával és a rendkívül szigorú – országos rendszerben megszervezett – tartási technológiával, valamint magas színvonalú feldolgozási technológiával lehet enyhíteni. Az említett tényezőket csak a *biztosított piac* segítségével lehet ellensúlyozni, amit főleg a szocialista együttműködés nyújthat.

Mivel szocialista partnereink legtöbbször a folyamatos és biztos húsellátás még hosszú ideig nehezen megoldható gondja marad, nem elképzelhetetlen, hogy az állattenyésztés fejlesztéséhez Magyarország hitel tud felvenni, amit hús és hústermékek szállításával törleszt. Hasonló konstrukciókra lehet törekedni tőkeerős fejlődő országokkal, de olyan fejlett tőkésországokkal is, amelyek nagy volumenű állandó húsimportőrök és igyekeznek stabilizálni import útján való húsellátásukat (például Olaszország). A külföldről beáramló hiteltőkét főként az élelmiszer-feldolgozás, a takarmányélesztő-gyártás fejlesztésére, valamint a külföldi licencvásárlások megsokszorozására lehetne fordítani. Jelentős külföldi forrás bevonásával a 2000-re előírányozható évi húsexport mennyisége tíz évvel előrehozható.

Végeredményben az volna a legszerencsésebb helyzet, ha a század utolsó éveire már évi 500 000–600 000 tonna húst lehetne exportálni, a mintegy 90 kg-os fejenkénti hazai húsfogyasztás mellett. (Ez azt jelenti, hogy a megtermelt takarmánygabona mintegy 70–80%-át hússá, illetve egyéb állati terméké alakíthatnánk át, kereken 1/4-ét pedig vagy tarta-

lékolhatnánk, vagy exportálhatnánk.) A század végére a vágóállat-termelés kerekén 3,7–3,8 millió tonnát tenne ki, szemben az ötödik ötéves terv 1980-ra előírányzott 2 millió tonnájával.

Ennek megoszlása némileg eltérne az 1980-astól:

Vágóállat-termelés	1980* (terv)	2000* (becslés)
Vágómarha	18	23
Vágósertés	57	51
Vágóbaromfi	20	18
Vágójuh	3	5
Hal	2	3

Összesen 100 100

*Százalékban, tonnasúly alapon számítva.

A vágómarha termelését ezek szerint évi 4,5%-kal, a vágójuhét 7,1%-kal, a halhúsét pedig 6,1%-kal kellene növelni az 1980–1990 közötti időszakban, míg a sertés- és baromfitermelés pedig évi 2,7%-kal növekedne.

Az évi 500 000 tonnányi húsexport szerkezete is jelentős változáson mehet keresztül:

Exportálandó húsfajták	1980* (terv)	2000* (becslés)
Vágóállat (vágósúlyra átszámítva)	16	0
Csontos nyershús	33	44**
Vágott baromfi	42	30
Feldolgozott termékek	9	20
Halhús	0	6

Összesen 100 100

* Százalékban, tonnasúly alapon számítva,

** Ennek mintegy 3/4-e marhahús, 1/4-e juhhús.

Az új szerkezet eléréséhez a feldolgozott, nemes hentesárúk exportját évi 8,1%-kal, a vágóállatexportot 5,2%-kal kell növelni. A baromfiexport évi 2,2%-kal nő. A vágóállatexport gyakorlatilag megszűnik, a halhús-export viszont jelentős szerephez jut.

Természetesen mind a termelési, mind az exportszerkezet előrebecslései csak egy lehetőséget mutatnak a lehetséges variánsok közül, ám nem minden tendencia nélkül: az itt szereplő termelési és exportszerkezet (a realitások határain belül) beruházás- és energiamegtakarító, valamint bizonyos mértékig fehérjemegtakarító jellegű is, amennyiben a termelés növekményének jelentős részét szarvasmarha-, juh- és haltermelésben fejezi ki, az exportnövekménynek pedig még ennél is nagyobb részét konvertálja át a három, viszonylag szerény igényű állatfajtára. Sertésnyerszűs-kivitellel például gyakorlatilag nem számol, a baromfi részaránya pedig jóval az 1980-as (tervezett) szint alatt marad. Ugyanakkor a példa számít arra, hogy a feldolgozó-, tároló- és szállítókapacitás itthon jelentős fejlődésen megy keresztül, mert *a*) gyakorlatilag megszünteti a vágóállatexportot, és *b*) a teljes kivitel 20%-át feldolgozott árukban (szalámi, szárazkolbász, dobozott sonka, húskonzervek, készételek stb.) számítja. Ez a két változás önmagában minőségi fordulatot jelenthet az élelmiszer-gazdaság exportképességében.

6.2.3. *Még egyszer a fehérjetakarmányról*

Amint a fentiekből kiderül, az állati termékek exportjának előirányzott növelése – akár a dollárövezetbe, akár „kemény” árukért a Szovjetunióba – a földjáradék jellegű importkiadásokat semlegesítő export növelésének egyik alappillére. A termelés felfutásához szükséges több mint egy millió tonna tőkés takarmányfehérje-import azonban olyan veszélyeket rejt magában, amely meghaladja a magyar népgazdaság kockázatviselő-képességét. A fehérjetakarmány előbb-utóbb ugyanolyan monopolizált, stratégiai jelentőségű cikké válik, mint a kőolaj, az azt birtokló hatalmak vagy tőkés csoportok bármely pillanatban a pénzügyi – de akár politikai – zsarolás eszközévé tehetik: a monopolista extraprofitot azonban mindenképpen képesek lesznek realizálni az árában. A kb. megduplázódó magyar állatállomány *léte* és a húsexport gazdaságosságát tehát nem lehet függővé tenni a nyugati fehérjeimporttól.

Amennyiben a fentebb vázolt hústermelési előrebecslés valóra válik, a fehérjetakarmány-szükséglet már 1990-ben meghaladja az évi 2,2 millió tonnát (emészthető fehérjében kifejezve). Ennek 90%-a növényi, 10%-a állati eredetű fehérje.*

A hazai termelés növekedése – egyszerűen extrapolálva a növénytermesztés fejlődési lehetőségeit és a termesztett növények emészthető fehérjetartalmát – 1990-ben is csak 3/4-ét tudja fedezni a szükségleteknek. Olyan volumenű importigény lép fel, amely – a bizonytalansági tényezők mellett – meghaladja a népgazdaság anyagi teherbíró-képességét is: vagyis 15 éven belül fehérjekorláttal kell számolnunk, amely nagymértékben gátolhatja kedvező termelési feltételeink kihasználását. Az előzőekben vázolt növénytermesztési előirányzat a növényi eredetű takarmányfehérje többletszükségletének jelentős részét fedezi: a gabonatermesztés növekményének – fajtától függően – mintegy 10–14%-a fehérje, a szalaktakarmány és az olajosmagvakból származó pogácsa fehérjetartalma ennél jóval nagyobb. Ezen fehérjefélék emésztés közbeni jobb hasznosulása érdekében azonban aminosav-adalékok vegyipari úton való nagybani előállításuk válik szükségessé, amelyre a gyógyszeripar ugyan műszakilag felkészült, de a fermentációs kapacitások bővítése szükséges. Hasonló a helyzet a karbamiddal is, amely a szarvasmarha-tenyésztésben szolgál az állati test fehérjéinek gazdaságosabb szintézisét elősegítő eszközként. A növényifehérje-termelés egyetlen kérdéses pontja a szójatermesztéshez kapcsolódik. Egyes szakértői vélemények szerint nem látszik elképzelhetetlennek a szója vetésterületének megháromszorozása–négyeszeresése. Más vélemények ezt megkérdőjelelik: a szója meleg, párás klímát követelő kultúra, magyarországi termesztése igen kockázatos, ezért valószínű, hogy vetésterületét néhány kedvező mikroklimatikus adottságú körzeten túl nem tanácsos kiterjeszteni. Ez annyit jelent, hogy mintegy 50 000–60 000 tonna igen kedvező aminosav-összetételű fehérjemennyiséget más módon kell pótolni. A vetésterület szerkezetének további jelentős átrendezése (a fehérjedús takarmánynövények javára) nem ajánlatos, mivel ez már erősen kétséges tenné a kedvező talaj- és munkaerő-kihasználást, továbbá olyan fehérjefélék arányának növeléséhez vezetne, amelyek – kedvezőtlen aminosavösszetételük folytán – rosszul hasznosulnának, illet-

* A közölt, becslésszerű számításokhoz az OMFb-MÉM 1975-ben kidolgozott fehérjetakarmány-fejlesztési koncepcióját vettem alapul.

ve a kiegészítő aminosavak termelésének további növelését igényelnék. Egyetlen megoldás marad: a hiányzó fehérjét mikrobiológiai úton kell előállítani. A magas szénhidrát-tartalmú mezőgazdasági és ipari melléktermékek, valamint hulladékok fermentációs úton való feldolgozásával 40–50% emészthető fehérjetartalmú takarmányélesztő gyártható, amelynek aminosavösszetétele kb. egyenértékű a szójájával. A szójadaraimport megszüntetéséhez három, egyenként 2000 m³-es, vagyis évi 18 000 tonna emészthető fehérje gyártására alkalmas fermentációs üzem létesítésére volna szükség. Az így előállított takarmányfehérje hátránya, hogy az előállítás költségei elég magasak, beruházásigényük nem elhanyagolható. Az elképzelés mégsem látszik irreálisnak, és megvalósítása az állatállomány biztonsága érdekében erősen megfontolandó. A mikrobiológiai kapacitások megteremtése egyrészt különben kárbavesző, hazai eredetű melléktermékek hasznosítását jelenti, másrészt, a takarmánybázis stabilizálásán túl a gyógyszeripar számára is jelentős hazai nyersanyagbázist teremt. A fejlesztés szervezeti előfeltételei ugyancsak adottak: a beruházásokat kapcsolni lehet a már meglévő Bábolna–Chinoin–Richter (BCR) vállalkozáshoz, de számba jöhetnek hasonló konstrukciójú egyéb közös vállalkozások, valamint a Phylaxia is. Az sem kizárt, hogy a fejlesztéshez külföldi forrásokat lehet igénybe venni kompenzációs ügylet formájában (a hitel törlesztését hús vagy húskészítmények szállításával lehet megvalósítani).

Az állati eredetű fehérjetakarmány importjának megszüntetését a hús-, csont- és vérliszttermelés, valamint a tejipari melléktermékek feldolgozásával és a takarmányélesztő-gyártás fejlesztésével lehet biztosítani. Ebből a húslisztfehérje termelése az 1975. évi 20 000 tonnáról kerekén 60 000 tonnára, a tej- és savóporé 9000 tonnáról 20 000 tonnára, a szeszipari élesztőé 3000 tonnáról 7000 tonnára növekszik.

A mintegy 60 000 tonna hazai fermentációs ipari takarmányélesztővel, valamint 25 000 tonna, KGST közös beruházásból származó takarmányélesztő – esetleg halliszt – importjával együtt a *nem*-dollár importból származó fehérjebázis ezek szerint 32 000 tonnáról 200 000 tonnára növekedhetne.

Hozzáteszem, hogy a takarmánykeverő-ipar korszerűsítésével, a takarmányozási célokhoz adaptált, nagy választású takarmánykeverékek alkalmazásával a takarmányok biológiai értéke a jelenlegihez képest további 3–4%-kal növelhető, ami ismét 60–70 000 tonna importmegtakarítást

jelenthet. Mindezek révén az ugrásszerűen megnövekedő állatállomány hazai fehérjetakarmánnyal való ellátásának foka a mai kb. 70–75%-ról már 1990 körül 95–97%-ra növekedhet. Hogy ne érhesen az autarkia propagálásának vádjá, mindjárt hozzátesszem: a hazai fehérjebázis nemcsak biztonságosabb, hanem gazdaságosabb is, mint az import, mert *a)* alapanyagának zöme olcsó hulladék, vagy egyébként nehezen hasznosítható melléktermék; *b)* mind a mezőgazdasági, mind pedig a vegyipari eredetű fehérje olyan hazai szellemi kapacitások exporton keresztüli értékesítését segíti elő, amely a hús árában megtérül, illetve katalizálja a különböző földjáraadék realizálását; *c)* az import ezzel szemben valószínűleg teszi az itthon „megtermelt” földjáraadék átszivattyúzását a fehérjetermelő és -exportáló országba. A fehérjeönellátás megvalósítása tehát, mondhatni, prototípusa az olyan *importhelyettesítő fejlesztésnek*, amely nem mond ellent az exportorientált fejlesztési stratégiának, hanem elősegítője a hazai adottságok teljesebb kihasználásának és így – közvetlenül vagy közvetve – az exportnak is.

6.2.4. Még egyszer a kukoricáról

A fentiekben a kérdést szándékosan leegyszerűsítve tettem fel: takarmányexport vagy húsexport? Valójában egy harmadik lehetőség is kínálkozik. A hazai takarmánybázis zöme, a kukorica igen értékes növény, és mind a mai napig jó tulajdonságainak csak egy hányadát használjuk. Amennyiben a kukorica sokoldalú *ipari feldolgozásra* kerül, igen sokféle hasznos alapanyag nyerhető belőle: különböző alkoholoiktól kezdve a folyékony cukorig, gyógyszeripari alapanyagokig és a vegyipari fehérjetermelés fermentációs táptalajáig. *A kukoricát tehát úgy is tekinthetjük, mint a Magyarországon gazdaságosan „kibányászható” elsőrendű ipari alapanyagot.*

Ha a megtermelt kukorica hasznosításával kapcsolatos alapvető gazdasági cél a devizahozam maximálása, ezt három vetületben lehet vizsgálni: *a)* a devizabevétel abszolút összegének maximálása; *b)* a fejlesztéssel kapcsolatos beruházási összegekre eső devizabevétel maximálása; és végül *c)* a kukorica-vertikumban exportra termelő munkaerőre eső devizabevétel maximálása. Valószínű, hogy a gyakorlati variáns e három cél valamilyen optimális kombinációja („kompromisszuma”) lesz.

Feltehető, hogy a megtermelt kukorica bizonyos hányadát ($x\%$) nyersen fogjuk exportálni, a többinek egy részét feldolgozzuk, más részét többé-kevésbé hagyományos módon feletetjük az állattal, továbbá a feldolgozás egyfelől iparialapanyag-végtermékre fog koncentrálni, másfelől takarmánycélú lesz. Ennek következtében a devizahozam további hányada ($y\%$) vagy abból fog származni, hogy exportálható ipari anyagokat kapunk (csiraolaj, gyógyszer, alkohol, furfurool), vagy abból, hogy ezen anyagok importját meg tudjuk szüntetni, és ezáltal devizakiadásoktól mentesülünk. A harmadik hányad ($z\%$) a takarmányként hasznosított kukorica húshozamának exportjától, illetve egyes takarmányfajták importmegtakarításából (például fehérje) származik. Az „ $x:y:z$ ” arányt részben a világpiacon árák arányai, illetve prognosztizálható mozgásai, részben pedig a fentebb említett „ $a:b:c$ ” optimum szabja meg, vagyis az, hogy a devizahozam maximálását milyen népgazdasági feltételek mellett tűzzük ki célul.

Amennyiben a nyers kukorica exportja lesz a legnagyobb súlyú, a devizahozam abszolút nagysága kisebb lesz a másik két variánsénál, mivel a kukorica-alapanyag értéke kisebb, mint akár a hús, akár a belőle készült iparcikkek (félkész termékek vagy végtermékek) értéke. Ezzel szemben a népgazdaság mentesül a kukoricafeldolgozási, illetve a belőle nyert alapanyagok ipari továbbfeldolgozásától, valamint az állattenyésztési és húsfeldolgozási beruházásoktól. A beruházott érték 1 Ft-jára eső devizahozam mégsem biztos, hogy maximális lesz. Ez attól függ, hogy a világpiacon értékítélet a feldolgozottság függvényében hogyan honorálja a beruházott értékek megtérülését. A munkaerő egységére jutó devizahozam valószínűleg alacsony, mivel a kukoricatermesztésben magában kevés szakképzett munkaerő dolgozik, a végtermék (szemes kukorica) nem foglal magában innovációs lehetőségeket, világpiacon ára alapjában véve a hozamtól, a munkabértől és a kukoricatermelő nagyhatalmak által manipulált kereslet-kínálati tényezőktől függ. A nyers kukorica kivitele tehát biztos devizaforrás, de félő, hogy a fajlagos devizahozam (a beruházási és munkaerőköltségekhez képest) alacsony, és ennek következtében csak addig érdemes a termelés fejlesztését erre alapozni, amíg fel tudunk készülni a másfajta hasznosításra.

Amennyiben a kukorica alapú fejlesztés fő végcélja a húsexport növelése, a devizahozam abszolút nagysága nő, mivel a hús fajlagos értéke lényegesen meghaladja a takarmányét. Igaz, hogy a húspiac bizonytala-

nabb, mint a takarmánypiac. Ezért a hústermelésre alapozott kukorica-termelést csak abba az esetben érdemes az egész fejlesztési vertikum fejlesztő vonásává tenni, ha hosszú lejáratú szerződésekkel biztos piacra építhetünk (például a Szovjetunióra, alapanyag-ellátásunk megfelelő hányadának ellenében, beruházási hozzájárulás kiváltásával). A beruházás egységére jutó devizahozam valószínűleg csökken a nyerskukorica-variánshoz képest, bár elképzelhető az is, hogy a húsarak emelkedése meg fogja haladni a nyers kukoricáét. Jelentősen nőni fog azonban a munkaerőre jutó devizahozam, mivel az állattenyésztés és húsfeldolgozás fajlagos szakmunkaigénye lényegesen magasabb a kukorica termelésénél, és ezenkívül a húskészítmény-termelés lényegesen újításiigényesebb, mint a takarmánytermesztés. Ezt a variánst tehát akkor kell előnyben részesítenünk, ha *a)* a konstrukció szocialista együttműködésre épülhet; *b)* ha sikerül leszorítani az iparszerű állattenyésztés fajlagos beruházási költségeit (például baromfi helyett inkább a sertés, a szarvasmarha és juh arány növelése); *c)* ha a húsarak növekedési irányzata legalább párhuzamosan emelkedik a takarmányárakéval.

Az ipari alapanyag célú kukoricafeldolgozás preferálása esetén az abszolút devizahozam nagy lesz, de nem elsősorban exportbevétel, hanem importmegtakarítás formájában. Exportbevételre valószínűleg inkább a kukorica alapanyagú vegyitermékek továbbfeldolgozásából teszünk szert (gyógyszer, műanyag, finomvegyszerek stb.). A beruházásokra jutó devizahozam a kukoricához képest ugyancsak csökken, a húscentrikus variánséhoz képest valószínűleg nem változik lényegesen. Az egy főre jutó devizahozam csak abban az esetben nő jobban a húscentrikus variánsénál, ha a kukorica alapanyagú vegyianyagok feldolgozásának teljes vertikumát megvalósítjuk. Ezt a variációt tehát akkor kell alkalmaznunk, ha a kukoricatermeléssel egyidejűleg nagyobb volumenű vegyipari felfutást is be tudunk iktatni a tervekbe.

A vegyes takarmány- és ipari-alapanyag célú feldolgozás esetén a devizahozam két importmegtakarítási tényezőből (vegyipari alapanyagok és fehérjetakarmány), valamint a feldolgozott vegyicikkek és a hús exportjából tevődik össze. Abszolút egysége nem marad alatta a húscentrikus és a vegyiparcentrikus variációnak. A devizahozam annyiban biztosított, hogy a többféle hasznosítás csökkenti a konjunkturális kockázatot. A beruházási igény fajlagosan valamelyest csökken, mivel a kukoricafeldolgozási kapacitások vegyipari alapanyaggyártásra és értékes takarmánygyár-

tásra egyaránt (bizonyos műszakilag meghatározott arányok szerint) hasznosíthatók. A munkaerő egységére jutó devizahozam valószínűleg ez esetben nőne leginkább.

E gondolatmenet eredménye tehát az, hogy a kukoricatermesztés hozamainak növelése, a termelési rendszerek minél gyorsabb elterjesztése (beleértve az öntözést is) gyorsabban fognak exportálható kukoricamennyiséget adni, s a húsexport és/vagy a vegyicikkimport megtakarítása, illetve -exportképesség növekedése csak évek múlva, fokozatosan követi a kukoricatermelés felfutását.

Ezért a nyolcvanas évek elején egyelőre főleg a kukoricaexport növelését kell előirányoznunk. Fokozatosan fel kell futtatni azonban a kukoricafeldolgozási kapacitást (1990-re már 1 millió tonna, 2000-re az 1,5–2 millió tonna kapacitást is ki lehetne használni), és ezt a hústermeléssel párhuzamosan kell megtervezni, mivel a feldolgozott kukorica jobban hasznosítható takarmányt jelent az állattenyésztés számára, mint a kukorica nyers feletetése. Emellett a feldolgozás során nyert vegyipari alapanyagokra finomvegyipari bázisokat lehet építeni, amelyek növelik a finomvegyipar exportképességét. Az előrejelzett kukoricatermelés mérete mellett még 1–2 millió tonna feldolgozás sem úgy jelentkezik, mint az állattenyésztés–hústermelés *vagylagos* alternatívája. Minél nagyobb hányadát tudjuk feldolgozni a kukoricának, annál gazdaságosabban tudjuk ennek termékeit az állattenyésztésben hasznosítani, még akkor is, ha a feldolgozott kukorica jelentős részével vegyiparunk számára képezünk hazai alapanyagbázist. A kukoricára alapuló termelési vertikum exportjának növelését tehát lépcsőzetesen célszerű elképzelni, kezdetben az export fő tárgya a kukorica, mellette pedig – felnövekvőben – a hús. Később fokozatosan szélesül az exportskála: mind kevesebb nyers kukorica, mind több kukoricafeldolgozási termék és hús, majd az 1990-es években a nyers kukorica exportja már erősen másodlagos szerepet kap, a vegyicikkek és a feldolgozott húskészítmények szolgáltatják az export zömét.

6.2.5. A termelőeszköz-ipari háttér

A gabona és olajos növények termőterülete összesen 3,6 millió hektár; ennek túlnyomó többsége olyan nagyüzemekben koncentrálódik, ahol az iparszerű termelési rendszerek bevezethetők. 700 hektár területet

számítva egy komplex géprendszerre, Magyarországon mintegy 5000–5200 géprendszer üzemeltethető. Hasonló hozzávetőleges számítás alapján a szálastakarmány, valamint a burgonya és cukorrépa géprendszer-igénye is kiszámítható. Ugyancsak kiszámítható a takarmányelőkészítő és -feldolgozó berendezések, valamint az állattenyésztő és állatiternék-feldolgozó (vágóhídi, vágóhídi mellékterméket feldolgozó, húsfeldolgozó) ipar berendezésszüksége is. Ezek egy része olyan nagyságrend, amelyet részben az egyenletesen bővülő belső piacra alapozva, részben exportcélokból Magyarországon érdemes fejleszteni. Más részük a szocialista országokból beszerezhető, és – előreláthatólag – jelentős részük tőkés importot követel. *Egyetlen ország élelmiszergazdasága sem lehet igazán fejlett a saját, modern termelőeszköz-ipari háttér nélkül.* Magyarország mégsem tűzheti ki fejlesztési célul a teljes élelmiszer-gazdasági gép- és berendezésskála hazai gyártását, mivel erre sem anyagi, sem szellemi erői nem elégségesek. Azokat a géprendszereket célszerű *fejleszteni* – néhány alapvető elemét vagy alrendszerét *gyártania* és a rendszer egészének gyártását fővállalkozásszerű munkastílusban *összehoznia* –, amelyek az élelmiszer-gazdaság legalapvetőbb ágazatait szolgálják ki. Ezen géprendszerek fejlesztésében ugyanis a hazai technológiai háttér a legkedvezőbb, következésképpen a *legkedvezőbbek a feltételek a gyártmánykomplexum fejlesztéséhez* s a nemzetközi szakosítások és kooperációk összefogásához. Ilyenek lehetnek például a kukoricatermesztési gépsor, az öntözőberendezések, a baromfi- és sertéstelepek berendezései, a húsfeldolgozó és baromfifeldolgozó berendezések, az állategészségügyi műszerek és berendezések, a hűtő- és tárolóberendezések, gyümölcs- és zöldségkonzervipari felszerelések, a későbbiekben talán a kukorica komplex feldolgozásának berendezései és a takarmányélesztő, valamint aminosavgyártó fermentorok is.

Hangsúlyozom, hogy e gépsorokat sem „tisztá” magyar gyártmányként kell elképzelni: a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság például igen jó minőségű betakarító kombájnokat gyárt, a munkagépek között nem egy kiváló bolgár, román vagy lengyel konstrukció van. A hazai rendszertervezés feladata mindezeket a berendezéseket egységes gépsorrá összeállítani, annak a nagy termelékenységű technológiának megfelelően, amit a magyar élelmiszer-gazdasági szakembergárda dolgozott ki vagy adaptált a leghasználhatóbb külföldi tapasztalatok figyelembevételével. (Ilyen, több szocialista országban gyártott mezőgazda-

sági gépek egységes rendszerre való összekovácsolására igen figyelemre-méltó, sikeres kísérletek mentek végbe a bajai kukoricatermesztési rendszer keretében.) Továbbá, a Magyarországon termelt élelmiszer-gazdasági berendezések is nagy mennyiségben fognak tartalmazni külföldi alkatrészeket, részegységeket. Végül a nemzetközi együttműködésnek ki kell terjednie a kutatás és a műszaki fejlesztés területére is, enélkül igen nehéz berendezésszereket összeállítani és a mindenkori legkorszerűbb színvonalon tartani.

A modern gépipari háttér tehát eleve csak nemzetközileg integrált lehet, amelyen belül a magas mezőgazdasági és élelmiszeripari gépgyártásnak néhány olyan területen kell a műszaki fejlesztési és rendszeralkotói tevékenység élvonalában lennie, amely a leginkább megfelel műszaki kultúrája sajátos jellegének.

Hasonló gondolatmenet vihető végig az agrokémiai és agrobiokémiai iparral kapcsolatban is. Az élelmiszergazdaság igen sokféle vegyiterméket igényel, a műtrágyáktól a növényvédőszeren és tartósítószeren keresztül a csomagolóanyagokig, valamint állatgyógyászati termékekig. A fejlesztés középpontjában e területen két magyarországi adottság áll: az egyik az energia- és nyersanyagszegénység, a másik a bioaktív vegyipar félévszázados, magas színvonalú tradíciója. Ennek megfelelően a hazai fejlesztésnek elsősorban a növényvédőszer (herbicidek, mikocidek, inszekticidek, peszticidek), laboratóriumi és tartósítóipari finomvegyeszer, valamint állategészségügyi termékek és tápadalékok kutatására, gyártására és exportjára célszerű koncentrálnia. A gyógyszeripari kutatófejlesztő munkának a növényvédőszer igen sok esetben alternatív eredményei. A növényvédőszer gyártástechnológiája sem sokban tér el a humán és állati gyógyszerektől: pontosabban mondvá, kiegészíti őket, amennyiben jóval nagyobb volumenekben történik, így e három típusú gyártás kombinálása esetén a növényvédőszer-gyártás mint rezsihordozó és konjunkturális keresletingadozás-csökkenő tényező szerepel. Fejlett gyógyszeriparunkra támaszkodva tehát Magyarországon, a magyar szükségleteket mintegy 5–8-szor meghaladó növényvédőszer-ipari kutató-fejlesztő és termelőkapacitás építhető ki. Távlatban ez a hármas profil (humán- és állatgyógyszer, növényvédőszer) válhat a magyar vegyipar legdinamikusabb és meghatározó súlyú feldolgozóipari ágazatává. Mivel egy Magyarország méretű ország nem rendezkedhet be a növényvédőszer teljes skálájának gyártására, illetve exportjára, célszerű

e termelőágot is specializáltan fejleszteni. A specializáció kettős kritérium alapján történhet: azokat a termékeket célszerű kifejleszteni, amelyek technológiai és kutatási szempontból a humán- és állatgyógyászati cikkekhez kapcsolhatók, s amelyek beilleszthetők a magyar gazdaság által exportra is ajánlott komplex élelmiszertermelési rendszerekbe. A nemzetközi együttműködések részben specializációra, részben tartós kölcsönös alapanyag–intermedier–szállításokra kell koncentrálni.

A műtrágya, valamint a csomagolóanyag szükségletének egy részét viszont import útján célszerű fedezni, lehetőleg a szocialista munkamegosztás keretében, hosszú lejáratú szállítási egyezményekre alapozva. (Egy ilyen jellegű szakosodás első, jelentős előhírnöke a szovjet–magyar agrokémiai munkamegosztás, amelynek keretében Magyarország nagy mennyiségű növényvédőszer gyártását és szállítását vállalta a Szovjetunióba kifejezetten energia- és alapanyagigényes vegyitermékek vizontszállítása ellenében. Jellemző a szakosodásra, hogy a magyar szállítások tonnálya 1/10-e a szovjet vizontszállításokénak.)

Az élelmiszer-gazdaság sajátos termelőeszközei a vetőmagvak és az állattenyésztési *tenyészanyag*. Az alapelv itt is ugyanaz, mint az élelmiszer-gazdaság többi területén: a hazai nemesítési és szelekciós munkát, valamint vetőmag- és tenyészanyag-termelést azokra a kultúrákra kell koncentrálni, ahol a *legszerencsésebben találkoznak a természeti és intellektuális adottságok*. Például a hazai kukorica vetőmagszükségletét, valamint az exportált kukoricatermesztési rendszerek vetőmagellátását hazai termelésből célszerű biztosítani, ami a kukorica vetésterületének mintegy 10%-át veszi igénybe. Ki kell szélesíteni a fajtanemesítéssel és a külföldi fajták adaptálásával kapcsolatos kutató–fejlesztő munka tudományos és anyagi bázisait. Ugyanakkor a továbbiakban is bátran kell támaszkodni a szocialista és egyéb fajtanemesítési munkálatok eredményeire ott, ahol ezek megfelelő minőséget tudnak produkálni. Nem egy hazai termesztési kultúránk ért el kiváló eredményeket például szovjet vetőmagokkal.

*A tenyészbaromfi előállítás*a máris jelentős, nagyhozamú exportágazat, amit érdemes továbbfejleszteni. Be kell rendezkedni a) a magas színvonalú nemesítési munkára, a kooperáló országokkal közös génbank létesítésére; b) a kiváló minőségű állandóan fejlődő hazai törzsállomány kifejlesztésére, ennek adaptálására a partnerországok klimatikus lehetőségei, üzemviszonyai és fogyasztási szokásai figyelembevételével; c) nagy

volumenű tenyészanyag- (nagykülőpár, szülőpár, tenyésztójas, naposcsibe) exportra a hazai felhasználás volumenének mintegy 2–4-szeres nagyságrendjében; d) tenyésztési és állategészségügyi tapasztalatátadási szolgáltatás exportjára; e) speciális tápok és állategészségügyi termékek exportjára a partnerországban létesített telepek részére.

A juh- és sertésenyésztés területén a magyar gazdaság feladatai hasonlóak a baromfitenyésztéséhez: a cél a hazai tenyészanyag-ellátás biztosításán felül kb. ezzel azonos méretű tenyészanyag-exportalap megteremtése. A szarvasmarha-tenyésztésben egyelőre – előreláthatóan hosszú ideig – az ország tenyészanyag-behozatalra szorul. A fő feladat az új fajták meghonosítása, a sajátos hazai fajták továbbnemesítése. E területen aktív exporttevékenységre egyelőre nem számíthatunk.

6.2.6. Az élelmiszergazdaság mint a magyar gazdaság egyik legfontosabb továbbfejlesztési kulcspontja

Az előző fejezetekben nem taglaltam az élelmiszergazdaság számos, igen fontos területét: nem részleteztem a zöldség-, a gyümölcs- és a szőlőtermesztés, valamint -feldolgozás problémáit, teljesen figyelmen kívül hagytam a textilipari alapanyagokat szolgáltató növényeket (len, kender), valamint az állattenyésztés néhány kisebb jelentőségű, de nem elhanyagolható kultúráját, mint például a lótenyésztés, méhészet, nyúl, galamb, prémesállat stb. Nem azért, mintha ezeket elvetendőnek vagy visszafejlesztendőnek tartanám, hanem azért, mert koncentrálni akartam a figyelmet azokra a termelési vertikumokra, amelyeknek fejlesztése eldönti az élelmiszergazdaság egészének sorsát – és nem kis mértékben a magyar gazdaság sorsát is. Továbbá, az élelmiszergazdaság tárgyalásakor igyekeztem kiemelni, hogy nem egyszerűen a mezőgazdaságról van szó, hanem egy óriási termelési komplexumról, amelynek egyik szektora a szoros értelemben vett mezőgazdaság, de amelyben a mezőgazdaság csak az ipari, szolgáltatási és tudományos szektorokkal szimbiózisban képes teljesíteni azt, amit a népgazdaság továbbfejlődése végett teljesítenie kell: a bőséges, zavartalan hazai élelemellátást egyfelől, a külgazdasági kapcsolatokon keresztül pedig a gazdasági egyensúly fenntartásához szükséges földjáradékot és elismert, magasfokú szakképzettséget tartalmazó devizabevételt.

Nem véletlenül használom a „szimbiózis” kifejezést. Az élővilágban szimbiózisnak nevezzük a különböző fajtákhoz tartozó élőlények olyan jellegű együttélését, amelynek során mindkét fél oly mértékben alkalmazkodik egymáshoz, hogy életfeltételeiket egymás nélkül nem képesek megteremteni. A modern, fejlett népgazdaságban a mezőgazdaság és a környező iparágak oly mértékű egymásrautaltsága alakul ki, amely kimeríti a szimbiózis fogalmát. Stabilan versenyképes mezőgazdaság nem létezhet ipari háttér nélkül, stabilan versenyképes agráripár (szélesebb értelemben gépgyártás, vegyipar stb. is beleértve) nem létezhet prosperáló mezőgazdaság nélkül. *Az egész élelmiszergazdasági komplexum viszont a népgazdaságnak csaknem 1/3-a*, vagyis olyan hatalmas anatómiai képződmény, amely döntő hatással van a gazdaság teljes egészére: egyik meghatározó tényezője a növekedési, egyensúlyi és kül-gazdasági viszonyoknak. Közvetett hatásai éppúgy végigkúsznak az összes béren, költségen, áron, vagyis az egész értékrenden, mint az energetikáéi.

Mindezt érdemes igen alaposan végiggondolni a fejlődési korszakváltás gazdasági stratégiájának kimunkálásakor, és átértékelni szemléletünket, amely egy más jellegű stratégia szülötte. Az iparosítás korában a társadalom az ipart emelte oltárra mint az elmaradott mezőgazdaság antitézisét, a fejlődés felé vezető út legfontosabb állomását – és igaza is volt: olyannyira igaza, hogy az iparosítás következtében megnyílt a lehetőség az élelmiszer-termelés iparosítására is. A nagyüzemi, gépesített, szigorúan tudományos technológiával működő élelmiszer-termelés azonban már nem az a fejletlen mezőgazdaság, amelytől a társadalom az ipar felé fordult, hanem fejlett „biológiai ipar”, amelynek egyes munkafázisai a földeken és az istállókban mennek végbe. Ezeket a munkafázisokat – megszokásból – továbbra is mezőgazdaságnak tituláljuk, de éppúgy nem a patriarchális földtúrást értjük rajta, mint ahogyan a minisztert sem tartjuk a császár szabadosának, a pincért sem a pincében keressük, és nem képzeljük azt, hogy a lordpecsétőr éjjel-nappal silbakol valamilyen fontos stempli előtt. A gazdaság fejlettségét mutatja, hogy ezen élelmiszer-termelő komplexumnak – amelynek méretei csaknem minden iparosodott országban megközelítik a gazdaság 1/3-át – hány százalékát teszi ki a szűkebb értelemben vett mezőgazdaság. Az Egyesült Államokban például alig több mint 1/8-át; Magyarországon még mintegy felét. Az Egyesült Államok élelmiszergazdaságának egésze tehát legalább

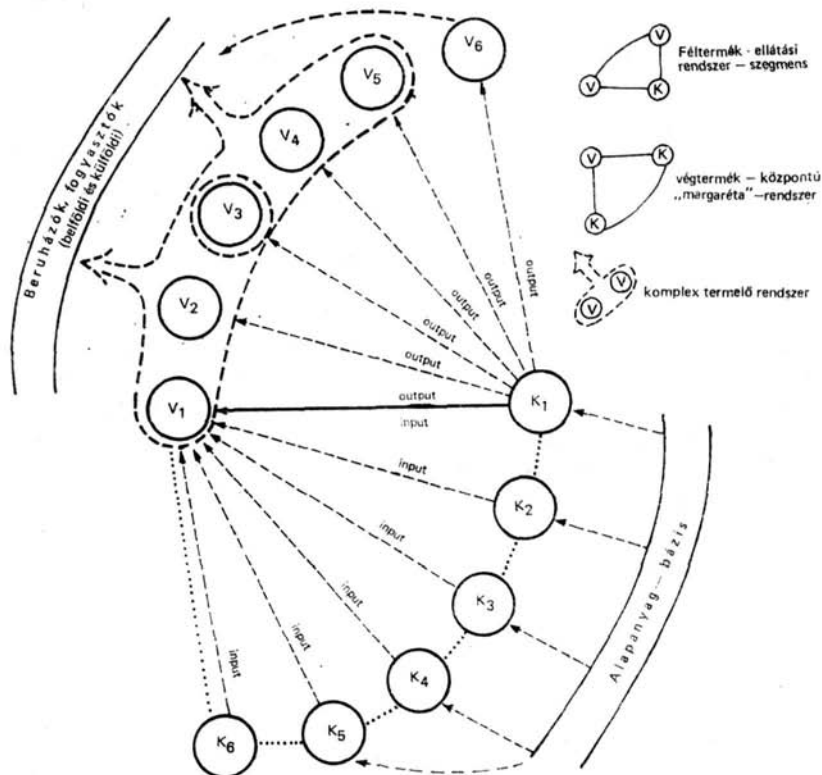
négyszer fejlettebb a magyarénál: a gépipar nagyobb határfokú géprendszereket gyárt, az építőipar célszerűbb, olcsóbb üzemi épületeket hoz létre, a fajtanevelők jobb laboratóriumi körülmények között végzik munkájukat, az agrokémiai ipar nagyobb hatékonyságú vegyszereket ad a farmerok kezébe, a tárolás, szállítás tökéletesebb, és végül az élelmiszerek feldolgozása termelékenyebb, fejlettebb. Ilyen körülmények között az aktív lakosság mintegy 4-5%-a elegendő az egész földterület megműveléséhez és az állatállomány gondozásához: persze ez a 4-5% is művelt, a dolgához jól értő szakembergárda, tevékenységük végső hatékonyságát azonban az egész „1/3-szektor” fejlettsége határozza meg.

Nos, amikor megkockáztatom azt a kijelentést, hogy *a magyar gazdaság továbbfejlesztésének az élelmiszergazdaság az egyik legfontosabb kulcspontja*, nem parasztromantikából teszem, és nem kívánom megváltoztatni az ország ipari jellegét: *ellenkezőleg, olyan jellegű ipari továbbfejlesztést tartok szem előtt, amelynek egyik rendező elve az élelmiszertermelés felemelése a kor legmagasabb színvonalára, beleértve annak gépeit, automatikáit, elektronikus vezérlési rendszereit, bonyolult biokémiai szereit, korszerű épületeit is. Támaszkodva jó természeti feltételeinkre és széles néptömegek kincsét képező, több generációs élelmiszertermelési kultúránkra, ezt a rendező elvet bizvást lehet a magyar népgazdaság fejlesztésének legbelsőbb körébe helyezni.*

6.3. A KÖZBEESŐ TERMÉKEK

A magas műszaki színvonalú, termelékeny feldolgozóipar ma már sajátos, országos és nemzetközi technológiai hálózatot alkot. Ez szerelő (végterméktermelő) központokból és alkatrész-, valamint részegységgyártó (közbeesőtermék-termelő) központokból tevődik össze, amelyek egymással árukapszolatban állnak. A társadalmi munkamegosztás új fejlődési irányzata következtében a nemzeti árutömeg mind nagyobb hányada tevődik össze feldolgozott félkésztermékekből, alkatrészekből és részegységekből. A maga módján mindkét szféra, a végtermék termelő csakúgy, mint a félkésztermék-termelő, központot alkot: a végtermékgyártók sok közbeesőtermék-gyártóval tartanak kapcsolatot („margaréta”-rendszer), az áramlási vonalak a központ felé mutatnak (input-

26. ÁBRA

A KÖZBEESŐ TERMÉK-TERMELŐK ÉS A VÉGTERMÉKTERMELŐK
RENDSZERALKOTÁSÁNAK SÉMÁJA

vonalak). A közbeesőtermék-gyártók ugyancsak sok végtermékgyártóval tartanak kapcsolatot, „margaréta” formájú rendszerük áruáramlási vonalai azonban a központtól elfelé mutatnak (output-vonalak).

Az ábrán K_1 közbeesőtermék-termelő üzem vagy üzemcsoport ellátja egy speciális féltermékkel a $V_1 \rightarrow V_6$ végterméktermelőket, míg V_1 igénybe veszi $K_1 \rightarrow K_6$ közbeesőtermék-termelők szállításait a maga végtermékének összeszereléséhez. A valóságban bármely V_n végterméktermelő kul-

túra $\sum_I^m K$ közbesőtermék-termelő kultúrára támaszkodhat (annyira, amennyi technológiája szempontjából szükséges), és bármely K_m közbesőtermék-termelő V végterméktermelőnek szállíthat (annyinak, amennyi igényt tart termékeire, illetve amennyinek az igényeihez a fennálló gazdasági környezetet figyelembe véve alkalmazkodni tud). A $\sum_I^m K \rightarrow V$ kapcsolatrendszer a végtermékek, illetve működő komplex rendszerek termelésének elsődleges ipari infrastruktúrája, ellátóbázisa. *Ez a bázis a népgazdaság zavartalan működésének és kívánatos műszaki fejlődésének éppoly fontos tényezője, mint akár az energetika, akár az élelemtermelés.*

Magyarországon napjainkban a gépipari, közlekedésszükség-ipari és elektrotechnikai ipari áruterelésnek kerekén 1/3-a kerül továbbfeldolgozási célú értékesítésre, 2/3-a pedig valamilyen végső fogyasztási célt szolgál. A vegyiparban ez az arány 27:73, a műszeriparban 24:76, a híradástechnikai iparban 15:85. Gépipari termékeink exportjában a félkész termékek és alkatrészek, valamint a végtermékek közötti arány ugyancsak 30:70, míg importunkban 39:61.*

Az adatok sajnos nem szolgálnak perdöntő bizonyítékkal – statisztikai rendszerünk még nem alkalmazkodott kellőképpen a munkamegosztás fejlődésének új követelményeihez –, azt azonban mégis sejtetni engedik, hogy a magyar ipar belső munkamegosztása nem tart lépést ezekkel a követelményekkel. A közbesőtermék-termelő szektor még nem vált el a végterméktermelő szektortól, a végtermék-kibocsátó üzemek maguk termelik a szükséges alkatrészek zömét – feltehetően a gazdaságos tömegtermelésnél sokkal kisebb sorozatokban. *A féltermék- és alkatrésztermelés a végtermék-kibocsátásra orientált vállalatokon belül igen nehezen válhat önálló termelési kultúrává.* Nagy a veszélye annak, hogy mind termékei, mind termelési módszerei elmaradnak a kor követelményeitől. Ez az elmaradottság azután végiggyűrűzik a végtermékekig: drágítja őket és bizonytalanná teszi minőségüket. Az import viszonylag magas félkésztermék-hányada azt bizonyítja, hogy számos vállalat e munkamegosztást inkább a külfölddel keresi, mintsem a bizonytalan, kialakulatlan belföldi közbesőtermék-termelő szektorral.

* Összehasonlításképpen: a csehszlovák fémmfeldolgozó ipar áruterelésének 56%-a a vegyiparénak 79%-a kerül továbbfeldolgozásra (az adatok forrását lásd CSSZK Statisztikai Évkönyve 1975).

Ilyen megfontolások alapján lehet ezt a hagyományos ipartervezői szemmel nézve szokatlan fejlesztési csomópontot körülhatárolni: *ti. a közbeesőtermék-termelést mint a szelektív fejlesztés egyik kiemelten kezelt területét.*

A közbeeső termékek skálája persze meglehetősen széles: termelésük fejlesztése általában nem lehet egy kis gazdaság fejlesztési stratégiai célja. Ezért a szektort tovább kell bontani.

a) Az első csoport az ún. *előtermékeké* (ebbe a csoportba sorolom a hengerelt acélt, öntvényeket, vasszerkezeteket, gépelemeket, egyszerűbb alkatrészeket és fémtömegcikkeket, valamint a szervetlen és szerves vegyi alapanyagokat, fonalat stb.). Ezek még „csaknem-alapanyagok”, viszonylag nem sok hozzáadott eleven munkát tartalmaznak. Igaz, az esetek többségében ez a kevés munka szakmailag igényes tevékenység, amelynek hatása végig érződik, a végtermék minőségét is jelentősen befolyásolja. Továbbá, amennyire kevéssé munkaerőigényes az előtermék-termelés, rendszerint annál inkább *beruházás- és energiaigényes*. Végül a termékek igen széles skáláját kell megtermelni ahhoz, hogy a továbbfeldolgozó ipar mindinkább differenciálódó igényeit ki lehessen elégíteni.

A magyar gazdaság számára egytől egyig nehezen teljesíthető kritériumok ezek: előtermék-termelő kapacitásaink javarészt régiek, elavultak. A kényes minőségi követelmények kielégítése ezek segítségével csaknem lehetetlen. Felújításuk, sőt fokozatos kicserélésük is beruházási korlátokba ütközik, működtetésük pedig energiakorlátokba. A termékek széles skálájának gyártása a belső piac viszonylag szűk volta miatt csak szétaprózódott, szinte kisipari méretekben volna lehetséges, amit sem a műszaki, sem a gazdasági körülmények nem tesznek kifizetődővé. A megfelelő szérianagyságban való termelés pedig exportorientáció nélkül nem lehetséges, ám az export eleve ráfizetéses volna, mivel az alapanyag és energiaimport drágasága, a nagy fajlagos tőkeigény oly mértékben terhelne a költségeket, hogy azt még egy több évszázados tradícióval rendelkező termelési kultúra birtokában is nehezen lehetne ellensúlyozni; általában azonban ilyenekkel sem rendelkezünk. Vagyis a magyar gazdaság a következő választás előtt áll:

– vagy arra fordítja szűken rendelkezésre álló fejlesztési eszközeit, hogy biztosítsa a drága, egyedi, de legalább minőségileg kifogástalan előgyártmány-termelés feltételeit: ez esetben az előgyártmány-termelést elsősorban a felhasználó vállalatok keretében kell fejleszteni;

– vagy pedig széles körű nemzetközi szakosításba illeszkedik be, amelynek keretében szűk gyártmányprofil vállal magára, és az előgyártmányok egésze tekintetében jelentős importtöbbletre rendezkedik be olyan országokkal való együttműködésben, amelyeket anyag-, energia- és tőkekorlátaik nem gátolnak az előgyártmány-termelés fejlesztésében, viszont exportszerkezetük javítása szempontjából szívesebben adnak el előgyártmányokat, mint alapanyagokat.

A két megoldást kombinálni is lehet: Magyarország szakosodik az egyedibb jellegű előgyártmányok termelésére (kis sorozatú hengereltacéltermékek, igényes finomöntvények, kis volumenű vegyi alapanyagok stb.) míg a nagytömegű, szabványcélokra alkalmas előgyártmányokat importálja.

b) A második csoport a félkész termékeké, vagyis az olyan jellegű *alkatrészeké, vegyipari intermedier termékeké, szerelési egységeké* (részegység, fődarab), amelynek hatékony, külpiacon is versenyképes termelése már nemcsak technológiai fegyelmet és felkészültséget, hanem *többé-kevésbé önálló gyártmánykultúrát is követel*, ennek következtében az árat a gyártmányban rejlő műszaki megoldás milyensége legalább annyira vagy jobban befolyásolja, mint az anyag, amortizáció és technológiai munkaköltség együttvéve. A félkésztermék-termelés általában viszonylag jóval kevésbé tőkeigényes, mint az előtermékek termelése, ezzel szemben *jelentős kutatási és fejlesztési kapacitásokat köt le, a magas beruházási igény javarészt nem a termelési, hanem a kutatás-fejlesztési fázisban jelentkezik*. Továbbá a félkésztermék-termelés fajlagos energia- és anyagigénye az előtermékekéhez képest az esetek zömében elenyésző: viszont rendszerint igen finom anyag kell hozzá, amelynek magas a „dollár-fajsúlya.”

A félkész termékek jelentős csoportját képezik azok az elektromos és elektronikai alkatrészek, motorok, autóalkatrészek és részegységek, amelyek választéka rendkívül nagy, gyártására csak óriási méretű tömegtermelés esetében érdemes berendezkedni; más csoportját azok a rész- és főegységek képezik, amelyek gyártásának gazdaságos szérianagysága nem túlságosan nagy, egyes esetekben egyedi is lehet: például a nehéz diesel-motorok, kazánok, professzionális híradástechnikai berendezések főegységei, finomvegyszerek, speciális termelőberendezések alkatrészei és részegységei stb.

A magyar gazdaság – részben méretei folytán, részben sajátos műszaki

tradíciói miatt – nem rendelkezik és a belátható jövőben nem is fog rendelkezni olyan hatalmas alap- és műszaki kutatási bázissal, amely az *elektromos és elektronikai* ipar félkész termékeinek területén ütőképes gyártmánykultúrát hozhatna létre vagy tarthatna fenn. Ugyancsak nehezen képzelhető el, hogy a magyar ipar széles nomenklatúrában gyártsa – akár vásárolt licencek alapján is – ezeket az alkatrészeket. Az elektronikai és villamosipari félkész termékekben ezért csak szűk területen célszerű igen termelékeny gyártást kifejleszteni, ezen belül egészen szűk skálában saját kutató–fejlesztő tevékenységre támaszkodni. Az alkatrészek zömét ugyanakkor importból kell fedezni: a 2000-ig terjedő időszak alatt ajánlatos a hazai – hangsúlyozom, igen erősen specializált – termelést olyannyira kifejleszteni, hogy az export a behozatal legalább felét-kétharmadát devizálisan is fedezze.

A vegyipari intermedierek termelésében – hála a színvonalas magyar finomvegyiparnak – jobbak a kiinduló feltételek, mind a gyártókapacitások, mind pedig az intellektuális tőke területén. Ennek ellenére sem tanácsos önellátásra vagy tiszta exportorientációra törekedni, mivel ez az erők szétforgácsolásával járna. Exporttöbbletre viszont már az 1990-es években is számíthatunk, amennyiben nem-végterméktermelő vegyiparunk egészét elsősorban a finomvegyészeti intermedierek irányában fejlesztjük tovább. A magyar iparnak elsősorban azon finomvegyipari intermedier-kultúrákban kell előretörnie, amelyek kutatási és gyártóbázisa szorosan kapcsolódik meglévő kémiai kultúráinkhoz, különösen a gyógyszervegyészeti iparhoz, és amelynek alapanyagait a hazai vegyiparból adottak.

Ami pedig a *nehézgépipari és járműipari* részegységeket illeti, a helyes gyártmány szerkezetet mindenekelőtt a gép- és építőipar, vagyis a végterméktermelő szektor arculata (technikai kultúrája, igényei, részben kapacitásai) határozza meg, közvetve pedig azok a technológiai és egyéb jellegű működő rendszerek, amelyek termelésére Magyarország berendezkedik. Ez nem azt jelenti, mintha a félkésztermék-termelésnek kizárólag ezek kiszolgálására kellene berendezkednie: azt az alapkultúrát azonban, amelynek talaján exportképesség sarjad ki, mégis csak a hazai gépépítéssel szinkronban lehet létrehozni és korszerű színvonalon tartani. Ez a szektor is jelentős exporttöbbletet érhet el az ezredfordulóig.

Végeredményben a félkésztermék-termelés behozatali többletét nem célszerű megszüntetni a) az elektromos alkatrészeknél: itt javarészt

olyan alkatrészeket hozunk be, amelyek elevenmunka-tartalmában a betanított munka dominál; *b*) az elektronikai alkatrészeknél, ahol az importár jelentős kutató-fejlesztő munkát honorál. Jelentős kiviteli többletre kell törekedni *a*) a finomvegyipari félkész termékeknél, valamint *b*) a nehézgépipari és járműegységek és fődarabok területén: mindkettő hozzáadott munkájában a magas szakképzettségű munka dominál, az utóbbi fajlagos anyagigénye azonban elég magas. Szakképzettségi szaldó tekintetében valószínűleg enyhe mínuszban leszünk, amit az előgyártmányok nemzetközi cseréjének enyhén pozitív szakképzettségi szaldójával lehet ellensúlyozni.

c) A közbeeső termékek áruvilágába sorolom a szelektivitás szempontjából *a széles felhasználási körű, rendszer-semleges használati értékű gépipari végtermékeket is* (például az erőgépeket, az univerzális szerszámgepeket, a személy- és tehergépkocsikat, kompresszorokat, emelő- és szállítóberendezéseket, mérőműszereket stb.), bár ezek a szó szoros értelmében véve már nem ide tartoznak. Fejlesztési ismérvek azonban inkább a kutatás-fejlesztés igényes félkésztermék-fejlesztési ismérveihez hasonlítanak, mivel egy adott működő rendszerbe való beilleszkedésük nem eleve determinált, és zömükben csak nagy szeriájú technológiában gyárthatók gazdaságosan. A magyar gazdaság szerkezetében az e termékfajtákat előállító kultúrák elég fontos szerepet játszanak. Egyikük-másikuk termelése jelentős hazai hagyományokkal rendelkezik, más részüket pedig „másodfokon”, vagyis külföldi licencek alapján sikerrel lehet gyártani. A termelési áruválasztékot azonban jelentősen szűkíteni kell, alkatrész-kooperációkra és szakosításra támaszkodva.

A közbeeső termékeket termelő szektor szelektív fejlesztésének általános rendező elveiül, összegezve a leírtakat, a következők bontakoznak ki.

a) A szektor fejlesztése mindenképpen külön figyelmet érdemel. A gazdaságpolitikai preferenciák kialakítása, a tervezés és a szabályozók megállapítása során a termelésnek ezt a sajátos – népgazdasági ellátási funkciót teljesítő – válfaját nem célszerű az ágazatokba beolvasztani, hanem külön kell kezelni.

b) A szektor *külgazdasági funkciója* hosszabb távon a deviza-dimenzióban kiegyenlített export-import szaldó, amelyben

– a népgazdaság a külfölddel egészében véve valamivel bonyolultabb munkát cserél egyszerűbb munka termékeinek importja révén,

– ezzel fizeti ki azt a rejtett járadékelemet, amelyet ki kell fizetnie a közbeesőtermék-behozatal energia- és anyagtöbbletéért.

c) Ugyanakkor arra kell számítani, hogy a közbeesőtermék-export és -import a *teljes felhasználáshoz viszonyítva legalább 60–70%-ra* nő, vagyis a hazai előgyártmány-, félkésztermék- és rendszeremleges gépipari végterméktermelő szektornak igen erősen exportorientálnak kell lennie ahhoz, hogy kitermelhesse a közbeesőtermék-behozatal értékét. Ezért fejlesztésekor az elsődleges szempont *az exportigényekhez való igen rugalmas alkalmazkodás, a kifogástalan minőség és a termelés versenyképességének biztosítása* mind a szocialista, mind pedig a fejlett tőkés piacokon.

6.4. AZ INTELLEKTUÁLIS TŐKE: FEJLESZTÉSI SÚLYPONT ÉS SZELEKCIÓS SZEMPONT

Energetika, szerkezeti és technológiai anyagok, valamint az energia- és anyagigényes közbeső termékek területén Magyarország távlatban is importtöbblettel fog rendelkezni, mégpedig előreláthatóan akkora importtöbblettel, amely jóval meghaladja az élelmiszerexport, alumínium-export, valamint az egyéb, gazdaságos hazai adottságok kiaknázásán alapuló devizabevétel (például gyógy-idegenforgalom) összegét. *A külkereskedelem járadékszaldója tehát mindenképpen negatív lesz.* Ezt az alacsony munkaerőköltséggel nem lehet ellensúlyozni, mivel egyrészt a munkaerőköltségek már ma sem elég alacsonyak ahhoz, hogy kompenzálják a cserearány-veszteségeket, másrészt az életszínvonal növekedésének mesterséges visszafogása ellenkezne egész társadalompolitikánkkal, s ugyanakkor a termelékenység növekedésére is rendkívül rossz hatással volna. (Más kérdés természetesen, hogy az életszínvonal-politikának a fogyasztói pazarlás ellen, a józan, racionális gazdálkodás irányában kell hatnia, és hogy a lakossági fogyasztás növekedésének arányban kell állnia a termelékenység növekedésével.) A nemzetközi csere járadékvesztését a tömegtermelés költségcsökkentő hatásai sem kompenzálhatják egészen, mivel az igénytelenebb munkafolyamatok nagy szeriában való meghonosítása területén Magyarország mindig hátrányban lesz a nagygazdaságokkal szemben, valamint a nagy tömegű, olcsó munkaerővel rendelkező országokkal szemben is. Az egyetlen ellenszer az export-

termékekben megtestesülő nemzeti munka bonyolultsági fokának növe-
lése, vagyis az *értékes termékek* exportra való termelése.

Hozzá kell tennem, hogy a jelenlegi magyar külkereskedelmi szerkezet nemcsak „járadékdeficités”, hanem jó néhány fontos partnerünkkel kapcsolatban „bonyolultságifok-deficités” is: vagyis exportunkban kisebb szakértelem testesül meg, mint importunkban. Nagyon nehéz lenne kiszámítani, hogy az utóbbi években keletkezett cserearányromlás hányadrésze köszönhető a nyerstermékárak növekedésének és hányadrésze annak, hogy a magyar feldolgozóipari exportárak lemaradtak a világpiaci exportárak mögött: az bizonyos, hogy mindkettőnek igen komoly szerepe volt árvesztéseinkben. Ez további nyomós érv amellet, hogy kiviteli szerkezetünkben növeljük azon termékek súlyát, amelyekben sok, magasabban szakképzett emberi munka koncentrálódik, és a világpiaci árakban ezt el is ismerik.

Ennélfogva a világgazdasági környezet követelményei csakúgy, mint a belső fejlődési korszakváltás szükségletei, az *emberi termelési tényező minőségi, szakképzettségi képességeinek kihasználását, az intellektuális tőkével való okos gazdálkodást és annak gyors ütemben való bővített újra-termelését helyezi a fejlesztési stratégia gyújtópontjába.*

Ez három követelményt jelent egyidejűleg: a szakképzettség növelését, a magasabb rendű munkavégzésre való ösztönzést, és végül azon termőterületek gyorsabb fejlesztését, ahol a lakosságnak az átlagost jóval meghaladó termelési tapasztalatai vannak.

6.4.1. A szakképzettség kérdése.

A szakképzés mint beruházási folyamat

A népgazdaságot diagnosztizáló fejezetben bemutattam egy táblázatot, amelyből kiolvasható, hogy az átlagos magyar munkavállaló képzettsége az 1970-es évek elején-közepén nagyjából a betanított munkási szinten mozog. Ez meg is felel annak a fejlettségi foknak, amelyet a magyar népgazdaság mind ez ideig elért. Magában foglalja azt, hogy 1948-tól kezdve hazánkban óriási szakmai migráció ment végbe: a volt uralkodó osztályok nagy részéből munkás, a szakmunkások jelentős hányadából értelmiségi, a háziasszonyok és a parasztság millióiából pedig segéd- és betanított munkás vált, miközben az összes dolgozó rétegből százezer-

számra formálódott ki az új szakembergárda, a szakmunkásoktól kezdve az értelmiségig. A munkafolyamatok gépesíthetőségének azon a fokán, amelyen a magyar iparosítás végbement, a legnagyobb tömegű munkaerő-kereslet a betanított munkások iránt volt, és a hatalmas, iparba áramló szakképzetlen tömeg is erre a fokra tudott a leggyorsabban felemelkedni. Hozzáteszem, hogy az első generációs szakmunkásréteg jelentős hányadának szakképzettsége sem múlta nagyságrendekkel felül a betanított munkásokét, mint ahogyan a hallgatók hirtelen megnövekedett létszámával a műegyetemek sem tudtak maradéktalanul megbirkózni, így mérnökeink egy hányada sem képes sokkal többre, mint a technikusok.

Igaz, hogy közben a képzés hihetetlenül kiszélesedett szociális bázisa olyan tömeges tehetségkiválasztódásra is lehetőséget teremtett, amelyre a magyar történelemben nem lehet példát találni. Kiváló szakmunkásokból, parasztokból kitűnő gazdasági és műszaki vezetők váltak, munkások és parasztok gyermekeiből többszörös szabadalomtulajdonos kutatók – más szóval a nemzeti intellektuális potenciál a nagy tömegek kiegyenlített felemelkedésének irányában haladt előre, miközben – mintegy a kiszélesedett „tehetségbank” kamataiként – gyorsuló ütemben megkezdődött a műveltségi szint differenciálódása is. Az átlagos betanított-munkás-szint ezért nem szegyeleinvaló, hanem a társadalom egygenerációs emberfeletti erőfeszítésének egyik – ha nem a legnagyobb – eredménye.

Az elkövetkező húsz év feladataihoz képest azonban ez a szint már alacsony, még akkor is, ha számításba vesszük azt, hogy a betanított-munkás-szint átlagszám, amely mögött Magyarországon jelentős mértékű és *tömeges* szóródás húzódik meg: vagyis igen sok mérnök, technikus, szakmunkás is van, és nagy létszámú a teljesen szakképzetlen munkaerő is. *Ahhoz, hogy a fejlesztési feladatokat teljesíteni lehessen, az aktív lakosság képzettségi átlagszintjének a kilencvenes évekre meg kell közelítenie a szakmunkásokét.* A statisztikai átlagot jelző „szakmunkás” fokozatot ez esetben azonban nem csak statisztikai értelemben kell érteni. A magyar szakképzettségi skálának valóban a szakmunkás és a technikus (illetve üzemmérnök) a gyenge láncszeme. Ha azonban számot vetünk azzal, hogy a magyar ipar kevésbé tud a nagy szériájú gyártásra szakosodni, mint inkább az egyedibb jellegű, több konstrukciós megoldást és speciális gyártási technológiát magában foglaló kultúrákra, akkor kitűnik, hogy a magyar intellektuális adottságok teljes kihasználásához igen sok jól képzett, a maga szakterületén sokoldalú és önállóan dönteni

tudó szakmunkásra volna szükség. A hazai szakképzettségi szerkezet fejlődése ezért előreláthatóan eltér a nemzetközi szabványtól. A vezető ipari országokban a jellemző szakképzettségi szint a *betanított* munkásoké, mivel a nagy szériájú tömeggyártásban a szervezőmérnök irányítása mellett az automatizált munkafolyamatok elvégzéséhez főként munkásokra van szükség. Igaz, a bonyolult gép- és műszerrendszereket kezelő betanított munkás intellektuális szintje relatíve igen magas fokon van: az adott munkafolyamaton belül azonban csak azt tudja végezni, amire „beprogramozták”. Fajlagos termelékenysége nem azért magas, mert ő személy szerint nagy értéktermeléssel járul hozzá a kollektív értéktermeléshez, hanem azért, mert az egyes munkadarabokhoz hozzáadott viszonylag kis értéket rendkívül nagy szervezetségi keretben, igen rövid idő alatt termeli meg, tehát a hozzáadott érték termelése időegységre vetítve maximálódik. Betanítása nem vesz igénybe sok időt és költséget, így a munkaerő mobil marad: szerelőszalagról vegyipari üzembe, vegyiparból a szolgáltató szektorba, vagy a mezőgazdaságba bármikor átirányítható.

Természetesen a nagy országokban is létezik a gazdasági szerkezetnek egy meghatározott hányada – például a nagy technológiai berendezések, professzionális híradástechnikai berendezések termelése (szívesebben használnám az *építés* szót), a finomvegyipar, magas minőségű szövetek, ruhák, cipők, igényes bútorok gyártása (ez is inkább „összeállítás”, mint a szó tegnapi értelmében vett gyártás, bár korántsem olyan egyedi jelleggel, mint a nehézgépiparban és elektrotechnikában) –, ahol a szakképzettségi szerkezet a tervező, a technológus, az üzemszervező és a szakmunkás felé toldódik el. A munkaerő ilyen típusú kombinációjával a viszonylag alacsonyabb munkaritmus, a kevésbé ismétlődő fogások és megoldások, a több „töprengés”, megoldáskeresés jár – ezt azonban nem az alacsony fejlettség, hanem a technológia jellege követeli. A termelékenységet elsősorban nem az ügyes kezek mozgásának gyorsasága határozza meg, hanem az *agyakban végbemenő folyamatok* milyensége. Az egy dolgozóra jutó hozzáadott érték itt is maximálódik, azonban viszonylag kevés darabszámú termékben testesül meg, tehát *nemcsak időegységre vetítve, hanem a felhasznált szerkezeti anyag vagy technológiai energia mennyiségére vetítve is maximális hozzáadottérték-termelés valósul meg*. Magyarországnak minden olyan termelőtevékenységben, melyben az energiaigény nagy, a szerkezeti anyagok importból vagy kedvezőtlen

hazai lelőhelyről származnak, elsősorban a mindkét (idő- és darab-) dimenzióban maximált hozzáadottérték-termelésre célszerű koncentrálnia. Ehhez azonban a szakmai képzettség szerkezetét is módosítani kell. Mivel az elegendő számú, magas színvonalú felsőfokú szakemberképzés feltételei a műegyetemeken, agráregyetemeken, szakembereket továbbképző tanfolyamokon stb. már adottak – itt elsősorban az innovációs és adaptációs készség egyidejű fejlesztése alapvető cél, a fő oktatási feladat a szakmunkásképzés és a technikus-üzemmérnöki képzés mennyiségi – de főleg *minőségi* – fejlesztése.

Az oktatással kapcsolatban *szemléletváltásra* van szükség. Ha elfogadható az az alapelv, miszerint Magyarország legrugalmasabban fejleszthető – és egyben legnagyobb tartalékú – termelési tényezője a szaktudás, akkor a szakképzett munkaerőt „kitermelő”, „felújító” és „karbantartó” szektor, az oktatási rendszer *egészét*, ezen belül a szakoktatást elsőrendű „beruházási” szektorként kell a gazdaságpolitikában számításba venni, amelynek színvonala éppoly hatással van az újratermelési folyamat hatékonyságára, mint a szerszámgépgyártásé, vagy a villamosenergia-termelésé. Ez az oktatási folyamat egészének újraátgondolását igényli: az általános képzéstől (általános iskolák, gimnáziumok) kezdve az egyetemi képzésig bezárólag. Megfontolandó, hogy az 1990-es évekre nem volna-e célszerű a kötelező oktatást 17 éves korig kiterjeszteni, mégpedig a következő alapkövetelmények figyelembevételével: a) az általános iskolai oktatásnak megfelelő képzést két évvel megrövidíteni; b) a mai értelemben vett – semmiféle szakképesítést nem nyújtó – gimnáziumokat megszüntetni, helyébe a legkülönbözőbb technikai kultúráknak megfelelő, négyéves szakközépiskolákat állítani*, ahol a jeles, jó és közepes osztályzatú érettségi vizsga egyben az illető szakma *szakmunkási oklevelét* jelentené; akik gyenge eredménnyel végzik a középiskolát, bizonyos idő elteltével esti tanfolyamokon szerezhetnének szakmunkási képesítést; c) az egész oktatási rendszerben kötelezővé kellene tenni egy idegen nyelv felső fokon való elsajátítását, amelyhez a felsőfokú iskolákban egy második idegen nyelv középfokon való elsajátítása járulna. A szakmunkási oklevéllel rendelkezők vagy esti továbbképző

* Szakközépiskolákat természetesen nemcsak műszaki és agrárpályákra kellene szervezni, hanem szellemi pályákra is: laboráns, tolmács, fordító, könyvelő, adminisztrátor, számítógép-kezelő stb.

iskolákban tökéletesítenék tudásukat (magas kvalifikációjú szakmunkás-képzés, különleges, új szakmák elsajátítása), vagy pedig – esetleg két év gyakorlati munka elteltével – felsőfokú tanintézetekben folytathatnák tanulmányaikat. Itt a képzés két szakaszban történne: a hallgatókat három év alatt szervező-üzemmérnöknek képeznék ki, és ezek közül a legjobb elméleti érzékűeket választanák ki további két-három éves konstruktóri, kutatói képzés céljára.

Egy olyan társadalom, amelyben lényegében minden 18. évét betöltött ember valamilyen szakmát megtanul, másképpen fogja fel a fizikai és szellemi munka különbségét: alkalmasabb e különbségek elhalványítására azáltal, hogy a fizikai munkát mind több szellemi munkával párosítja, a szellemi munkát pedig a gyakorlati oldalról közelíti meg. A betanított munkát végzők is más szemmel nézik tevékenységüket: különösen akkor, ha alkalmuk van magasabb képesítést is szerezni. A technikusimérnöki gárda invenciók képességét is jelentősen növeli az üzemmérnökszervezői alapképzés: a konstrukciók gyárthatósága, a gyártmányfejlesztés és a technológiai fejlesztés integrálódása jóval könnyebb, ha a konstruktőrök és a technológusok közös nyelven képesek beszélni – és ez a termelési gyakorlat nyelve. Az tehát, hogy mindenki értsen valamilyen szakmunkához, a társadalom egésze számára egy jelentős lépcsőfok-emelkedést eredményez, mégpedig olyan módon, hogy a betanított munkási szint körüli jelenlegi erős szóródás összehúzódik: a magasabb átlagos színvonal egyben *általánosabb* is lesz. Ez és csakis ez képes integrálni a termelőtevékenységben –, illetve annak folyamatos fejlesztésében – részt vevő minden dolgozó munkáját és erőfeszítéseit, ami pedig feltétele az innovációs és magas színvonalon való adaptációs tevékenység *tömegmértékűvé* válásának a népgazdaság egészében.

A termelés népgazdasági hatékonyságának számbavételekor az oktatási folyamatot beruházási tényezőként célszerű figyelembe venni. A hatékonyságot meghatározó tényező népgazdasági szinten ugyanis már nem a bérköltség – hiszen a bér a munka arányában elosztott nemzeti jövedelem, vagyis a hatékony újratermelésnek célja és eredménye, nem pedig költsége –, hanem a munkaóra mint termelési tényezőre fordított társadalmi képzési (illetve továbbképzési) költség. Ilyen módon a termelőkapacitások megtervezésekor valóban egymással versengő alternatívákká válhatnak az egységnyi hozzáadott értékhez tartozó anyagi és szellemi beruházások különböző arányai, amelyek jelentkezhetnek egyazon célú

munkafolyamat különböző technológiai variánsaiként is, de egyazon népgazdasági cél (például nemzetijövedelem-növelés) különböző szerkezetváltozások útján való megvalósítási variánsaiként is.

*6.4.2. A magasabb rendű munkavégzésre való ösztönzés:
a korszerű társadalmi értékrend egyik alapvető jellemvonása*

A munkával szembeni két alapkövetelmény: az *intenzív* munkavégzés, vagyis a munkaidő teljes mértékben való produktív kitöltése, valamint a *kifogástalan* munkavégzés, vagyis a technológiai utasítások pontos betartása. A munka akkor válik alkotó jellegűvé, ha a maga szakterületén, az intenzív és pontos munkavégzés mellett a dolgozó a technológia, gyártmány vagy munkaszervezés javítására is tör, evégett mélyíti szakismereteit stb. Olyan társadalmakban, ahol a munkavégzés és megélhetés nem magától értetődő joga az egyénnek, az egzisztenciális bizonytalanság önmagában kikényszeríti az intenzív és kifogástalan munkát. A szocialista társadalmakban semmilyen komoly érv nem szól a teljes foglalkoztatottság fenntartása ellen – a munkafegyelem és a technológiai fegyelem megszilárdításával kapcsolatos érveket sem tartom ilyeneknek.*

A szocialista társadalomban az intenzív és kifogástalan munkát egyfelől a *technológia* fegyelmével lehet elérni, másfelől azzal, ha lehetőség nyílik a munka alkotó jellegének kibontakoztatására, és az anyagi javak elosztásakor első szempontként a hozzáadott érték mennyiségét veszi figyelembe a társadalom. Ez a közvetlen termelőmunkára éppúgy vonatkozik, mint a szervezői-vezetői vagy mérnöki tevékenységre.

A munkaerő kulturáltsága és a magasabb rendű munkára való ösz-

* Más kérdés persze az, hogy munkaerő-gazdálkodási fegyelem is kell: a notóriusan rossz munkaerőt adminisztratív vissza kellene minősíteni, alkalmazni csak alacsony bérért lenne szabad, legalábbis addig, amíg be nem bizonyítja rossz hírének ellenkezőjét. Természetellenesen felduzzasztott munkaerőhiányunk, ami a vállalatok egyoldalú termelésnövelési beállítottságából fakad, nagymértékben felelős a munkaerő-gazdálkodási fegyelem lazulásáért, amely neveléses helyzetet hoz létre: a *legkevésbé értékes munkaerő monopolista helyzetét*, e helyzet anyagi előnyeinek élvezetét az okozott anyagi-erkölcsi károk miatti felelősség vállalása nélkül. Kétségtelen, hogy ezen elrontott szituáció megszüntetése végett létre lehet – és valószínűleg kell is – hozni egy *ideiglenes és tervezett* mobil munkaerő-tartalékot. A helyzet javulásával azonban ezt fel lehet és fel kell számolni.

tönzés ikerkövetelmények. Hiányosan képzett, rendezetlen környezetben élő, visszamaradott tudatú és saját magával szemben is alacsony követelményekkel fellépő munkaerőt jó munkára ösztönözni pusztán anyagi eszközökkel rendkívül alacsony hatásfokú, és ráadásul bizonytalan kiemetelű dolog.

A béren keresztüli ösztönzés egyfelől süket fülekre talál. A nagyobb anyagi eszközök birtoklása az önmagával szemben igénytelen ember számára nem hoz létre tartós hajtóerőt: a magasabb keresetet általában nem okosan használja fel, a bonyolult bérezési feltételek rendszerében jószerével ki sem ismeri magát.

Másfelől az egyszer elért magasabb bér ellenében nyújtott teljesítmény fokozatosan csökken, így ugyanazt a munkatömeget időről időre egyre drágábban kell a társadalomnak honorálnia. Ha ez az elvtelen „ösz-tönzés” össztársadalmi méretekben folyik, a költségek drágulásán keresztül előbb-utóbb az árak emelkedéséhez vezet, az infláció visszaszívja a kiáramló reáljövedelem jelentős részét: persze nem feltétlenül ott, ahol a forgalomba került fölös pénz mögött nem volt megfelelő társadalmilag hasznos teljesítmény. A teljesítményösz-tönzés ilyenformán önmaga ellentétébe csap át. *Az infláció a munka szerinti elosztás helyébe valami-fajta össznépi méretekben játszott hazardjátékot helyez: a tét a magasabb fogyasztás, az eszköz az áremelkedéseket megelőző (majd később: okozó) pénzjövedelem kicsikarása a közösségi kasszából.*

Gazdaságpolitikánk ezért nem használhatja az anyagi ösztönzést a fegyelem, a képzettség, valamint az igényesebb munka tárgyi feltételeinek biztosításától független tényezőként. A siker titka ez esetben is a komplex politika, amelynek talán csak egyetlen tényezőjét lehet másodlagos fontosságúnak tekinteni. A kulturált munkavégzéshez szükséges modern felszerelések megelőlegezése a képzettség, szervezethez és az igényes munkára való ösztönzés hiányában rendkívül rossz hatású. Ellenkező esetben a jól képzett, jól szervezett és helyesen ösztönzött termelőkollektíva kezdetben képes az elavult berendezéseken is igen értékes javakat termelni, és ennek jövedelme alapul szolgálhat a modernizálásnak. Igaz, a társadalomnak túlfeszítenie sem szabad a húrt: ahol a munka kulturáltsága magas fokon van, elsősorban oda kell a modern technikát is irányítani. Ha ez éveket, netán évtizedeket késik, a magas rendű termelőtevékenységre képes kollektíva válságba kerül, előbb-utóbb megszűnik, szétszóródik az az intellektuális tőke, amelynek nemzeti értéke

kollektívaként ezerszerese a személyes szaktudás egyenkénti értékének. Ma Magyarországon nem egy ilyen értékes, nagy tradíciókkal rendelkező termelőkollektívát fenyeget a válságba kerülés veszélye. A szellemi értékeinkkel való ésszerű, távlati és komplex gazdálkodás parancsa az, hogy gazdaságpolitikánk kiemelt gondossággal segítsen ezek talpra állításában, még akkor is, ha – munkakörülményeik leromlása következtében – a befektetések megtérülése bizonyos ideig várat is magára. Ha a szellemi bázis a kollektíva egészében adott, az anyagi befektetések gazdaságossági hatásai a modernizáció egy adott fokán robbanásszerűen jelentkeznek, utána pedig az adott kollektíva olyan húzóerővé válhat, amely nála tízszer-hússzor terjedelmesebb termelőterület felemelkedését eredményezheti.

A társadalmi értékrendnek tehát *lépcsőzetesen szelektívnek* kell lennie:

a) *általában* meg kell követelnie az intenzív és pontos munkát, szigorúbban büntetnie (diszpreferálnia) kell a laza fegyelmet és a technológiai utasítások semmibe vételét;

b) *általában ösztönöznie* kell az alkotó tevékenységre a munkafolyamat minden egyes pontján, és jutalmaznia (preferálnia) az alkotást annak arányában, ahogyan az a társadalmi munka minőségi jellemzőit javítja;

c) az értékrend minőségi irányba való fordulásának *szinkronban* kell lennie a képzés és a munkakörülmények javulásával;

d) értékrendünknek különösen meg kell *becsülnie*, az alkotómunkára *ösztönöznie* és a válságba kerüléstől, *széthullástól* óvnia azokat az értékes, *nagy szellemítőke-akkumulációt képviselő kollektívákat*, amelyek a magyar gazdaság innovációs magvait képezik a jelenben is, és még inkább a jövőben.

6.4.3. A szellemi tőke növelése fejlesztési szelekció segítségével

A gondolatmenet e ponton tulajdonképpen elérkezik a visszacsatoláshoz: egyfelől a logika belekanyarodik a „Gazdasági integráció és gazdasági stratégia” című könyvem érvelési rendszerébe, vagyis a régebben vagy az iparosodás során kifejlődött termelési tradíciók, kultúrák, kultúrarészek és -töredékek területére, a magyar gazdaság azon sajátos pontjaihoz, ahol a legtöbbet tudja produkálni akár szellemi, akár anyagi termékekben, akár az ezekből alkotott magasabb rendű használati értékek,

vagyis működő rendszerek létrehozásában. Másfelől a logika e könyv korábbi fejezeteihez is visszacsatol: a gazdasági szerkezet energetikai, járadék- és közbeesőtermék-keresztmetszetű végiggondolása mellé a meglevő és tervszerűen növelt intellektuálistőke-centrikus végiggondolása is kívánkozik. A négy szempont együttesen adhat csak különböző optimális variánsokat a tényleges tevékenységi szerkezet tekintetében.* Mind a négy szempont egyenként is igen fontos: az intellektuális tényezőnek mégis bizonyos primátust lehet adni. Egyrészt azért, mert az összes többi tényező ez utóbbi *nélkül* nem sokat ér. Említettem fentebb, hogy a járadék többnyire a II. sz. különbözőzeti járadék, akár a mezőgazdaságban, akár a gyógy-idegenforgalomban próbáljuk realizálni. Az energetikai optimalizálás ismét csak igen kulturált termelési, elosztási és fogyasztási viszonyok között történhet meg: egyébként az egyik területen való takarékoság a másik területen való pazarlásba fullad. A hazai és nemzetközi közbeesőtermék-munkamegosztás Magyarország számára csak akkor jelenti a nemzeti hatékonyság növekedését, ha az abban való részvétele hozzáadottérték-centrikus gazdaságossági megfontolásra támaszkodik: vagyis az előnyök realizálása itt is elsősorban az intellektuális feltételeken nyugszik, és kevésbé az egyéb tényezőkön (termelés tömegmérete stb.). Mindez azt jelenti, hogy *a kedvező magyar termelési szerkezet kialakításának első számú rendező elve az emberi adottságokkal való józan, de merész számítás.*

E téren is változtatnunk kell szemléletünkön. Az iparosítás kezdetén természetesen bizonyos, az újratermelési folyamatból hiányzó végtermékeket létrehozó tevékenységeket vettünk célba meghonosítás, kiterjesztés, exportra való termelés stb. végett, és a munkaerőt többé-kevésbé passzívan e célokhoz rendeltük hozzá. A kívánt végtermék vonzotta a tőkét, a beruházás vonzotta a munkaerőt. Ma a logika megfordul: az iparosított társadalommá válás kihozta a sajátos „nemzeti tehetség”-centrumokat: ide vonzódik a lakosság, itt halmozódik fel a társadalom legnagyobb kincse: a tudás, a munka- és alkotói kedv, a vállalkozói szellem. *A fejlődési korszakváltás folyamán ezek az intellek-*

* Ahol a legfontosabb korlátozó tényezők a munkaerő és a beruházás mennyiségi behatároltsága, valamint a belső és külső piac együttes nagysága! Mindazonáltal az energetikai, járadék jellegű, közbeeső termék és intellektuális tényezők gondos mérlegelésével elkészített szerkezeti optimum jelentősen javíthatja a cselekvési szabadság fokát a fenti korlátok tekintetében is!

*tuális centrumok kezdik vonzani a beruházásokat: ezt az új áramot tervszerűvé és tudatossá kell tenni, hogy fölgyorsítsuk és hatékonyra tegyük, mert sem veszteni való időnk, sem elpazarolni való társadalmi energiánk nincs! A beruházások koncentrációja és találkozásuk a szellemi erővel kialakítja azt a sajátos magyar *tevékenységprofil*t, amely mind hazai, mind külföldi vonatkozásban többszörösen hatékonyabb lesz a jelenleginél.*

Nem hiszem, hogy bármilyen táblázatban meg lehetne pontosan határozni ezen eljövendő termelési szerkezet gyártmány- vagy ágazati összetételét. Az egyik szerkezeti gócpontja azonban kétségkívül a járadék- és intellektuális potenciál egymásra találása lesz az élelmiszer-termelés komplex rendszere, a bauxit és az egyéb gazdaságosan kitermelhető anyagok közül, valamint a gyógy-idegenforgalomban.

A másik gócpont a társadalom elszánt védekezése lesz a külpiac járadékigényével szemben, ami a hazai energiahordozók kitermelése gazdaságosságának javítására, az energiatakarékosságra, a fajlagos anyagfelhasználás csökkentését szolgáló konstrukciós és technológiai fejlesztésekre irányul.

A harmadik gócpont a szakértelemigényes, sok gondos munkát igénylő „építő”, „összeállító” tevékenységek fejlesztése lesz a technológiai berendezések, járművek, elektrotechnika és elektronika területén csakúgy, mint a könnyűiparban, valamint a szociális infrastruktúrában; ez utóbbi berendezéseinek és kellékeinek termelési hagyományai Magyarországon különösen fejlettek. Ezekben a területeken alakulnak ki a megtermelt és exportálható komplex termék- és szolgáltatásrendszerek is mint feldolgozóipari kultúránk csúcspontjai. A közbeesőtermék-kultúrák jelentős hányada is ide tapad, innét kapja éltető nedveit.

6.5. A „NEM-STRATÉGIAI SZEKTOR”

Az említett súlypontok összessége 2000 táján a magyar gazdaságnak mintegy felét fogja képezni: ez a szerkezet azon gerince, amely kifejezetten a hazai, kedvező lehetőségek optimális kihasználásán alapul. Ha a nép-sűrűség a meglévőnek a fele, a lakosság műveltsége pedig a duplája lenne, a magyar gazdaságot egy ilyen, csupa optimálisan „testhez álló” tevékenységből álló „szupernehéz” fajsúlyú gazdasággá lehetne szervezni.

Ám a realitás azt parancsolja, hogy a lakosság *egészét* foglalkoztatni kell, mégpedig hatékony feltételek között. Nos, a népgazdaságnak e „másik fele” – bármily furcsán hangzik is – „nem stratégiai szektor”, ami nem azt jelenti, hogy a fejlesztési stratégiában nem kell számolni létével és fejlődésével, hanem csak azt, hogy *konkrét fejlesztési céljait nem lehet – és nem is szükséges – stratégiailag, hosszú távra kitűzni*. Egyrészt e szektorok fejlődése, belső munkaerő-, beruházás- és termék-szerkezete erősen függ a viszonylag rövid távon ható tényezőktől. A befektetések megtérülési gyorsasága is elég nagy, a munkaerő is eléggé konvertálható (kevés az adott technológiához vagy termékfajta termeléséhez egész életre elkötelezett műszaki szakember vagy szakmunkás), viszont sok a viszonylag könnyen átképezhető betanított- és segédmunkás), a piac követelményei is gyorsabban változnak. A termék- és szolgáltatás-fajták egy részének zöme sohasem kerül külső piacra, viszont igen nehéz volna importtal helyettesíteni. Ahol jelentős a termelés exporthányada vagy a hazai piac ellátásának importrészesedése, ott sem egyértelmű a kötődés más országok termelői vagy fogyasztói kultúráihoz: mind a bel-, mind a külpiac kevésbé determinált, gyorsabban képes profilt, piacot, jelleget váltani.

Látható, hogy e szektor fejlesztésének stratégiai vonatkozásai néhány pontban összefoglalhatók: *a) összesített súlya a termelésben, exportban, végtermékimportban és közbeesőtermék-importban: vagyis számvetés azzal, hogy az ország energiáinak mekkora hányadát foglalja el; b) összesített hatása a társadalmi munka hatásfokának alakulására, vagyis szerepe a felhalmozásban és a külgazdasági kapcsolatok pótlólagos forrást teremtő tevékenységében; c) maximális rugalmasság biztosítása szervezeti és szabályozórendszeren keresztül ahhoz, hogy ez a szektor népgazdasági feladatát sikeresen betölthesse, vagyis kellő keretek létrehozatala a fejlesztési és üzleti taktika számára, hogy aprópénzre válthassa és globálisan sikerre vigye a stratégia céljait. A „nem-stratégiai” szektor létezése nemcsak szükségszerű, hanem igen hasznos is. Növeli a gazdaság manőverező képességét, biztosítja rugalmasságát és – mellesleg – a szektor helyes működtetése esetén a társadalmi munka ugyanolyan magas hatékonysággal működhet itt, mint a stratégiai szektorokban. A „stratégiai”–„nem-stratégiai” megkülönböztetés nem hasznossági vagy fontossági minősítés, hanem olyan jelző, amely a gazdaságpolitikai kezelés célszerű módjára vonatkozik. Amíg a stratégiai szektorok fej-*

lesztésekor a gazdaságpolitika a piaci, rövid távú jelzéseket egyik megítélési tényezőként kezeli a többiek között, és a döntési végszót hosszú távú műszaki és gazdasági trendekre alapozva mondja ki, a „nem-stratégiai” szektor fejlesztésekor a hosszú távú trendek csak a nagy keresletet illetően befolyásolják a döntéshozókat, a konkrét fejlesztést a rövid távú piaci impulzusoknak kell alárendelni.

6.6. A SZERKEZET ÁGAZATI KERESZTMETSZETE

A fenti gondolatmenet eltér a hagyományos szerkezeti felfogástól. Tudatosan tér el: azt igyekszem bizonyítani vele, hogy a gazdasági szerkezetet a fejlődési korszakváltás idején elsősorban nem termékdalról kell megközelíteni, hanem a megoldandó népgazdasági és társadalmi problémák oldaláról. *Magyarország esetében az elkövetkező évtizedek legfontosabb megoldandó problémái pedig javarészt nem ágazati vetületben jelentkeznek, hanem átfogó, komplex blokkokban: modernizálni kell – a szó XXI. századi értelmében – energiagazdaságunkat és élelmiszer-gazdaságunkat, be kell hozni az iparosítás közben keletkezett lemaradást a közbeső- termék-termelésben, és – mindenekelőtt – fel kell szabadítani a lakosság intellektuális energiáját, és mindezeket keresztül úgy kell átformálni export- és importszerkezetünket, hogy a nemzeti munka 1973–1974-ben megkezdődött világpiacon leértékelődését visszajára fordíthassuk.*

E követelményeknek nem egy mereven meghatározott termelési (ágazati vagy termék-) struktúra felel meg, hanem több: adott időpillanatban is – de főképpen húszéves távlatban. Különösen áll ez a „nem-stratégiai” szektorra, de a stratégiai szektor mezo- és mikrostruktúrája is.

Ha tehát a fenti szerkezetformálási kritériumokat aprópénzre akarjuk váltani, vagyis lefordítani a hagyományos ágazati- és termékszerkezet nyelvére, az eredmény egyrészt csak *hózzávetőleges* lehet: a hagyományos ágazati felosztásban például erősen keverednek a stratégiaileg meghatározandó elemek és a „nem-stratégiai-szektor”. Másrészt, csak *ideiglenes érvényű* lehet, mivel a műszaki fejlődés és a piaci követelmények változásai igen erősen befolyásolják egy adott ágazati, vagy termékválaszték-keresztmetszet helyességének időszerűségét; és végül csak *egyike* lehet a lehetséges, optimális megoldásoknak.

Mindezen megszorítások mellett is megpróbálom a szelekciós krité-

riumrendszert ágazati szerkezeti keresztmetszetben is megadni. Attól azonban óvakodom, hogy számszerűsítsek. Az egzakt mennyiségekig, százalékos összetételekig való konkretizálás ugyanis azt a benyomást kelthetné, hogy magam sem veszem komolyan a fenti korlátokat: pedig az egész gondolatmenetnek ez az egyik legfontosabb pontja. Ha következetesen alkalmazzuk ugyanis a fejlesztés során a szelekciós ismérveket, a helyes ágazati és termékszerkezet a helyes tervezés *eredményeként*. de semmi esetre sem *kiindulópontjaként alakul ki*.

A MAGYAR GAZDASÁG ÁGAZATI SZERKEZETE
A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK ALAPJÁN 1976-BAN
A KÖVETKEZŐ KÉPET MUTATTA:

Ágazatok	Százalék
Bányászat	2,36
Villamos energia	1,88
Kohászat	5,84
Gépgyártás	3,72
Közlekedési eszköz-gyártás	4,43
Villamosgépgyártás	2,24
Híradás-és vákuumtechnika	2,48
Műszeripar	1,36
Fémtermékcikk-ipar	1,83
Építőanyag-ipar	1,83
Vegyipar	9,09
Faipar	1,36
Papíripar	0,82
Nyomdaipar	0,60
Textilipar	3,71
Bőripar	1,65
Ruházati ipar	1,30
Kézmű-háziipar	0,65
Egyéb ipar	0,94
Növénytermelés	8,00
Állattenyésztés	6,00
Élelmiszeripar	10,91
Építés	10,00
Termelő szolgáltatások	17,00
Anyagi termelés	100,00

Az ötödik ötéves terv nem irányoz elő *jelentős* változást e szerkezetben, tehát nem követünk el nagy hibát, ha a fenti ágazati szerkezetet úgy fogjuk fel, mint az 1980-ra várható szerkezet nagyságrendi megközelítését. 2000-re az ágazati szerkezet változásai *ebben a bontásban* nem lesznek látványosak.

a) Valószínűleg csökkenni fog az aránya

- a bányászatnak,
- a kohászatnak,
- a fémtömegcikk-iparnak,
- a faiparnak,
- a textiliparnak,
- a bőriparnak,
- a ruházati iparnak,
- a kézmű- és háziiparnak,
- az egyéb iparnak,
- a növénytermelésnek

b) Ezzel szemben erőteljes növekedés valósul meg, amennyiben a gazdaságpolitikában a szelektációs szempontok következetesen érvényesülnek

- a gépgyártásban,
- a közlekedési eszközök gyártásában,
- a műszeriparban,
- a vegyiparban,
- az állattenyésztésben,
- a termelő szolgáltatások területén.

Ezen általános átrendeződésen túl minden egyes ágazaton belül átrendeződik a mezo- és mikroszerkezet.

A bányászatban belül a nyolcvanas években némileg előretör a szénbányászat, majd súlya fokozatosan visszaszorul az eredeti helyére, feltéve, hogy az ércbányászat újabb jelentős lelőhelyekkel tud gyarapodni.

A *kohászatban* belül tért nyer az alumínium- és rézkohászat. A vas-kohászat súlya csökken, viszont belső szerkezete erősen eltolódik a nyersvas- és acéltermelésen belül a hengerlés javára, a durván hengerelt termékeken belül pedig az ötvözött és finoman megmunkált termékek javára.

A *gépgyártásban* belül jelentős átrendeződésnek kell végbemennie. A végtermékválaszték ugyan egyfelől a kis sorozatú és egyedi gyártás felé

való fordulás következtében növekedni fog, és ugyancsak ebben az irányban befolyásolja a szerkezetet a közbeesőtermék-termelés erős kiterjesztése is, a magyar ipar által művelt gépipari *kultúrák* száma azonban csökken. Kevesebb *fajta* konstruktóri és technológiai irányzat fejlesztésére, illetve művelésére fog berendezkedni gépgyártásunk, ezeken belül azonban növeli majd az árutermelés rugalmasságát. Valószínűleg növekedni fog a súlya az *áramlástechnikai kultúrán* alapuló berendezések gyártásának (energetikai gépek, vízgépek, szellőző- és klimatizáló berendezések, hűtőgépek, finomvegyipari, élelmiszeripari berendezések stb.), a *finom megmunkálási technológiát követelő* berendezések gyártásának (híradás- és vákuumtechnikai, műszeripari gyártóberendezések, élelmiszeripari, kereskedelmi, vendéglátóipari gépek, nagy pontosságú szerszámgépek stb.). A mezőgazdasági munkagépek gyártása (igen specializáltan) jelentősen fejlődni fog, úgyszintén néhány olyan technológia berendezéseinek termelése, amely erős szellemi háttérrel rendelkezik (timföldipar, festékipar stb.). Számos kisebb gépgyártási alágazat megszűnik, ezzel szemben többszörösére nő az erősen specializált, alapjában véve árutermelés profilú *alkatrész -és részegységgyártás*.

A *járműiparon* belül arányát tekintve visszaszorul a vasúti és vízi járművek termelése. Az ipar középpontjába a *nehéz közúti járművek* gyártása kerül, amelynek főegység- és alkatrészbázisa teljesen internacionalizálódik; Magyarország bizonyos alkatrészek és egységek specializált gyártására rendezkedik be: a végtermékfejlesztés és -szerelés a nehéztraktorok, autóbuszok, valamint egyes, speciális célokra kialakított járművek (mozgó laboratóriumok, ambulanciák, hűtőkamionok stb.) területére korlátozódik.

Az *erősáramú villamosgépek gyártási profiljának* – a villamos motorok, villamosipari alkatrészek és szerelvények nemzetközi specializációban való gyártásán túlmenően – az energetikai gépgyártási kultúrához célzerű idomulnia.

Az *elektronikai iparon* belül a szórakoztató híradástechnika aránya erősen háttérbe fog kerülni a vákuumtechnika és a professzionális területek mögött. Emellett itt is az átlagosnál gyorsabban fejlődik az erősen specializált alkatrészgyártás. Erősen meggondolandó a háztartási villamos gépek nagyarányú fejlesztése: e téren a külföldi piac máris erősen telített, és a termelés fokozatosan települ át néhány, olcsó munkaerővel rendelkező fejlődő országba, ami annyit jelent, hogy az iparág termékei-

nek világgpiaci árát az *alacsony munkabér* melletti *óriási tömegű* termelés fogja meghatározni. Nem valószínű, hogy e téren a magyar ipar bírná a versenyt. A belső piac korlátozott nagysága miatt azonban a hazai igények kielégítésére való berendezkedés sem látszik járható útnak. Megfontolandó, hogy a leggazdaságosabb nem a szocialista és fejlődő országok importjára való berendezkedés volna-e.

A *műszeriparon* belül a legerőteljesebben az orvosi-állatorvosi berendezések gyártása, oktatási, automatikai, telemechanikai berendezések gyártása, valamint a speciális optikai, elektronikus és nukleáris mérőműszerek gyártása fejlesztendő az egyszerűbb mechanikai és elektromos műszerek gyártásának rovására.

A *fém-tömegcikk-ipar* egy része fokozatosan egybeolvad a közbeső-termék-termelő szektorral.

Az *építőanyag-iparon* belül az üveg- és *kerámiagyártás* fejlődik az átlagosnál gyorsabban.

A *vegyipar* leggyorsabban fejlődő területe a biológiailag aktív vegyületek előállítása – gyógyszer, növényvédőszer, állati tápanyagok termelése, kozmetikai ipar, valamint a közbesőtermék-termelés. A műtrágyagyártásnak a mezőgazdaság szükségleteivel kell lépést tartania, illetve annál lassabban is fejlődhet, amennyiben a növénytermesztés műtrágyaszükségletének növekvő hányada – specializációs szerződés alapján – szocialista importból biztosítható. A nyolcvanas évek vége felé lehetséges, hogy a *szénkémia* újra nagyobb fejlődésnek indulhat: ez esetben meg kell gondolni egy, a *hazai barnaszénkincse*re alapuló *nehézvegyipari fejlesztés* célszerűségét.

A *cellulóz- és papír*ipar hazai fejlesztése nem lesz képes lépést tartani a szükségletek növekedésével, részben alapanyaghiány, részben beruházási korlát, részben pedig a hazai termelési kultúra szűk volta miatt. A *nyomdaipar* fejlesztését célszerű a hazai szükségletek hatékony kielégítésére összpontosítani, mindenekelőtt a folyamatos modernizálás útján. A *fafeldolgozó* iparon belül elsősorban a magas fogyasztói igényeket kielégítő bútortermelés exportra való fejlesztését célszerű szorgalmazni.

A *ruházati termékek* termelése (textil-, bőr-, cipő-, konfekció-, kötszövőipar) területén a magyar iparnak szembe kell néznie a fejlődő országok iparosodása nyomán kialakult új versenyhelyezettel, amit tetéz a fejlett tőkésországoknak a fejlődő világból származó áruk iránti vámkedvez-

ménye. Nagy tömegű szocialista exportra való berendezkedés viszont csak akkor volna gazdaságos, ha a nyersanyagot a szocialista országokból lehetne szerezni, vagy ellenértéküket a vásárló országok konvertibilis valutában, illetve olyan áruk szállításával egyenlítenék ki, amelyeket a népgazdaság egyébként a tőkés világpiacon kénytelen megvásárolni. Még e kedvező esetben is számolni kell azzal, hogy a ruházati tömegáru termelése nem hat a nemzeti munka bonyolultsági fokának növelése – mint gazdaságpolitikai alapkövetelmény érvényesítése – irányában. Magyarországnak ezért tulajdonképpen érdeke volna szűkíteni a ruházati ipari bázisát. A szakmailag legképzettebb munkaerőt és a felszerelések legjavát a magas fogyasztói igényeket kielégítő termékek termelésére kell összpontosítani – e területen elő lehet irányozni jelentős és gazdaságos exportnövelést is –, a nem korszerű kapacitásokat pedig fokozatosan, az amortizáció mértékében meg kellene szüntetni, és a felszabaduló munkaerőt azokra a területekre kellene tervszerűen átirányítani, ahol a termelésnek – vagy a szolgáltatások fejlesztésének – szükségük van rá. A ruházati tömegcikkkel való ellátásban mindinkább bátran kell támaszkodni az olyan országokból származó importra, ahol a nagy tömegű termelés és a kedvező hazai alapanyagbázis rentábilis feltételeket teremt az ilyen jellegű termelés és export számára.

Ismételten hangsúlyozom, hogy mindezen változási irányok prognosztikai számszerűsítése az 1990-es vagy 2000-es évre olyannyira bizonytalan volna, hogy az már a gondolatmenet komolyságát veszélyeztetné.

6.7. A VÁLTOZÁSOK IRÁNYA A MAGYAR GAZDASÁG ANATÓMIAI FELÉPÍTÉSÉBEN AZ EZREDFORDULÓIG

Nem várható lényeges változás a természeti javakkal való hazai ellátottság területén. Emellett néhány, említésre méltó szinesfém-lelőhely feltárára kerül, megépül a transzeurópai folyami víziút, amely fokozni fogja Magyarország jelentős ipari körzeteinek fuvarközelségét az ellátó- és felvevőpiacokhoz, a meglévő természeti adottságok (élelemtermelés, alumínium-, kerámiaipar, gyógy-idegenforgalom) kihasználása jelentősen fokozódik. Következésképp a természeti lehetőségekkel reálisan számoló gazdaságpolitika *enyhíteni fogja* azokat a hátrányokat, ame-

lyekben az ország az energia- és ásványi eredetű szerkezetianyag-hiány miatt ma szenved. Ugyanakkor a szocialista együttműködés átlépése az integráció szakaszába, valamint a fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok szélesedése nem olcsón, de gazdaságos export fejében, import útján hozzáférhetővé teszi azokat a természeti javakat, amelyek a bővített újratermelési folyamat egyensúlyban tartásához szükségesek. Az árviszonyok viszont igen szigorú energia- és anyagtakarékos gazdálkodásra fognak kényszeríteni. Mindent összevetve *a természeti javak egyoldalsága a magyar gazdaságnak az ezredfordulón is sebezhető pontja marad*, amely permanensen napirenden tartja a racionális gazdálkodást e javakkal, és a külgazdaság-politika homlokterébe helyezi a külkereskedelem árárányainak folyamatos szemmel tartását a kifizetett és kapott „járadékszaldó” szempontjából.

A gazdaság *munkaerővel* való ellátottságának mennyiségi oldala mindvégig feszült marad. A ma még látens formában meglévő tartalékok („kapun belüli munkanélküliség”) a nyolcvanas évek folyamán fel fognak szívódni – máskülönben sem az életszínvonal-politika, sem a szocialista életmód kialakítása, sem pedig a gazdasági hatékonyság növelése nem valósulhat meg. A munkaképes lakosság jelentős része érdemi szakképzettséget szerez, illetve növeli szakértelmének fokát és gyakorlati értékét. Ez elsősorban az ország élenjáró műszaki kultúrái területén lesz a leggyorsabb, és kiterjedése is főleg e területeken várható, vagyis a lakosság foglalkozási struktúrája a fejlődés egésze szempontjából kedvezőbb lesz. A népgazdaság azonban ezáltal jóval specializáltabbá válik, ami a munkaerő szakmai mobilitását mindenképpen csökkenti (a legnagyobb fokú a szakképzetlen és alacsony szakképzettségű – betanított – munkaerő szakmai mobilitása). Ugyanakkor ha az életkörülmények területi nivellálódása előrehalad, a lakáshiány jelentősen enyhül, a *területi* mobilitás érezhetően megnőhet. Jelentősen növekednie kell a szakképzett dolgozók innovációs készségének – ismét leginkább a stratégiai-lag elsőrangú szerkezeti pontokon. Persze ahhoz, hogy a szerkezeti kulcsponthoz koncentrálódott innovációs erő sikeresen, nagy határfokkal működhessenek, az életszínvonal általános emelkedése szükséges; az innovációs szintnek az *adaptálóképesség* magas fokával kell párosulnia. Mindent összevetve, az aktív lakosság termelési kultúrájának olyan magas fokát kell az ezredfordulóra elérni, amely vitathatatlaná teszi a nemzeti munka teljes értékű tevékenységként való elismerését a nemzetközi

árucserében. A termelés *emberi* tényezőjének szerepét – itt a szakképzettségre gondolok – az ezredfordulóra jelentős mértékben növelni kell: a termelőerők leginkább előrehajtó motorjává kell válnia.

Az ország *felhalmozott vagyona* 2000 tájáig lényegesen meg fogja haladni a mait, nemcsak abszolút értelemben, hanem minőségét és egy lakosra jutó értékét tekintve is. A termelőberendezések mennyisége kevésbé növekszik, mint teljesítőképessége, viszont az anyagi értéket és munkaerőt termelő és szolgáló infrastruktúra, valamint a lakosság kiegyensúlyozott életviszonyainak beruházott kellékei jelentősen megnövekednek. *A népgazdaság stratégiai kulcspontjain a termelőkapacitásokat, valamint a mobil tartalékokat inkább a maximumra, mint a közepes „üzletmenetre” célszerű méretezni: azt hiszem, ez a legtöbb, amit a relatív tőkehiány feloldása területén a gazdaság el tud érni. A tőkekorlát határait egyéb területeken az ezredfordulón is fogjuk érezni, annak ellenére, hogy a tőkehiány enyhítésében már érezhető lesz a szocialista integráció jótékony hatása is.*

Végeredményben tehát a gazdaság anatómiai térképének a mainál kedvezőbb helyzetet kell tükröznie, bár azok az ellentmondások, amelyeknek okai a gazdaság legmélyén gyökereznek, két évtized alatt nem oldhatók fel. (Ha mégis feloldhatók, biztos lehet rá számítani, hogy újabb ellentmondások lépnek a helyükbe: semmiféle stratégia nem tűzheti maga elé azt a szerénytelen célt, hogy időhorizontjának végpontján Hegel „világszelleme” Magyarországon találja meg önkiteljesülését!) Legfeljebb azt lehet célként kitűzni, hogy a gazdaság anatómiai felépítése a fejlett szocialista társadalom életfunkciói szempontjából kedvezőbb *hajlamokat* produkáljon: egyenletes növekedést, gyors iramú műszaki fejlődést, egészségesen táguló és mélyülő nemzetközi munkamegosztási és üzleti kapcsolatokat, pénzügyi egyensúly-helyzetet, végkifejletként pedig olyan élet- és munkakörülményeket, amelyek kedvező emberi közeget teremtenek a továbbhaladáshoz, és az egyensúly gyors visszaszerzésének képességét még abban az esetben is, ha a világgazdasági környezet megváltozásával szolgálnak. Ez ellen ugyanis – legalábbis a nem-szocialista világgazdasági környezetünk esetében – nincs óvszerünk. Az ilyen típusú hajlamok erősítésére van a magyar népgazdaságnak leginkább szüksége. Ezek kifejlesztésének egyértelmű szolgálatába kell állítanunk az *értékrendet* és a *döntési rendet* is.

A szerkezetváltoztatások és a szervezeti, valamint szabályozási rend-

szerben eszközölt módosítások nem szakadhatnak el egymástól. Ha elfogadható az a gondolat, hogy a gazdaság összes szegmensét rendszer-szemléletű kapcsolatokba kell hoznunk egymással, akkor ez fokozottan áll a népgazdaság egészének irányítására. A szerkezet és a tudatos gazdasági cselekvés közötti dialektika a gazdaságpolitika alaptörvénye: az irányításnak az anatómiai felépítés adottságain kell alapulnia, a szerkezetváltozási folyamatok progresszív irányban való gyorsítását kell elérnie. Olyan rugalmasan változónak kell lennie, hogy sohase maradjon a szerkezeti követelmények mögött. A progresszív irányban való változások mint *tömegtendencia* ez esetben ugyanis leblokkolódnak, de frott malaszt marad bármilyen ésszerű és progresszív koncepció is, amely a szerkezetváltozásokat művi úton akarja kimozdítani a holtpontról. Ha az *értékrend* a kommersz áruk tömegtermelését, a „csak éppen hogy” elvégzett munkát, az igénytelenséget jutalmazza, a *döntési rend* akadályokat gördít a középszerűségből való kitörés elé, akkor a legbátrabb stratégiai célrendszer is papíron marad, vagy egyes „nehéz emberek” elszigetelt (a népgazdasági optimum szempontjából nem is feltétlenül célirányos) törekvésévé redukálódik. Ezért tartom a gazdaságpolitika alapkövetelményének az „anatómiai” és „etológiai” fejlődés igen szoros szinkronját állami és vállalati méretekben egyaránt.

Még egyszer az integrációról (összefoglalás helyett)

A magyar népgazdaság egyensúlya, fejlődési üteme és iránya nem kis mértékben nemzetközi gazdasági kapcsolataink milyenségétől függ. Ezért gazdaságpolitikánk realitását jelentősen befolyásolja az, hogy milyen mértékben vagyunk képesek helyesen felismerni a világgazdaságban kibontakozó és uralkodóvá váló rövid és hosszú távú folyamatokat, irányzatokat. Az a törekvésünk, hogy a világgazdasági környezet követelményeihez való aktív alkalmazkodásunk révén pótlólagos növekedési forrásokat tárjunk fel népgazdaságunk számára, illetve hogy a világgazdaságban végbemenő, számunkra kedvezőtlen irányzatok népgazdaságunkra gyakorolt káros hatását minimálisra csökkentsük.

Külgazdaság-politikánk szerves része gazdaságpolitikánk egészének, szoros kölcsönhatásban áll strukturapolitikáinkkal, műszaki fejlesztési politikáinkkal, de még életszínvonal-politikáinkkal is. Ez az ország fejlettségi fokából, méreteiből és termelési, valamint munkamegosztási tradícióiból egyaránt adódik. A magyar népgazdaság fejlődésében a külgazdasági tényezők jelentősége vetekszik a szorosabban értelmezett belső tényezőkével. Azt, hogy milyen legyen a magyar népgazdaság helyes termelési szerkezete, milyen ütemben és irányban kell fejlődniük termelőerőinknek, azt a belső követelményekkel párhuzamosan – és helyelközzel azonos jelentőséggel – a világgazdasági követelmények is meghatározzák. Az MSZMP XI. kongresszusának határozatai előírják a nemzeti jövedelem, az ipari és mezőgazdasági termelés dinamikus fejlesztését az elkövetkező ötéves periódusban, valamint az életszínvonal mintegy 1/4-ével való emelését. A kongresszusi határozatok valóra váltása szoros kölcsönhatást követel meg a magyar népgazdaság tervszerű fejlesztése és a tervszerű, átgondolt magyar külgazdasági cselekvés között. Ahhoz, hogy belső dinamikus és kiegyensúlyozott fejlődésünket

a hatékony export és import, a termelési együttműködések, a nemzetközi pénzügyi és hitelkapcsolatok oldaláról is meg tudjuk alapozni, külgazdasági oldalról is alaposan átgondolt fejlesztési politikára van szükség. Ezért a magyar gazdaság termelőkapacitásainak arányait, valamint a műszaki fejlesztés mértékét és irányát külgazdasági szemszögből is meg kell terveznünk, abból a célból, hogy a népgazdaság két alapkövetelményt ki tudjon elégíteni.

Egyfelől szükséges, hogy népgazdaságunk képes legyen rugalmasan reagálni a világgazdasági környezetben időről időre bekövetkező változásokra, vagyis a kereslet-kínálat, az ár- és hitelviszonyok változásaira. Képes kell, hogy legyen az operatív jellegű átállásokra; ami az exportra termelt termékeket és az export- vagy importpiacokat illeti; képes kell, hogy legyen alkalmazkodni a piacok változó minőségi, mennyiségi, választékbeli igényeinek sokszor felgyorsított ütemű, olykor rapszódikus változásaihoz. Ez a követelmény magas fokú termelési-műszaki és kereskedelmi kultúrát igényel vállalatainktól is, de a gazdaságirányító szervektől is. A gazdaságirányítás területén fejlett szabályozórendszert feltételez, de nem nélkülözheti a célirányos, fegyelmezett együttműködést sem a különböző, egymással kooperáló vállalatok között, sem a vállalati és irányítási szféra között. Ahhoz, hogy rugalmasságunkat fokozni tudjuk, intenzívebbé kell tennünk jelenlétünket a szocialista és a nem-szocialista külföldi piacokon: szakembereinknek elmélyültebb piackutatási és feltárási munkát kell végezniük, gyorsan és pontosan kell közvetíteniük a külföld műszaki és kereskedelmi pénzügyi követelményeit a hazai gyártóbázisokhoz, de alaposabban kell ismerniük a hazai fejlesztési és termelési potenciált, valamint az integrálódó szocialista közösség együttműködési lehetőségeit is – és mindezt komplexen hasznosítaniuk kell a piaci munkában.

Másfelől azonban önmagában a rugalmasság sem elég ahhoz, hogy minőségi javulást érjünk el világgazdasági helyzetünkben. A külső piacoknak nemcsak rövid és középtávú irányzatai, illetve irányzatváltozásai vannak, hanem megfigyelhetők és meglehetősen pontossággal prognosztizálhatók hosszú távú fejlődési irányzatok is. Ilyen hosszú távú irányzat például – mint ahogyan már említettem –, hogy a világpiac értékrendjében növekszik az életfontosságú energiahordozók, alapanyagok és élelmiszerek súlya, de ezzel párhuzamosan növekszik a magasán kvalifikált, műszaki újításra képes eleven munka termékeinek értéke is. Fej-

lesztési politikánk egészére vonatkozóan ezek a hosszú távú külső fejlődési irányzatok néhány alapvető következtetést sugallnak.

Először is tökéletesíteniünk kell a meglévő természeti kincseinkkel és az import útján beszerzett energiával, valamint alapanyagokkal való gazdálkodásunkat. Erőfeszítéseket kell tennünk hazai energiaforrásaink korszerű, gazdaságos hasznosítására, alumíniumiparunk hatékony fejlesztésére, átfogó, komplex programot kell kidolgoznunk legnagyobb természeti erőforrásunk, a kedvező élelmiszer-termelési feltételek minél teljesebb kihasználására. Idegenforgalmi fejlesztési politikánkban fokozott jelentőséget kell tulajdonítani gyógyvizeink hasznosításának. Mind a gazdasági szerkezet változását, mind a technológiai fejlesztést a jövőben következetesebben kell összpontosítanunk az energiával és szerkezeti anyagokkal való, ésszerűen takarékos bánásmódra. Világ gazdasági helyzetünkön kívül ezt követelik meg a műszaki fejlődés és a környezetvédelem szempontjai is. A hazai és importált természeti javakkal való átgondolt, takarékos gazdálkodás felesleges és drága importtól mentesíti az országot, de egyben olyan exportalapokhoz is juttat, amelyeket a világpiac mind magasabbra értékkel, például alumíniumtermékekhez, vegyicikkekhez, kenyér- és takarmánygabonához, takarmányfehérjéhez, húshoz stb.

Másodsor, meg kell gyorsítanunk a hazai feldolgozó tevékenységekben végbemenő tervszerű szelekciós folyamatot. Nagyon határozottan tudatosítanunk kell magunkban, hogy a világpiac csak a magasán kvalifikált feldolgozó tevékenységeket értékeli. A közepes technikai színvonalat képviselő, gyenge, vagy bizonytalan minőségű, nem termelékeny technológiával előállított áruk mind a szocialista, mind a tőkés piacokon a jövőben csak veszteséggel lesznek eladhatók. Márpedig a termelő magyar lakosság zöme a feldolgozó iparban keresi a kenyerét, és hogy ez a kenyér mekkora lesz, nem kis mértékben függ attól, hogy a terméket a külföldi piacokon milyen feltételekkel lehet értékesíteni. A feldolgozó ipar szelektív fejlesztésekor tehát az egyes ágak, illetve vállalati profilok jövőjét aszerint kell megítélnünk, hogy milyen mértékben képesek az európai fejlődéssel való lépéstartásra.

Mindenekelőtt elő kell segítenünk azoknak a feldolgozó-ipari tevékenységeknek az exportcélú mennyiségi és – főleg – minőségi fejlődését, – amelyekben a hazai tudományos-műszaki és termelési kultúra, vala-

mint az erők koncentrátsága elegendő az európai színvonalú újtótevékenység kibontakoztatásához és folyamatos fenntartásához,

– amelyek kutatási-fejlesztési és termelési bázisa gyors ütemben és a népgazdaság teherbíró képességével arányos anyagi ráfordításokkal bővíthető,

– amelyek termékei vagy termékrendszerei iránti világpiaci igények – mindenekelött az integrálódó szocialista közösség és a fejlődő világ igényei – hosszú távon, stabilan növekednek csakúgy, mint a hazai igények.

E három kritérium metszéspontjában foglalnak helyet azok a feldolgozóipari tevékenységek, amelyek szelektív export- és természetesen fejlesztéspolitikánk gerincét képezik hosszú távon. Olyan jellegű feldolgozóágakra gondolunk itt, mint például a nagy tradíciókkal rendelkező egészségügyi ipar (készülék- és gyógyszergyártás), vákuumtechnika, távközléstechnika, mezőgazdasági és élelmiszer-feldolgozási technika, elektroakusztika, vízgazdálkodási technika stb. Az újtóbázisok komplex kifejlesztése és termékeinek, valamint termékrendszereinek exportja mindenekelött azért gazdaságos, mert igen nagy mennyiségű magasan kvalifikált munkát tartalmaz, illetve sok szellemi exportot vonz magával. A szocialista és nem-szocialista világ gazdaság értékrendje az újtásra képes feldolgozóipar termékeit és a szellemi tevékenységet magasra helyezi, de természetesen csak akkor, ha az exportra kínált termékek minősége, megbízhatósága, valamint ára megfelel az importáló igényeknek.

Az ilyen jellegű fejlesztési és exportálási gócpontok kialakítása ismét igen magas színvonalú, komplex szemléletű tervezési és gazdaságirányítási munkát követel. Ezért következetesebben kell törekednünk a műszaki kutatások, a termelés és a külpiaci tevékenység fokozott integrálására az ágazatokon belül, de az ágazatok között is, továbbá a népgazdasági, ágazati és vállalati szervek fegyelmezett, kultúrált együttműködésére, amely magában foglalja az erélyes irányítást, a kooperációs fegyelmet, de a műszaki és kereskedelmi kezdeményező képesség, bátorság fokozását is.

Magyarország a tőkés Nyugat- és a szocialista Kelet-Európa határán fekszik, szerves része a szocialista Kelet-Európának. A magyar népgazdaság súlya Európában igen kicsi: az összesített európai termelési potenciálnak alig néhány százaléka. Fejlettségi szintje közepes. Fejlődési dinamikája a közepesnél valamivel nagyobb. A magyar gazdasági poten-

ciál ezért európai méretekben mérve általában igen szerénynek mondható: sem a gazdaság mérete, sem fejlettségi szintje, sem kivételesen magas dinamizmusa nem emeli ki jelentőségét. *A magyar nemzetnek mint társadalmi egységnek alapvető ellentmondása lényegében azonos a többi kis nemzetekével: míg etnikai-politikai közösségként élet- és fejlődőképes, és ennek realizálásaként teljes szuverenitását, önálló államisággal rendelkezik, a termelőerők mai fejlettségi fokán ugyanakkora fokú szuverenitását gazdasági egységként képtelen a továbbfejlődésre.* A magyar nép-gazdaság, amint az előbbiekből is kiderül, nem tud *megélni, fejlődni és a világban, illetve Európában tisztas helyet elfoglalni* egy nagyobb, gazdaságilag integrálódó közösségbe való szoros beilleszkedés nélkül. Ez a beilleszkedés azonban csak részben a struktúra, a gazdaságosság, a kereslet-kínálat kérdése: a gazdasági viszonyok mindig élő, gondolkodó, érző emberek viszonyai. *Csaknem lehetetlen szerves gazdasági-műszaki kapcsolatokat hosszabb időn keresztül fenntartani és fejleszteni akkor, ha a partnerek egymás iránti megbecsülése hiányzik, ha az üzleti érdekeken túl a partnereket nem fűzi össze az emberi egybetartozás érzése.* Ezért alapvető gazdaságpolitikai jelentősége is van annak, hogy a magyar lakosság, ezen belül kiemelten a gazdasági-műszaki szakembergárda hogyan fogja fel az ország helyzetét és szerepét szocialista és tőkés együttműködési partnereink irányában.

A szocialista átalakulás előtti időben a magyar gazdaság a fejlett Nyugat-Európa perifériáján foglalt helyet. Egy lakosra jutó nemzeti jövedelme alig haladta meg a fejlett európai országok 1/3-át. Ipara csökevényes, mezőgazdasága igen elmaradott volt. A munkaerő szakképzettsége elmaradt az európai szint mögött. Belső fejletlensége folytán passzív és függő módon kapcsolódott a nyugat-európai fejlett gazdaságokhoz. A magyar gazdaság legelőrehaladottabb rétegei javarészt nyugat-európai kutatási-fejlesztési bázison tartották versenyképes színvonalukat. A gazdaság egészének versenyképessége a világpiacon alapvetően nem technikai felkészültségének, hanem a munkaerő olcsóságának volt köszönhető.

Ilyen körülmények között természetesnek látszik az, hogy a magyar műszaki és gazdasági szakembergárda szemében a *példakép*, a nyomorgó átlagember számára pedig az *álomkép* a fejlett Nyugat volt. A technikai haladás Nyugatról jött, rendszerint nyugati tőkebefektetéssel együtt, de még a bér- és szociális gondoskodás színvonala is rendszerint maga-

sabb fokú volt a nyugati érdekeltségű üzemekben. Saját elmaradottságából tehát a magyar társadalom zöme *felnevezett* a fejlett tőkés társadalmakra.

Mai szocialista együttműködési partnereivel a magyar gazdaságnak vagy egyáltalán nem voltak kapcsolatai, vagy pedig sokadrangúak voltak ezek a kapcsolatok; a hagyományos értelemben vett, nem-munkamegosztás jellegű árucserére szorítkoztak. A szocialista átalakulás előtt Kelet-Európában nem beszélhetünk még csírájában levő nemzetközi munkamegosztásról sem. A mai KGST-országok vagy ugyanolyan periférikus helyzetben voltak, mint Magyarország, vagy csak valamivel kedvezőbb helyzetben. (Csehszlovákia egy lakosra jutó nemzeti jövedelme 1937-ben csak néhány ponttal haladta meg a német érték felét!) A Szovjetuniótól a magyar gazdaságot hermetikusan elzárták, a szomszédos országokkal való kapcsolatok kialakulását a természetes gazdasági nehézségeken felül a tőkés nagyhatalmak és az uralkodó osztályok által mesterségesen keltett, kölcsönös politikai gyűlölködés is akadályozta.

A két világháború között – annak ellenére, hogy a társadalomban politikai-tudati síkon fenntartották a magyar vezető szerep visszaszerzésének ábrándját a Kárpát-medencében, a magyar szellemi felsőbbrendűséget a balkáni térségben stb. – műszaki-gazdasági téren a politikában is és a köztudatban is a legleplezetlenebb kozmopolitizmus uralkodott.

Mindezek együttvéve hozzájárultak egy *végletekig érzékeny, kiegyensúlyozatlan és gyökerében káros irányban manipulált nemzeti „közérzet”* illetve „közfelfogás” kialakulásához, amely országon belüli és kívüli nemzeti gyűlölködéssel, *göggel kárpótolta magát egy olyan mély, szinte reménytelen elmaradottság tudomásulvételéért, amelyért részben szerencsétlen történelmi adottságai, de nagyobbrészt az uralkodó osztályok bűnös politikája volt felelős.* A munkásosztály és annak forradalmi, kommunista pártja, amely e hamis és történelmileg mérhetetlenül káros „nemzeti tudatot” sohasem tette magáévá, igen nehéz körülmények között volt kénytelen küzdeni ellene.

Hozzá kell tenni, hogy a többi kelet-európai társadalom sem volt rózsás helyzetben. A technikai-gazdasági kozmopolitizmus valamennyiükre jellemző volt, a többi kelet-európai ország iránti gazdasági közömbösség úgyszintén. Belső nemzetiségi kontrasztjaik olykor még a miénknél is élesebbek voltak. Egyikük sem volt terhelve azonban oly mértékű revansista töltéssel, mint éppen a magyar társadalom, amelyben a hivatalos

ideológia és propaganda még a gazdasági elmaradottságot is kifejezetten a szomszédos kelet-európai országok számlájára írta. Azt mondhatjuk, hogy a felszabadulás után kibontakozó szocialista fejlődés aligha örökölhetett volna kedvezőtlenebb feltételeket a nemzeti tudat területén, mint amelyet a feudálkapitalista rendszer ránk hagyott.

A felszabadulást követő néhány évben külgazdasági és társadalmi kapcsolataink gyökeresen átorientálódtak a mai KGST-közösség irányában. Ennek *alapvető* oka az az érdekközösség, amely a gazdaságok szocialista jellegéből, a középtávú tervekben megtestesülő tervezgádkodásban, az ipar fejlődésének rendkívüli mértékben való meggyorsításával jellemezhető közös gazdaságpolitikai feladatokból ered. Az átorientálódást ugyanakkor jelentős mértékben *meggyorsította* a Nyugat hidegháborús politikája és az embergő.

Az újonnan megalakult szocialista gazdasági közösségen belül Magyarország az átlagos fejlettségi szinten helyezkedett el, a kialakuló munkamegosztásba nemzeti érdekeinek megfelelő módon tudott beilleszkedni; rohamosan növekvő feldolgozó ipara számára nyersanyagokat és berendezéseket tudott importálni, feldolgozott végtermékei számára pedig elhelyezési piacokat talált. Mindezt a KGST kereteiben a tervegyeztetések, hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmények, kedvező árviszonyok mellett biztos alapokra tudta helyezni. *A KGST-munkamegosztásba való beilleszkedés a magyar népgazdaság számára a pillanatnyi kereskedelmi rentabilitáson túlmenően biztosítani tudta a gyorsított iparosítás alapvető feltételeit.*

A szocialista közösséghez való kapcsolódás évszázados magyar nemzeti célok valóra váltásához nyitott utat. Joggal volt várható, hogy a nemzeti érzés a magyar közvéleményben szorosan összekapcsolódik egy „kelet-európai szocialista öntudattal”, az internacionalizmus valamilyen regionális tudati sűrűsödésével. A folyamat meg is kezdődött, de kibontakozását és a lakosság tudatában való eluralkodását számos tényező jelentősen hátráltatta.

a) Az újonnan formálódó gazdasági közösség olyan országokból tevődött össze, amelyek egymástól mind struktúrájukat, mind pedig fejlettségi szintjüket tekintve jelentős mértékben eltértek. Egyikük sem állt azonban a múltban példaképpül szolgáló nyugat-európai tőkésországok fejlettségi szintjén (még Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság sem). A közösség vezető hatalma, a Szovjetunió gazdasági-

műszaki fejlettsége ugyan már az ötvenes években is a magasabbak közé tartozott, viszont rendkívül egyenetlen volt. A szovjet gazdaságnak az ismert történelmi körülmények, de mindenekelőtt a súlyos háborús terhek és veszteségek miatt főleg azon szektorai voltak akkoriban a fejlettségben leginkább elmaradottak, amelyeknek termékei és kultúrája közvetlenül a lakosság áruellátását szolgálta. Ennek ellenére számos területen a szovjet lakosság jóléte és a gazdaság technikai felkészültsége elérte, vagy meg is előzte a magyarét, azonban az életforma, a fogyasztási szokások és a műszaki kultúra sokban eltért attól, amit Magyarországon nemzedékeken keresztül megszoktak és magasra értékelték. Mindezeket a sajátosságokat az akkori felvilágosító munka nem vette kellőképpen figyelembe.

Ennek következtében a testvéri országok fejlődési erőfeszítései, problémái és eredményei nem olyan formában jutottak el a lakosság tudatához, amilyen formában azt megérthette és józanul értékelhette volna. A propaganda egyoldalúan „rózsaszínű” ecsetvonásai éles kontrasztban voltak a reakció ellenpropagandájával, ugyancsak egyoldalú fekete színeivel. A vonzó realitással való fokozatos ismerkedés helyett az „átlagember” e végletek harcában próbált eligazodni a számára új világban, és ez nem mindig járt sikerrel.

Az a magyar iparosítási politika, amelynek alapvető – néhány évig kizárólagos – nemzetközi hátterét a KGST-együttműködés adta, nem volt mentes a hibáktól. A helytelen propaganda következtében a közvélemény hajlamos volt e hibák egy részét is együttműködő partnereink számlájára írni.

b) Miközben Kelet-Európa véghezvitte a (tőkés rendszerben kibontakoztathatatlan) iparosítást, a fejlett tőkés világban – mintegy harminc-negyven éves késéssel, két világháború és egy világválság árán ugyan – kibontakozott a tudományos-technikai forradalom. Az alapvető ipari struktúra gyorsított ütemű megteremtése, amely a húszas-harmincas években a Szovjetunió esetében világsodának számított, az ötvenes-hatvanas években a kelet-európai kis szocialista országok fejlődésének bel- és külföldi értékelésében már jóval szerényebb eredménynek látszott. Magyarán: *a kelet-európai iparosítás időbeni egybeesése a fejlett tőkés világ tudományos-technikai forradalmának kibontakozásával relatíve csökkentette az előbbi attraktivitását.* Egyben olyan illúziók is keletkeztek a lakosságban – de a szakemberek között is – mintha a nyugati

munkamegosztási körhöz való tartozás „belépőjegyet” jelenthetne bármely kelet-európai ország számára a tudományos-technikai forradalom folyamatába és az ezt kísérő „fogyasztói társadalomba” (amelynek egyébként sokan hajlamosak csak a napos oldalait látni).

A hatvanas évektől kezdve a szocialista országokban kifulladás a kapitalizmus felé visszahúzó politikai erők (a krízisen a Német Demokratikus Köztársaság 1954-ben, Lengyelország és Magyarország 1956-ban, Csehszlovákia 1968-ban esett át). Ezzel párhuzamosan a szocialista országok – köztük Magyarország is – az extenzív iparosítás utolsó lépéseit tették meg. A magyar népgazdaság makroökonómiai szerkezete a hatvanas évek közepére már nem mutatott különösebb eltéréseket a fejlett nyugat-európai országokétól. (Az iparban foglalkoztatottak aránya az aktív lakosságon belül nagyjából a francia százalékos arányt mutatta. Ugyanez mondható el a gépiparban foglalkoztatottnak az ipari dolgozókon belüli arányáról. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az aktív lakosságon belül ugyan magasabb volt, mint például a francia gazdaságban, ez azonban már nem az iparból, hanem a szolgáltatási szektorból hiányzott.) Az egy főre jutó nemzeti jövedelem ennek ellenére jelentősen elmaradt például a francia mögött. Ez csak a termelőerők fejletlenségével, az alacsony népgazdasági hatásokkal magyarázható: most már az iparban és mezőgazdaságban egyaránt. A magyar gazdaság ezek szerint elérkezett a *tudományos-technikai forradalom előkészítésének és fokozatos kibontakoztatásának küszöbére*. Ahhoz, hogy ezt az új gazdaságstratégiai feladatot sikerrel, az iparosítás első szakaszához hasonlóan gyorsított ütemben lehessen végrehajtani, a magyar gazdaságnak nemzetközi kapcsolatait elmélyítésére volt szüksége.

A magyar gazdasággal nagyjából egyidőben értek meg a fejlesztés intenzifikálásának feltételei a többi szocialista országban is. *Újabb probléma keletkezett a KGST-n belül*: az az ipar, amelyet kiépítettek, nem a fejlesztés intenzifikálására volt elsősorban szabva (sem gyártmányösszetételét, sem a szerkezeti anyagok minőségét, sem pedig a gyártott gépek és berendezések technikai paramétereit tekintve.) Mindenekelőtt arra volt alkalmas, hogy az egyelőre még alacsony műveltségi fokú, főként mezőgazdasági múlttal rendelkező lakosság kezébe ipari termelési eszközöket juttasson. Azok az országok, amelyek az iparosítás során mindezekelőtt az ilyen jellegű termelőberendezések gyártására és exportjára specializálódtak – köztük Magyarország is –, és ezek ellenében szerezték

be alapanyagszükségleteiket, igen nehéz helyzetbe jutottak. A KGST-országoknak a feldolgozott iparcikkek – beruházási javak és fogyasztási jellegű áruk – iránti kereslete az új gazdasági stratégiák függvényében mindinkább eltolódott a magasabb technikai szintet képviselő termékek felé. Mind kevésbé voltak hajlandók közepes technikai színvonalat képviselő feldolgozott iparcikkekért cserében nyersanyagokat, energiahordozókat szállítani.

A fent körvonalazott folyamat *időben egybeesett az embargó szét-hullásával, a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok újjáéledésével.* Gyakorlatilag is megnyíltak az információs és beszerzési források a fejlett nyugat-európai gazdaságok felé. Világossá vált, hogy a kelet-európai szocialista országok a gazdaságintenzifikálási politikájukat leginkább alátámasztó beruházási javakat, a magas színvonalú szerkezeti anyagokat „Nyugaton” be tudják szerezni, „Keleten” pedig vagy egyáltalán nem, vagy csak az esetek kisebb hányadában.

A Kelet–Nyugat közötti utasforgalom negnövekedése egyben rávilágított arra is, hogy a gyors iparosítás körülményei között a fogyasztási iparcikkeket gyártó ágazatok erősen lemaradtak, a fogyasztási piac a mennyiség, a minőség és a választék szempontjából a kelet-európai szocialista országokban lényegesen szerényebben van ellátva, mint a nyugat-európai országokban. Feléledtek a lakosság elhalasztott keresletei, különösképpen azokban az országokban, ahol a lakosság széles rétegeinek volt személyes kapcsolata nyugati országokkal (rokonság, turizmus stb.), és különösképpen azokban a rétegekben, amelyeknek életszínvonala – a szocializmussal természetesen vejejáró viszonylagos kiegyenlítetttség következtében – fokozottan elmaradt a nyugati országokban élő hasonló iskolázottságú vagy hasonló munkakörben dolgozó rétegek életszínvonalától.

Furcsa tendencia kezdett kibontakozni. A szocialista társadalmi rendszer általános politikai konszolidációjának körülményei között, amikor a társadalom szocialista alapszerkezete végleges jellegűvé formálódott, a szocializmus a lakosság természetes életformájává vált (amit a nemzetközi politikai helyzet enyhülése is erősen alátámasztott), a kelet-európai szocialista országokra mind nagyobb vonzerőt kezdett gyakorolni a nyugati fejlettség. Ez a *lakosság tudatában is*, valamint a termelés fejlesztésével foglalkozó műszaki, gazdasági és egyéb *szakembergárdában* is egyszerre jelentkezett, annál is inkább, mivel a termelőerők fejlesztésének

meggyorsítását középpontba állító gazdaságpolitika is ösztönözte a nyugati kapcsolatok kibővítését. A hatvanas években tehát érezhetővé vált a *tőkés világgazdaság szivóhatása, amelynek ellensúlyozására a KGST-együttműködés fejlesztési lehetőségei még nem voltak kellőképpen kiértelmezve.*

Mindez együttvéve olykor hajlamos elhomályosítani azt az alapvető igazságot, hogy: *a)* a nyugat-európai munkamegosztásban még ma is lényegében a periféria szintjén tudunk csak bekapcsolódni, *b)* a gazdasági, valamint a politikai függetlenség megőrzésének egyetlen lehetséges módja a nyugati kapcsolatok sokszoros alátámasztása, „lebiztosítása” KGST-kapcsolatokkal, és végül *c)* a nyugat-európai országok gazdaságpolitikája finoman játszik a keleti-európai szocialista országok között a nyugati piacokért kibontakozó versengéssel, és igyekszik a kibontakozó kelet-nyugati kapcsolatokat a KGST-n belüli szálak lazítására felhasználni. Európa – és itt Európa fogalmába beleértem az egész Szovjetuniót – a gazdasági potenciált tekintve megközelítőleg fele-fele arányban két, egymástól gyökeresen különböző társadalmi-gazdasági munkamegosztási rendszert alkot. Ezt ma már befejezett történelmi ténynek tekinthetjük, amelyben messzi távlatban is csak a szocializmus összeurópai méretű győzelme fog döntő változást hozni. A kelet–nyugati politikai, gazdasági és kulturális-emberi kapcsolatok, valamint a már kialakulóban levő összeurópai biztonsági rendszer csak arra alkalmas, hogy a kettévált Európában konfliktusmentes érintkezési rendszert teremtsen, a „két Európa” ellentmondásait békés mozgásformában tartsa, a *kettéosztottság megszüntetését azonban illúzió volna tőle várni.*

Nyugat-Európa fejlett országai gazdasági-műszaki fejlődésük folyamán immár egy évtizede eljutottak a termelés komplex automatizálásának korszakába. A szocialista Kelet-Európa néhány országa (mindenekelőtt a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia) át-lépőfélben vannak az iparosodás és a tudományos-technikai forradalom korszakai között. A mediterrán periféria országai (Portugália, Spanyolország, Görögország) gyors iparfejlesztést hajtottak végre, anélkül azonban, hogy létrehozták volna saját, nemzeti tudományos-műszaki bázisait; ennek következtében relatív fejlettségi szintjüket tekintve, valamint világgazdasági kapcsolataikban továbbra is a periférián maradnak.

A magyar gazdaság távlati továbbfejlődését jelentősen befolyásolni fogja gazdasági stratégiánk milyensége. Eddigi fejlődése folyamán a magyar gazdaság egyértelműen a „kelet-európai szocialista” úton

haladt: a fentiekben igyekeztem vázolni ennek eredményeit és ellentmondásait. Még nem jutott oly messze termelőerői fejlesztésében, hogy ebbe a „spanyol–görög–dél-olasz” irányba vissza ne tudna kanyarodni. A periferizálódásnak két lehetősége is van: Nyugat-Európa periférikus gazdaságává *változhatunk vissza*, ha felhagynánk KGST-orientált gazdaságpolitikánkkal, vagy – összes kedvező belső és külgazdasági lehetőségeink ellenére is – a szocialista Kelet-Európa perifériájává *válhatunk*, ha nem tartunk lépést a termelőerőknek a tudományos-technikai forradalom diktálta fejlődési ütemével.

A külgazdaság-politika egyik legfőbb problémája, hogyan fejlessze tovább a szocialista együttműködést, hogy annak pozitívumai jobban ki-domborodhassanak, a másik pedig az, hogyan szelektálja a szocialista és tőkés gazdasági környezet hatásait a magyar gazdaság fejlődésére úgy, hogy ezek számunkra kedvező irányba lökjék előre fejlődésünket.

A magyar gazdaságstratégia koncepciója – ami a nyugati kapcsolatok céljait illeti – megegyezik a KGST-közösség felfogásával: a nyugati kapcsolatok segítségével is felgyorsított fejlődésű termelőerőinkkel beilleszkedni a szocialista munkamegosztásba, és élvezni a kölcsönös szocialista segítség előnyeit.

Semmi értelme nem volna azonban olyan gazdaságirányítási és szabályozási rendszer bevezetésének, amely „süketté teszi” a magyar gazdaságot a tőkés világgazdaságból jövő impulzusok számára. E rendszernek természetesen érzékenynek kell maradni a szocialista világgazdasági környezetből jövő impulzusok iránt is; a gazdaságirányítási és szabályozási rendszernek biztosítania kell ezen jelzések felfogását a gazdaság minden olyan pontján és szintjén, ahol az érdemi intézkedéseknek meg kell történnie. Teljesen világos, hogy e két, egymástól gyökeresen eltérő tulajdon-ságokkal rendelkező világgazdasági környezet sok egymásnak ellentmondó jelzést sugároz a magyar gazdaság felé. A nyugati gazdaságból jövő impulzusok serkentenek ugyan a műszaki fejlődésre, de egyben a fejlett tőkés világhoz való kapcsolódásnak egy meghatározott, számunkra távlatilag mind gazdaságilag, mind pedig politikai szempontból egyaránt elfogadhatatlan módját is közvetítik (kb. azt, ahogyan a mediterrán periféria országai kapcsolódnak a fejlett európai hatalmak piacaihoz). A KGST-régióból jövő impulzusok műszaki fejlődést serkentő hatása fokozatosan bontakozik ki. Rövid távon inkább a végső felhasználásra szánt termékek használati értékének emelése iránti követelmények

növekedésére számíthatunk, és mindinkább növekednek a velük szemben támasztott követelmények a technológia, a választék, az áruk külső megjelenése tekintetében is.

A gazdasági mechanizmusnak – a gazdaságpolitika intencióinak megfelelően – érzékenyen kell szelektálnia e jelzések, impulzusok között. *A KGST-impulzusok felbecsülhetetlen előnye a fejlett ipari (gépipari, műszeripari, vegyipari) struktúra megőrzésére és fejlesztésére való ösztönzés*: ettől elzárni fülünket nemzetgazdaságunk degradációjához vezethet. *A Nyugatról jövő jelzések a költségcsökkentés, a választék, a technológia, az alkatrész-specializáció a versenyképes kereskedelmi tevékenység irányába löknek*. Ez is sokat lendíthet gazdaságunkon. Külgazdasági kapcsolatainkat szabályozó mechanizmusunk akkor tekinthető megfelelőnek, ha a két oldalról jövő hatásokat olyan egyensúlyban tudja tartani, amely a pozitív vonásokat emeli ki mindegyikből, egyben növeli népgazdaságunk „affinitását” a szocialista integráció irányában.

Ez természetesen csak tendenciaszerűen, bizonyos ingadozásokkal képzelhető el. Semmiképpen nem volna hasznos azonban sem gazdasági, sem pedig politikai szempontból, ha az egymásnak ellentmondó világpiaci impulzusok *vállalati szinten*, alacsony hatásfokú ellenőrző és szelektáló rendszer körülményei között csapnának össze. Ebben az esetben ugyanis a vállalatra hárulna az a felelősség, hogy a csak népgazdasági szempontból megítélhető tényezőket is figyelembe véve reagáljon helyesen az ellentétes hatásokra. Tekintettel arra, hogy a szocialista világból jövő impulzusok általában csak szélesebb horizontban és hosszabb távon ítéltetők meg helyesen, a Nyugatról jövő impulzusok pedig vállalati horizontra és rövid távú látószögre vannak szabva, a kettő vállalati szinten való ütköztetése – főleg az import területén – a nyugati orientáció felé hat. Az exportban, ha a szocialista piac nagy volumennel, de *alacsony műszaki-minőségi igényvel jelentkezik*, természetesen más a helyzet: ezek az igények azonban – mint már fentebb említettem – rohamosan növekednek.

Részben az „öröklött” tudati tényezők, részben a KGST-együttműködés tényleges – és a tudatban felnagyított – hiányosságai, részben a tőkés világpiac impulzusainak ellenőrizhetetlen hatásai következtében (nehéz volna e tényezőket fontossági sorrendbe rakni vagy éppenséggel súlyozni) a magyar műszaki-gazdasági közvéleményben néhány illúziót fedezhetünk fel.

a) A hazai szellemi és termelőkapacitásokat, belső műszaki-gazdasági

fejlődési forrásaink nagyságát az egyikfajta illúzió hajlamos alábecsülni, alkalmatlannak tartani arra, hogy saját vagy KGST-erőkre támaszkodva jelentős fordulatot érhessünk el a gazdaság intenzifikálása területén.

b) Viszont hajlamosak vagyunk arra, hogy a magyar gazdaságot máris elég fejlettnek tartsuk, a nyugat-európai cégekkel számunkra távlatilag is kedvező munkamegosztás kialakítására. Ezen illúzió szemszögéből nem látszik reális veszélynek műszaki-gazdasági fejlődésünk és nemzeti függetlenségünk szempontjából az sem, ha ez a munkamegosztás a Nyugaton kidolgozott technika egyszerű átvételére és utánzására szorítkozik. Elfogadva azt a Nyugaton divatos nézetet, hogy a történelmi fejlődés által eleve predestinált „újító” és „követő” országok vannak, és e két kategória léte valamiféle fátumszerű, örökérvényű jelenség, Magyarország ilyen módon egyértelműen besorolódik a „követő” országok közé. Ha lemondunk a KGST-közösség anyagi és szellemi kapacitására támaszkodó önálló magyar újítószektor létéről, természetesen nem marad más hátra, mint annak elfogadása, hogy ez az állapot tökéletesen és távlatilag is kielégítheti a magyar gazdaság fejlődési igényeit.

c) A harmadik illúzió lényege az, hogy az a magyar gazdaság, amely nem rendelkezik önálló szellemi potenciállal, hanem a nyugati technikai vívmányok átvételére és reprodukálására specializálódik, a *nyugat-keleti technikatranszfer közvetítő állomásának szerepét sajátíthatja ki, és ennek fejében a KGST-partnerek – mindenekelőtt a Szovjetunió – biztosítani fogja, mégpedig olcsón, a mindenkori nyersanyag-szükségleteit (sőt – Nyugatra reexportálható anyagjellegű termékek szállításán keresztül – konvertibilis devizaigényünk egy részét is).*

A fenti téves, nemritkán zavaros illúziókat hiba volna egyszerűen ellenséges propaganda hatásának minősíteni, még akkor is, ha tisztában vagyunk káros távlati hatásaival, és még akkor is, ha a *valóban* ellenséges propaganda bátorítja, meglovagolja őket. *Idő- és térbeli helyzetünk ellentmondásosságának tudati tükröződéséről van szó.* Tudatformáló tevékenységünk sokat tehet, de körülményeink javításának hatását nem pótolhatja. Közfelfogásunk, mintegy „kifeszítve” azon két pólus között, hogy alapvetően a KGST-együttműködésből „élünk”, de a nyugati kapcsolatokról technikai fejlődésünk jelentős meggyorsítását várjuk, keresi a reális mozgásformát. Közben hajlamos érdemtelenül *lebecsülni* a KGST-ben rejlő lehetőségeket, illúziókat táplálni a nyugati kapcsolatokat illetően, és ter-

mészertesnek venni azt, hogy a szocialista közösség kiegyenlíti a magyar gazdaság egyensúlyhiányait.

Mindaz az MSZMP alapvető stratégiájával és a magyar gazdaság alapvető érdekeivel ellentétes nézeteket szül a szocialista gazdasági kapcsolatok reális értékelését illetően. Ez a felfogás részben ideológiai forrásokból táplálkozik, részben – látszatra – „alulról jön”, amennyiben a két világpiacon szektorból érkező hatásokat vállalati szinten szabályozóink nem tudják még helyesen szelektálni.

A szakmai és a közfelfogásban tehát vannak negatív jelenségek, amelyek leküzdése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy reális és fejlődésünk szempontjából kedvező helyünket kialakítsuk az elkövetkező évtizedek Európájában.

Mindabból, amit a fentiekben igyekeztem vázolni, az derül ki, hogy a jövőben a szocialista Magyarország világgazdasági helyével kapcsolatos közfelfogásnak, „közérzetnek” a további fejlődését alapvetően három tényező lesz képes – gazdasági oldalról – pozitív irányban befolyásolni:

- népgazdaságfejlesztési stratégiánk helyes alkalmazkodása a világgazdasági környezet követelményeihez;
- a KGST-közösségnek a gazdasági integráció irányába való fejlődése;
- a kelet–nyugati gazdasági erőviszonyok eltolódása a szocialista országok javára.

Fejlesztési politikáinknak az a feladata, hogy a *reálisan* elérhető célokat tűzze ki, de egyben *mozgósító* és „nemzeti méretű” *feladatokat adjon a lakosság számára*. Ez már megfogalmazásában is szelektív fejlesztési politikát jelent; az erő koncentrációját jól megválasztott nagyobb feladatok megvalósítására anélkül, hogy gazdaságunk egyensúlyát – belső és világgazdasági egyensúlyát – komolyabban veszélyeztetnénk. Ha túl nagy számban tűzünk ki ilyen mozgósító feladatokat, számolnunk kell az erő szétforgácsolásával, a feladat sikeres végrehajtásának lehetetlenségével. Ha nem tűzünk ki az egész nemzetet mozgósító nagy fejlesztési feladatokat, akkor egyfelől ellene dolgozunk hazánk gazdasági adottságainak, másfelől nélkülözni leszünk kénytelenek ezek kedvező politikai „melléktermékeit” is.

Bár a *szocialista gazdasági integráció* kibontakozása *történelmileg* rövid idő alatt fog végbemenni, a *sürgető szükséglethez* képest azonban csak lassan, fokozatosan: mindenképpen lassabban, mint ahogyan azt szeretnénk, és ahogyan voluntarista szellemben iskolázott gondolkodás-

módunk olykor azt elvárná. A szocialista integrációt számos objektív adottság teszi sajátossá és bonyolulttá: a) a KGST-országok termelőerői még nem minden területen érettek meg arra, hogy az integráció elemi erővel bontakozzék ki; b) a KGST összetétele minden szempontból heterogén: a fejlettségi szint, az ágazati szerkezet, a lakosság termelési hagyományai, a természeti kincsek stb. igen különbözőek; c) a nemzetközi együttműködésnek nincsenek évszázados múltra visszatekintő hagyományai: az internacionalista politikai-társadalmi rendszer például a legsterilebb nemzeti tulajdonnal párosul; d) valamennyi gazdaságban hiányzik az a szektor, amely a leginkább rá van utalva a nemzetközi munkamegosztásra; ti. az intermedier termékeket (részegységek, alkatrészek) termelő, specializált üzemek hálózata, és végül e) nem alakult még ki az értékek, a gazdaságosság, hatékonyság egységes mérését szolgáló, az összes országban egységes gazdasági jelzéseket közvetítő pénz.

A KGST-országok együttműködésének integrációs irányú fejlődése ezért mindenekelőtt a központi állami fejlesztési politikák koordinálásában fog eredményeket felmutatni. A feldolgozóipari kooperációk területén is elsősorban azok az együttműködések haladnak előre, amelyek nagy volumenűek, egész iparágakat hoznak létre vagy alakítanak át. Nem a rövid távú piaci versenyképesség elérése lesz az integráció fő célja, hanem a szocialista közösség hosszú távra szóló fejlesztése.

A *világgazdaság erőviszonyai* fokozatosan tolódnak el az európai szocialista közösség javára. A KGST jelenlegi gazdasági potenciálja (abszolút mértékben mérve, a megtermelt nemzeti jövedelemben kifejezve) nagyjából egyenlő a kibővült Közös Piacéval.

Lineáris extrapolációval számítva a két világgazdasági szektor fejlettségi színvonalát az ezredfordulóra egyenlítődné ki, az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmek dollárban mért különbségei csak az 1980-as évek vége felé kezdenének csökkenni. A fejlettségi színvonal általános mutatójának kiegyenlítődné természetesen még nem jelenti azt, hogy a színvonal-kiegyenlítődné minden területen egyenlő mértékű lesz. Az egy lakosra jutó reálbér például valószínűleg 2000-ben sem fogja elérni a fejlett tőkésországok akkori szintjét, a bér elkölthetősége (fogyasztási struktúra) is különbözni fog. Elképzelhető viszont, hogy a szociális juttatások, környezetvédelem, oktatás, kultúra, egészségügy területén messze túlszárnyaljuk a tőkésországokat, jóval kisebb lesz az egyéni jövedelmek szóródása, és magas fejlettségi szintre emelkednek a szocialista közösség egykor

elmaradott népei, vidékei. Az azonos szintű társadalmi termelékenység tehát gyökeresen *más életformában* nyilvánul meg. A szocializmus vonzóbbá válik, felszívódik az a történelmi „handicap”, hogy az alacsonyabb fejlettségi szintről induló proletárállamok kevesebb anyagi terméket és kevésbé színes, vonzó életmódot tudnak biztosítani lakosságuk számára, mint a burzsoá rendszerek.

Ahhoz, hogy a szocialista közösség integráció jellegű munkamegosztásába beilleszkedjünk és fejlődésével együtthaladjunk, a fentiekben vázolt gazdaságstratégián kívül *egy, a magyar határokon messze túlnyúló társadalmi gondolati- és érzelmi világ kifejlődését kell elősegítenünk*: egy bizonyos „kelet-európai szocialista patriotizmust”. E gondolkodásmód és közfelfogás kifejlődésének ma a lehetőségekkel, érdekekkel és érdemekkel való szűk látókörű, provinciális jellegű számolás a legfontosabb akadály. A magyar gazdaság számos olyan együttműködési akciót tud máris felmutatni, ahol a szűk látókörű nemzeti érdekekbe való bezártság feladása végső soron hatványozott népgazdasági haszonhoz vezetett.

Az ilyen jellegű gazdasági megoldásokra a jövőben a KGST-együttműködés logikája rá fog bennünket kényszeríteni: *olyan döntési alternatívák elé leszünk állítva, amelyekben a „tál lencsét” a szűk látókörű nemzeti szemléleti bezártság útján meg lehet ugyan szerezni, de az „atyai örökséget” csak a kelet-európai horizontban való gazdaságpolitikai felfogás biztosíthatja*. Amennyiben nem tudunk elszakadni a provinciális és rövid távú gondolkodásmódtól, nemzeti gazdaságfejlesztési erőfeszítéseink sem fogják tudni a viszonylagos gazdasági elmaradottság növekedésétől megóvni szocialista országainkat.

A „kelet-európai szocialista patriotizmus” kialakulása természetesen még akkor sem menne parancsszóra vagy ráolvasással, ha a KGST-országok népei – köztük mi, magyarok – nem hurcolnánk magunkkal annyi súlyos örökség és illúzió maradványait. Ezért csak fokozatos fejlődésre számíthatunk, még annak tudatában is, hogy országaink pártjai és kormányai maximális erőfeszítéseket tesznek ebben az irányban.

Bizonyos értelemben az idő nekünk dolgozik. Már látszanak a jelei például annak, hogy a fentebb felsorolt illúziók össze fognak omlani.

a) A magyar átlagembernek, mérnöknek, közgazdásznak stb. néhány éven belül alkalma lesz megismerkedni a többi KGST-ország jelentős, a magyart elérő vagy meghaladó eredményeivel a technika, tudomány, gazdaság szervezés és a mindennapos élet azon sávjaiiban is, amelyek fon-

tos helyet foglalnak el a hagyományos magyar értékítéletekben. A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia életszínvonal-politikája minden reményt megad arra, hogy modelljeivé váljanak a „nyugati” színvonalú, de szocialista szerkezetű életformának. A lengyel, bolgár és román ipar termékeinek jelentős hányada – termelési eszközök és fogyasztási cikkek egyaránt – máris magasabb termelékenységgel készül, mint a magyar iparé, minőségüket és választékukat tekintve néhány év alatt komoly versenytársainkká válnak többek között a szovjet piacon. A Szovjetunió most kidolgozás alatt levő gazdaságirányítási rendszere hatékonyságát és korszerűségét tekintve néhány év alatt gondolatébresztővé válhat a magyar továbbfejlődés szempontjainak mérlegelésekor is. Senkinek semmi oka nem lesz arra, hogy akár valamiféle magateremtette intellektuális felsőbbrendűséget érezzen a testvéri országokkal szemben, akár némi reminiscenciával tekintsen a nyugati világ felé a „szegény rokon” pozíciójából.

b) Mind kevésbé válnak be Magyarországnak a *nyugati* piacokon való korlátlan eladási lehetőségeihez fűzött remények is. Az a felfokozott konjunktúra, amely rövid ideig nyugati fizetési mérlegünk javulását eredményezte, főleg olyan exportlehetőségek kihasználásán alapult, amelyek tekintetében a nyugati piac hosszabb távon labilisan bizonyult, és amely területeken végső soron a magyar exportképesség is igen korlátozott (gabona, hús, kohászati termékek) volt. A nyugati viszonylatú magyar export áruszerkezetét csak hosszabb távon és – ez ma már bebizonyosodott – csak a szocialista együttműködés adta lehetőségekre támaszkodva lehet fokozatosan javítani. Egyelőre a konjunktúra számunkra kedvezőtlen ingadozásait nehezen tudjuk ellensúlyozni. Az is mind világosabbá válik, hogy a nyugat-európai országok éppen azokon a területeken védik legjobban saját termelőiket (mezőgazdaság, könnyűipar), ahol ma a leginkább volnánk szállítóképeseek. A nyugati cégekkel kiépített kooperációk jelentős hányada olyan jellegű alvállalkozói, bedolgozói tevékenység, amelynek minimális a magyar termelőrökre való pozitív kihatása, és ahol ma már erős versenyben állunk az ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai országokkal, ezek alacsony munkabérével.

c) Még nem bontakozott ki, ennek következtében nem ment át a köztudatba, de előbb-utóbb elkerülhetetlenül világossá fog válni, hogy a *fejlett tőkésországok a jövőben mind kevesebb anyagi áldozatra, illetve megelégedésre lesznek kaphatók a kis szocialista államokkal kapcsolatos*

üzletek területén: ezen anyagi áldozatok ugyanis rendszerint azoknak a politikai reményeknek a függvényében alakulnak, amelyeket a kelet-európai kis szocialista országokhoz fűznek. Egyfelől a szövet-amerikai viszony érezhető megjavulása, másfelől az európai biztonsági rendszer megteremtése igen hosszú időre újra stabilizálja az európai erőviszonyokat, és ez gátat vet a hatvanas években kialakult fellazítási politika továbbvitele elé. Ebben az aspektusban a kisebb kelet-európai szocialista országok sokat veszítenek jelentőségükből a nyugat-európai katonai és politikai-stratégiai elképzelésekben.

d) Végül mind világosabbá válik az is, hogy a szocialista partnereknek a magyar gazdaság *minden áron való nyersanyagellátása*, valamint a szükséges feldolgozóipari termékek piacának biztosítása csak akkor áll érdekében, ha a magyar gazdaság megfelelő színvonalú ellenszolgáltatást képes nyújtani.

A magyar gazdaságnak tehát élesedő versenyben kell a jövőben helytállnia, és ez józanítólag fog hatni mindenfajta illúzióra. Egyben a legprimitívebb számítások is azt sugallják, hogy ebben a versenyben a helytállás *reményével* részt venni csak a szocialista közösségbe való szerves beilleszkedés útján tudunk. A „kelet-európai szocialista patriotizmus” kialakulásának ezek az objektív külgazdasági oldalról jövő elősegítői.

Amíg az objektív folyamatokban *egy nemzetgazdaság és egy szélesebb értelemben vett világ gazdasági régió érdekegységének szorosabbá válása megy végbe, a tudat formálásának területén egy nemzet és egy szocialista közösség tudatának fokozódó közeledéséről van szó.* Az egyik a másik nélkül nem mehet végbe. Bármelyiket erőltetjük a másik rovására, az eredmény csak gazdasági és politikai hibasorozat lehet. A kettő ütközéséből a közösség sem járhat jól, de a nemzetgazdaság fejlődése is megsínyli, és *ez előbb-utóbb megjelenik* – akárhogy is próbálunk ellene a propaganda és a nevelés eszközeivel hatni – *a sértett, mellőzött állnemzeti álló tudat jelentkezésében.* Ha a tudatformálásban nem világítunk rá kellőképpen azokra a jól felfogott érdekekre, amelyek eggyé teszik eredőjében a nemzeti és közösségi érdekeket, nacionalista végeffektust kapunk, amely óhatatlanul tovagyűrűzik, kritikátlan illúziókat szül a nyugati oldal iránt, és végső soron akadályozza közös gazdasági, politikai és emberi érdekeink érvényre juttatását, realizálását a szocialista közösség más országaival együtt.

Oda már eljutottunk, hogy a társadalom szocialista berendezkedése a

lakosság alapvető életformájává vált: a tőkés rend restaurálására vonatkozó kísérleteknek a kelet-európai szocialista országokban, a belső társadalmi erőviszonyokat tekintve, mind kevésbé van meg a reális lehetőségük. Az is bebizonyosodott azonban, hogy *a szocialista életforma elfogadása, valamint a szocialista gazdasági együttműködés hasznaiból való részesedés önmagában és automatikusan nem semmisíti meg sem a nacionalizmust, sem pedig a nyugati társadalmi berendezkedés elemeinek példaképpül való kritikátlan elfogadását. Mind a kettő végső soron magát a szocialista társadalom alapját kezdi ki*: különösen olyan kis országok esetében, amelyek a szocialista közösség egészétől gazdaságilag, politikailag és társadalmilag elszakadva *képtelenek fenntartani és megvédeni szocialista létüket.*

A gazdasági integráció – amennyire jelenlegi időhorizontunkban be tudjuk látni fejlődésének perspektíváit – nem vezet sem a népgazdaságoknak egy regionális nagygazdaságban való teljes felolvadásához, sem a szuverén szocialista államalakulatok föderációjához. *Az integráció maximális célja a nemzeti méretekben végbemenő újratermelési folyamatok olyan mértékű szinkronizációja, amely jórészt eltünteti a „méreten aluli” nemzetgazdaságok helyzeti hátrányát a termelőerők fejlesztésében, a gazdaságosság növelésében és a világpiacon helytállásban.* Semmi okunk feltételezni azt, hogy a KGST-integráció objektív folyamatai gazdasági-politikai, illetve kulturális-nyelvi tekintetben veszélyeztetnék a magyarság vagy bármely más szocialista nép önálló nemzeti létét. Ennek ellenére az integráció előrehaladása változásokat fog hozni a nemzet létfeltételeiben *is és tudatában is.*

A jelenlegi nemzetgazdaság magában hordozza az áruterelés marxi ellentmondását: mint *használati értékek termelője* a nemzetgazdaság már régen *nem szuverén.* A magyar nemzeti jövedelem csaknem fele közvetlenül külföldi realizálás céljából termelődik meg: az ellenértékképpen importált termékek szétáramlanak a népgazdaság egészében, nagyrészt tőlük függ az ország energiaellátása, az ipar nyersanyagellátása, de jelentős súlyuk van a lakosság iparcikk- és élelmiszer-ellátásában is. Ez függőséget jelent egyfelől a gazdasági működés természetes feltételeinek oldaláról, másfelől a társadalmi munka hatékonysága szempontjából. Ha – tételezzük fel – egyik pillanatról a másokra megszakadnának nemzetközi gazdasági kapcsolataink, megbénulna a termelés, áruhiány és munkanélküliség lépne fel; és ha egy bizonyos idő elteltével a gazdaság be is tudna ren-

dezkedni autark termelésre, ez az állóalap-állomány jelentős hányadának kicserélését, a lakosság egy részének gyökeres átképzését követelné meg, az újjáépített struktúra pedig a korábbinál mintegy harmadával-felével alacsonyabb hatásfokkal tudna csak működni.

Mindezzel párhuzamosan a nemzetgazdaság *teljesen szuverén* marad, mint *értékek termelője*: tehát a felhalmozás és fogyasztás együttes színvonalát lényegében a felhasznált *hazai* munka volumene és termelékenysége szabja meg.

A jelenlegi világhelyzetben a nemzetgazdaság e kettős jellege nem szüntethető meg. Az érték–használati érték, függés és szuverenitás ellentmondásai nem oldhatók meg olyan módon, ahogyan Bismarck és Cavour a német, illetve olasz nemzeti integrációt megoldotta. A függőségben használatiérték-termelő, illetve szuverén módon értéktermelő nemzetgazdaságok az *újratermelési folyamatok integrációs összehangolásában keresnek ezen ellentmondás számára elfogadható mozgásformát*.

Az integrációnak azonban ára van. Mindenekelőtt fokozatosan le kell mondani *a termelőmunka társadalmi hasznosságával kapcsolatos sterilen nemzeti értékítélet érvényesíthetőségéről*. Egy integrált világ gazdasági régióin belül nem lehet sokáig fenntartani olyan iparágakat, amelyek drágábban, gyengébb minőségű termékeket termelnek a közösség más országaiban működő ágakhoz képest. Az integrált piac nem ismer el a termelékenység színvonalától felfelé eltérő fogyasztási nivót sem. *A regionális értékítélet a drágán termelő iparágakat így vagy úgy, akár tervkoordinációs, akár monetáris mechanizmuson keresztül elhalásra ítéli*. Ha a közösségi értékítélet a termelést *elavultnak* bélyegzi, akkor vagy modernizálni kell azt, vagy megszüntetni. Ha a fajlagos bérköltségeket ítéli aránytalanul magasnak, akkor vagy a teljesítményeket kell az életszínvonalhoz felfelé igazítani, vagy az életszínvonalat – lefelé – a termelékenységhez: különben végső soron realizálási és ellátási nehézségek lépnek fel, felborul a gazdaság egyensúlya.

A magyar gazdaságra az integráció fokozódó nyomást fog gyakorolni a modernizálódás irányába. *Termelőágaink termékeinek zöme 5–10 évvel marad el a világpiacon megszerezhető termékek paramétereitől. Ipari munkatermelékenységünk a KGST alacsonyabbjai közé tartozik. Lakosságunk fajlagos fogyasztási színvonala – termelékenységéhez viszonyítva – a világon a legmagasabbak között van. A magyar gazdaság tehát a nem különösebben modern termékeket relatíve drágán termelő gazda-*

ságok között foglal helyet: ez veszélyes pozíció, még akkor is, ha a KGST-együtműködés az eddig biztosított nagyfokú védettségünket csak hosszú éveken keresztül, fokozatos módon fogja feloldani. Nép-gazdaságunknak fel kell készülnie arra, hogy a nemzeti értékítéleteket egy-másfél évtized alatt olyan regionális értékítélet váltja fel, amelyben a meghatározó tényezők a *Nyugaton* megszerezhető áruk ára és minősége, a szovjet gazdaság *szuperteknikája és méretei*, a csehszlovák és német *szakképzettség* és a fejlődő országok lakosságának szerény *fogyasztási igényessége* lesznek.

A regionális gazdasági verseny akkor is kibontakozik, ha mozgásformája nem a piaci konkurrencia lesz. Az egyes országok állami tervező szervei, iparági egyesületei és vállalatai versenyezni fognak a legkedvezőbb kooperációs és specializációs ajánlatokért, mindenekelőtt azokért, amelyek részvételt biztosítanak az adott népgazdaság számára a Szovjetunióban végbemenő viharos technikai forradalomban. A külkereskedelmi szervek versenyeznek a gépek és berendezések nagyobb felvevő piacaiért, az alapanyag-kontingensekért, a nagy kitermelőhelyek kiaknázásában való részvétel lehetőségéért. Ez a verseny nemcsak az árak, hanem a szállítási és hitelfeltételek, valamint az ellenérték műszaki színvonala területén is ki fog bontakozni. Epicentruma a szovjet viszonylat lesz. A szovjet gazdasággal való együtműködés mind nélkülözhetetlenebb feltételévé válik a kisebb szocialista gazdaságok fejlődésének: ennek következtében jelentősen megnő a szovjet gazdaság vonzereje, vezető szerepe a régió belül. Az üzleti érdekek ütközéseinek zöme nem a kis országok és a Szovjetunió között zajlik le, hanem a kis országok között a szovjet piacért való versenyben.

A magyar gazdaság ebben a versenyben csak úgy tud helytállni, ha minél hamarabb (a fentiekben vázolt folyamatok kibontakozását megelőzve), minél több ponton összefonódik a KGST-országok gazdaságával egyfelől, nyugati partnereivel másfelől; valamint (főképpen) saját szakértelmére és anyagi erőire támaszkodva igen megbízható tényezőjévé válik a KGST-közösség fejlődésének.

A gazdaságpolitika és az emberi-politikai nevelés igen szoros összhangjára lesz szükség ahhoz, hogy a gazdasági szuverenitás tartalmának gyorsuló ütemű megváltozása, a KGST-n belüli verseny kibontakozása és a szovjet gazdaság vezető szerepének kidomborodása együttes hatásaképpen a „kelet-

európai szocialista patriotizmus'' megerősödjék a magyar lakosság tudatában.

A magyar gazdaságfejlesztési stratégiának számolnia kell a fenti körülményekkel. Hosszú távú tervünkben a KGST-integrációhoz való aktív, tudatos alkalmazkodás szempontját kell gyújtópontba tennünk, ami nem mond ellent a nyugati kapcsolatok szélesítésének. Ez utóbbiakat azonban úgy kell tekinteni, mint a szocialista közösséggel koordinált fejlesztési politikánk szerves részét.

Népgazdaság-irányítási rendszerünk szabályozóinak továbbfejlesztési célú értékelésekor alaposan át kell gondolnunk, hogy a szocialista és tőkés piacok mely hatásait milyen mértékben és milyen mélyen engedjük érvényesülni gazdaságunk döntési rendszerében, mely szinteken engedjük konfrontálódni a két piac egymással ellentétes impulzusait. Át kell gondolnunk azt is, hogy szabályozóink tökéletlenségei hol nagyítják fel szándékaink ellenére, közvetlenül vagy áttételesen a nyugati piac és életmód impulzusait, és hol homályosítja ez el a gazdaság számára végső soron hasznosabb szocialista együttműködési lehetőségeket.

Végül meg kell találnunk a módját annak, hogy a szocialista együttműködésből származó, de csak népgazdasági szinten mérhető előnyökből az egyes vállalatokat hogyan lehet részesíteni, ezáltal a vállalati érdekeltiséget növelni a szocialista integrációban (például az import növelésében).

Alapelveként kimondható, hogy a KGST-partnerországok részéről jövő impulzusok (kezdeményezések, értékítéletek, versenyhatások) iránt a magyar vállalati szférát érzékenyebbé kell tennünk. Ezeket az impulzusokat nem szabad konvertálnunk tőkés piaci típusú hatásokká, mert ha a gazdaság – elsősorban a vállalati szféra – csak a tőkés típusú impulzusokra lenne képes magától reagálni, a KGST-együttműködés idegen, zavaró tényezővé válna gazdaságunk működésében.

Világgazdasági propagandamunkánk területén is van tennivaló: részletes és valóságghú információk széles folyamát kell megnyitnunk a szocialista országok gazdasági eredményeinek, gazdaságirányítási módszereinek, KGST- és magyar viszonylatú gazdasági kapcsolatainak a lakossággal való ismertetése területén. E propagandamunka helyesen felfogott célja az illető országok belső gazdasági viszonyainak megértetése. Csak ennek alapján lehet objektíven és valóságghűen – egyben megértéssel, pozitívan és meggyőzően – megmagyarázni a testvéri országok gazdaságpolitikáját, köztük a magyar viszonylatú együttműködésben felmerülő

érdekkülönbségeket is. A mainál lényegesen *többet és szerencsésebb didaktikával* kell foglalkoznunk a *szocialista integrációban való részvételünk propagálásával* is.

Gazdasági fejlettségünket ma már semmiképpen sem indokolt azon lemérni, hogy a Nyugat mit vásárol tőlünk, és hajlandó-e együttműködni vállalatainkkal. A szocialista együttműködésben elért sikerek a magyar gazdasági fejlődésnek legalább olyan értékes bizonyítékai – és továbbfejlődésünknek sokkal nagyobb jelentőségű zálogai –, mint azok a kisebb-nagyobb, sikeres kooperációk, amelyeket nyugati cégekkel folytatunk, bár ez utóbbiak jelentőségét a legkisebb mértékben sem becsüljük le.

Ugyancsak sokoldalúbban és a valóság iránti nagyobb hűséggel kell ismertetnünk a *fejlett tőkésországok gazdasági fejlődését*, nem hallgatva el az eredményeket, de az ellentmondásokat, negatív vonásokat sem. Mai propagandánkban rendkívül hiányos az ún. „fogyasztói társadalom” mély ellentmondásainak elemzése, a tudományos-technikai forradalom tőkés viszonyok közötti kibontakozásában rejlő társadalmi veszélyek feltárása. A tőkés rendszer belső ellentmondásainak taglalásakor sem mindig az elsőrendű szempontok kerülnek reflektorfénybe: a monetáris válságot például a magyar átlagember még ma sem úgy ismeri, ahogyan az ténylegesen megjelenik, ti. az erőviszonyok, értékítéletek világméretű összekuszálódásaként, hanem Amerika, Nyugat-Európa és a Harmadik Világ közötti kereskedelmi cívódásként. Vagyis a világgazdasági propagandamunkára az információk szélesítése és az elemzés mélyítése, árnyalása kell, hogy rányomja a bélyegét. Ez azért különösen fontos, mivel az „utca emberének” információs forrása – véleményalkotásának alapja – egyfelől a tömegkommunikációs rendszerek híryanaga, másfelől szórványos személyes tapasztalatai, beleértve ebbe azokat az információkat is, amelyek a „szakmai világból” szivárognak feléje. E személyes tapasztalatok alapján véve óhatatlanul a valóságos viszonyokkal ellentétes irányban befolyásolják véleményét. A turistautak élményei igen felületeseek. A társadalmi berendezkedés szerkezetéből következően a nyugaton járók a „fogyasztói társadalom” külsőségeivel ismerkednek meg, a szocialista országokban járók pedig a kereskedelem, infrastruktúra és szolgáltatások viszonylagos elmaradottságával. A külföldről jött turisták és rokonok ismét az életnek csak egyik oldalát sugározzák – felnagyítva. Az „utca embere” itthon él, küszködik, bosszankodik, viszont külföldön nem látja az élet valódi arculatát, és abba sincs bepillantása, hogy a Magyarországra

érkező külföldiek *otthon* hogyan élnek. Ezért rendkívül fontos a tömegkommunikációs hálózat *valóságfeltáró* munkája az átlagember tudatformálása számára.

A világgazdaság fejlődésében bekövetkezett változások, ha nem is veszteségek nélkül, lehetőséget adnak népgazdaságunk olyan irányú továbbfejlesztésére, amely megegyezik érdekeinkkel. Olyan helyzet elé állítja a magyar gazdaságpolitikát, hogy a cserearányromlásból eredő további veszteségek minimalizálása, később kiküszöbölése érdekében igen nagy következetességgel váltsa valóra azt az irányvonalat, amelyet az MSZMP XI. kongresszusa jóváhagyott. Ötödik ötéves tervünk, illetve 15 éves távlati fejlesztési céljaink valóra váltása érdekében külgazdasági kapcsolatokat mindenekelőtt a gazdasági egyensúly fenntartása és a hazai termelőmunka hatékonyságának növelése érdekében kell alakítanunk. Ezért alapozzuk ezeket a kapcsolatokat mindenekelőtt a szocialista közösség országaival való együttműködésre, a szocialista integrációra. Ennek érdekében törekszünk következetesen a kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok elmélyítésére a nem-szocialista országokkal. Ezért részesítjük előnyben a stabil, hosszú lejáratú egyezményeken alapuló munkamegosztás jellegű együttműködést minden partnerországgal az eseti árucserékkel szemben. Másfelől a fenti alapvető cél érdekében szorgalmazzunk olyan jellegű szerkezeti módosulásokat a magyar népgazdaságban, amelyek lehetővé teszik a világgazdaság változó körülményeihez való aktív alkalmazkodásunkat.

TARTALOM

Fejlesztési stratégia: divat, vagy a továbbhaladás szükséglete? (Bevezető helyett) 5

I. RÉSZ. A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS KÜLSŐ FELTÉTELRENDSZERÉNEK ALAPVONÁSAI SZÁZADUNK UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN 15

1. Globális feltételrendszer 15
2. A külgazdasági környezet 18
 - 2.1. A tőkés világ gazdasági szektor válsága 18
 - 2.2. A kelet–nyugati gazdasági kapcsolatok 24
 - 2.3. A fejlődő világ törekvései és érdekei 29
 - 2.4. Fordulópont felé a szocialista gazdasági együttműködésben 49

II. RÉSZ. A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS BELSŐ FELTÉTELRENDSZERE 61

1. A népgazdaság diagnosztikája 61
 - 1.1. A rendelkezésre álló termelési tényezők értékelése 63
 - 1.2. A hajlamok és a reakciórendszer értékelése 71
2. Kísérlet a magyar gazdaság diagnosztizálására 93
 - 2.1. A termelési tényezők megítélése a kísérleti módszerrel 93
 - 2.2. A magyar gazdaság „hajlamai” 105
 - 2.3. A magyar gazdaság „viselkedési rendszere” 140
 - 2.4. Összefoglalás: A magyar gazdaság diagnózisa 149

III. RÉSZ. A TOVÁBBFEJLŐDÉS ELSŐ FŐ KRITÉRIUMA: A KOMPLEXITÁS (RENDSZERSZEMLÉLET) 153

1. A működő rendszer, különös tekintettel az exportálandó rendszerre 153
 - 1.1. A rendszer elemei 155
 - 1.2. A rendszerelemek külföldi együttműködésből való beszerzése 161
 - 1.3. A rendszerek fajtái 162
 - 1.4. A rendszerexport mint vállalkozás 172
2. A termelőrendszer 176
 - 2.1. A vállalatok és intézmények összekapcsolódása 179
 - 2.2. A rendszerteremtő-tevékenység állami szintű koordinálása 186

IV. RÉSZ. A TOVÁBBFEJLŐDÉS MÁSODIK FŐ KRITÉRIUMA: A SZELEKTIVITÁS (FEJLESZTÉSI GÓCPONTOK) 203

1. Komplexitás és szelektivitás 203
 - 1.1. A komplex népgazdaság-fejlesztés felfogása N. P. Fedorenko könyvében 204
 - 1.2. A gazdasági szerkezet mint termelési kultúrák rendszere 210
 - 1.3. Szelektivitásfokok 212
2. A fejlesztési alapfeladat az 1980–2000 közötti időszakban 215
3. A gazdasági szerkezet elemzése a szelekció szempontjából 222
 - 3.1. A magyar termelési szerkezet egyes elemeinek megítélése a jelenleg felhasznált termelési tényezők szempontjából (rövid távú elemzés) 223
 - 3.2. A szelekció gondolatmenete 251
4. Szelektivitás a kitermelő tevékenységek körében 268
5. Szelektivitás a feldolgozó iparban 277
6. A fejlesztés súlypontjai 282
 - 6.1. Az energetika 282
 - 6.2. Az élelmiszer-gazdaság 291
 - 6.2.1. A növénytermesztés 294
 - 6.2.2. Az állattenyésztés – húsfeldolgozás 299
 - 6.2.3. Még egyszer a fehérjetakarmányról 305
 - 6.2.4. Még egyszer a kukoricáról 308
 - 6.2.5. A termelőeszköz-ipari háttér 311
 - 6.2.6. Az élelmiszer-gazdaság mint a magyar gazdaság egyik legfontosabb továbbfejlesztési kulcsfontosságú pontja 315
 - 6.3. A közbeeső termékek 317
 - 6.4. Az intellektuális tőke: fejlesztési súlypont és szelekciós szempont 324

- 6.4.1. A szakképzettség kérdése. A szakképzés mint beruházási folyamat 325
- 6.4.2. A magasabb rendű munkavégzésre való ösztönzés: a korszerű társadalmi értékrend egyik alapvető jellemvonása 330
- 6.4.3. A szellemi tőke növelése fejlesztési szelekció segítségével 332
- 6.5. A „nem-stratégiai szektor” 334
- 6.6. A szerkezet ágazati keresztmetszete 336
- 6.7. A változások iránya a magyar gazdaság anatómiai felépítésében az ezredfordulóig 341

V. RÉSZ. MÉG EGYSZER AZ INTEGRÁCIÓRÓL 345

IDEGEN NYELVŰ TARTALOM 375

СОДЕРЖАНИЕ

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ: МОДА ИЛИ НЕОБХОДИМОСТЬ В ПРОГРЕССЕ 5

I ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ СИСТЕМЫ ВНЕШНИХ УСЛОВИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ПОСЛЕДНИЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ НАШЕГО ВЕКА 15

1. Глобальная система условий 15
2. Внешнеэкономическое окружение 18
 - 2.1. Кризис в капиталистическом секторе мирового хозяйства 18
 - 2.2. Экономические связи между Востоком и Западом 24
 - 2.3. Устремления и интересы развивающихся стран 29
 - 2.4. По пути к повороту в экономическом сотрудничестве социалистических стран 49

II СИСТЕМА ВНУТРЕННИХ УСЛОВИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ 61

1. Диагностика народного хозяйства 61
 - 1.1. Оценка наличных экономических факторов 63
 - 1.2. Оценка склонностей хозяйства и системы его реакций 71
2. Попытка диагностирования венгерской экономики 93
 - 2.1. Оценка производственных факторов экспериментальным путем 93
 - 2.2. «Склонности» венгерского народного хозяйства 105
 - 2.3. Система «поведения» венгерского народного хозяйства 140
 - 2.4. Диагноз венгерской экономики 149

III ПЕРВЫЙ ОСНОВНОЙ КРИТЕРИЙ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ: КОМПЛЕКСНОСТЬ (СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД) 153

1. Функционирующая система (с особым вниманием на экспортируемые системы) 153
 - 1.1. Элементы систем 155
 - 1.2. Доставка элементов систем через зарубежные каналы 161
 - 1.3. Разновидности систем 162
 - 1.4. Экспорт систем как предпринимательский акт 172
2. Производственная система 176
 - 2.1. Соединение предприятий и учреждений 179
 - 2.2. Координация систематизирующей деятельности на государственном уровне 186

IV ВТОРОЙ ОСНОВНОЙ КРИТЕРИЙ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ: СЕЛЕКТИВНОСТЬ (УЗЛОВЫЕ ПУНКТЫ РАЗВИТИЯ) 203

1. Комплексность и селективность 203
 - 1.1. Интерпретация комплексного развития народного хозяйства в книге Н. П. Федоренко 204
 - 1.2. Экономическая структура как система производственных культур 210
 - 1.3. Ступени селективности 212
2. Основные задачи развития на 1980—2000 годы 215
3. Анализ экономической структуры с точки зрения селективности 222
 - 3.1. Оценка отдельных элементов производственной структуры с точки зрения используемых ныне экономических факторов (краткосрочный анализ) 223
 - 3.2. Концепция селекции 251
4. Селективность в добывающих отраслях хозяйства 268
5. Селективность в обрабатывающей промышленности 277
6. Центры тяжести развития 282
 - 6.1. Энергетика 282
 - 6.2. Пищевое хозяйство 291
 - 6.2.1. Растениеводство 294
 - 6.2.2. Животноводство — мясообработка 299

- 6.2.3. Еще раз о кормах с высоким содержанием белка 305
- 6.2.4. Еще раз о кукурузе 308
- 6.2.5. Промышленная база средств производства 311
- 6.2.6. Пищевое хозяйство как один из важнейших ключевых пунктов развития венгерской экономики 315
- 6.3. Промежуточные продукты 317
- 6.4. Интеллектуальный капитал: центр тяжести развития и селективный аспект 324
 - 6.4.1. Вопрос о квалификации. Профессиональная подготовка как процесс инвестиции 325
 - 6.4.2. Стимул к труду более высокого уровня — одна из основных черт системы ценностей в современном обществе 330
 - 6.4.3. Рост интеллектуального капитала с помощью селекции в развитии 332
- 6.5. «Нестратегический» сектор 334
- 6.6. Отраслевой разрез структуры 336
- 6.7. Направление изменений в анатомическом строении венгерской экономики до конца нашего тысячелетия 341

V ЕЩЕ РАЗ ОБ ИНТЕГРАЦИИ 345

CONTENTS

Development strategy: fashion or a necessity of further development 5

PART I CHARACTERISTIC FEATURES OF THE SYSTEM OF EXTERNAL CONDITIONS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE LAST DECADES OF OUR CENTURY 15

1. The global system of conditions 15
2. The external environment of economy 18
 - 2.1. The crisis of the capitalist sector of world economy 18
 - 2.2. East-west economic relations 24
 - 2.3. The aspirations and interests of the developing world 29
 - 2.4. To the turning-point in the socialist economic co-operation 49

PART II THE SYSTEM OF INTERNAL CONDITIONS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT 61

1. The diagnostics of national economy 61
 - 1.1. The evaluation of the available factors of production 63
 - 1.2. The evaluation of inclinations and the system of reactions 71
2. An attempt to diagnosticate the Hungarian economy 93
 - 2.1. Judging the factors of production by the experimental method 93
 - 2.2. The „inclinations” of the Hungarian economy 105
 - 2.3. The „behaviour pattern” of the Hungarian economy 140
 - 2.4. Summing-up: The diagnosis of the Hungarian economy 149

PART III COMPLEXITY (SYSTEMS-APPROACH) – THE FIRST MAIN CRITERION OF FURTHER DEVELOPMENT 153

1. The working system (with special respect to the system to be exported) 153
 - 1.1. The elements of the system 155
 - 1.2. Obtaining the elements of the system through foreign co-operation 161
 - 1.3. Types of the system 162
 - 1.4. The export of systems as an enterprise 172
2. The production system 176
 - 2.1. The link between firms and institutions 179
 - 2.2. State-level coordination of system-producing activity 186

PART IV SELECTIVITY – THE SECOND MAIN CRITERION OF FURTHER DEVELOPMENT (FOCI OF DEVELOPMENT) 203

1. Complexity and selectivity 203
 - 1.1. The concept of the complex development of national economy in N. P. Fedorenko's book 204
 - 1.2. The economic structure as a system of production cultures 210
 - 1.3. Grades of selectivity 212
2. The fundamental task of development in the period 1980–2000 215
3. Analysing the economic structure from the angle of selection 222
 - 3.1. Judging the individual elements of the Hungarian economic structure from the angle of the currently utilized factors of production (short-term analysis) 223
 - 3.2. The train of thought in selection 251
4. Selectivity in the production of primary commodities 268
5. Selectivity in manufacturing 277
6. The main points of development 282
 - 6.1. Energetics 282
 - 6.2. Food economy 291
 - 6.2.1. Plant cultivation 294
 - 6.2.2. Livestock-breeding—meat packing 299
 - 6.2.3. Once more on albuminous fodder 305
 - 6.2.4. Once more on maize 308
 - 6.2.5. The background in the industry of the means of production 311

- 6.2.6. Food economy as one of the most important key factors in the further development of the Hungarian economy 315
- 6.3. Intermediates 317
- 6.4. Human capital: a main point of development and an aspect of selection 324
 - 6.4.1. The question of qualification. Vocational training as an investment process 325
 - 6.4.2. Inciting higher-level work—a fundamental feature of up-to-date scale of social values 330
 - 6.4.3. Increasing human capital by development selection 332
- 6.5. The „non-strategic” sector 334
- 6.6. The sectoral cross-section of the structure 336
- 6.7. Trends in the anatomical build-up of the Hungarian economy until the turn of the millenary 341

PART V ONCE MORE ON INTEGRATION 345

INHALT

Entwicklungsstrategie: Mode oder Bedürfnis der Weiterentwicklung 5

I. TEIL GRUNDRISSE DER AUSSEREN BEDINGUNGSSYSTEM DER WIRTSCHAFTSENTWICKLUNG IN DER LETZTEN JAHRZEHNTE DES JAHRHUNDERTS 15

1. Das globale Bedingungssystem 15
2. Die aussenwirtschaftliche Umwelt 18
 - 2.1. Die Krise des kapitalistischen weltwirtschaftlichen Sektors 18
 - 2.2. Die Ost—West wirtschaftliche Beziehungen 24
 - 2.3. Die Bestrebungen und die Interessen der Entwicklungsländer 29
 - 2.4. Nach dem Wendepunkt in der sozialistischen wirtschaftlichen Kooperation 49

II. TEIL DIE INNERE BEDINGUNGSSYSTEM DER WIRTSCHAFTSENTWICKLUNG 61

1. Die Diagnostik der Volkswirtschaft 61
 - 1.1. Die Bewertung der vorhandenen Produktionsfaktoren 63
 - 1.2. Die Bewertung der Anlagen und des Reaktionssystems 71
2. Ein Versuch zur Diagnostisierung der ungarischen Wirtschaft 93
 - 2.1. Die Bewertung der Produktionsfaktoren mit der Veruschsmethode 93
 - 2.2. „Die Anlagen“ der ungarischen Wirtschaft 105
 - 2.3. „Die Verhaltungssystem“ der ungarischen Wirtschaft 140
 - 2.4. Zusammenfassung: Diagnostik der ungarischen Wirtschaft 149

III. TEIL DAS ERSTE HAUPTKRITERIUM DER WEITERENTWICKLUNG: DIE KOMPLEXITÄT (SYSTEM-ANSICHT) 153

1. Die funktionierende System (besonders die exportierende System) 153
 - 1.1. Die Elementen der System 155
 - 1.2. Die Anschaffung der Elementen vom ausländischen Zusammenarbeit 161
 - 1.3. Die Typen der System 162
 - 1.4. Die System-Export als Unternehmung 172
2. Die Produktionssystem 176
 - 2.1. Die Verbindung zwischen den Unternehmen und der Institutionen 179
 - 2.2. Die Staatliche Koordinierung der System-herstellenden Tätigkeit 186

IV. TEIL DAS ZWEITE HAUPTKRITERIUM DER WEITERENTWICKLUNG: DIE SELEKTIVITÄT (ENTWICKLUNGSZENTREN) 203

1. Komplexität und Selektivität 203
 - 1.1. Die Auffassung der komplex volkswirtschaftlichen Entwicklung im Werk von N. P. Fedorenko 204
 - 1.2. Die Wirtschaftsstruktur als System der Produktionskulturen 210
 - 1.3. Selektionsstufen 212
2. Die Hauptaufgabe der Entwicklung im Periode von 1980 bis 2000 215
3. Die Analyse der Wirtschaftsstruktur von der Hinsicht der Selektivität 222
 - 3.1. Die Bewertung der Elemente der Wirtschaftsstruktur von der Hinsicht der gegenwärtig verwendeten Produktionsfaktoren (kurzfristige Analyse) 223
 - 3.2. Der Gedenkengang der Selektivität 251
4. Die Selektivität im Kreis der Ausbeutungstätigkeiten 268
5. Die Selektivität in der Verarbeitungsindustrie 277
6. Die Schwerpunkten der Entwicklung 282
 - 6.1. Die Energetik 282
 - 6.2. Die Nahrungsmittelwirtschaft 291
 - 6.2.1. Die Pfälzenzucht 294
 - 6.2.2. Die Viehzucht — Fleischverarbeitung 299
 - 6.2.3. Nochmals über das Eiweissfutter 305
 - 6.2.4. Nochmals über den Mais 308
 - 6.2.5. Der Hintergrund der Industrie der Produktionsmittel 311
 - 6.2.6. Die Nahrungsmittelwirtschaft als einer der wichtigsten weiterentwickelnden Schwerpunkten der ungarischen Volkswirtschaft 315

- 6.3. Zwischenprodukten 317
 - 6.4. Das geistige Kapital: Schwerpunkt in der Entwicklung und in der Selektivität 324
 - 6.4.1. Die Frage der Qualifikation. Die Qualifikation als Investitionsprocess 325
 - 6.4.2. Die Anregung an hochartige Arbeit: einer der Hauptmerkmalen der zeitgemässen gesellschaftlichen Wertordnung 330
 - 6.4.3. Die Steigerung des geistigen Kapitals mit Entwicklungsselektion 332
 - 6.5. Die „nicht-strategische“ Sektor 334
 - 6.6. Der Zweigquerschnitt der Struktur 336
 - 6.7. Die Richtung der Wandlungen im anatomischen Aufbau der ungarischen Volkswirtschaft bis zum Jahrtausendwende 341
7. NOCHMALS ÜBER DIE INTEGRATION 345

TABLE DES MATIÈRES

Stratégie de modernisation : chic ou exigence de l'évolution progressive 5

I. LES TRAITS DISTINCTIFS DU SYSTÈME DES CONDITIONS EX-TÉRIEURES DU DÉVELOPPEMENT ÉCONOMIQUE DANS LES DERNIÈRES DÉCENNIES DE NOTRE SIÈCLE 15

1. Système global des conditions 15
2. Milieu économique extérieure 18
 - 2.1. Crise dans le secteur capitaliste de l'économie mondiale 18
 - 2.2. Relations économiques entre l'Est et l'Ouest 24
 - 2.3. Les ambitions et les intérêts du monde en voie de développement 29
 - 2.4. Vers un tournant décisif dans la coopération des pays socialistes 49

II. LE SYSTÈME DES CONDITIONS INTÉRIEURES DU DÉVELOPPEMENT ÉCONOMIQUE 61

1. Diagnostique de l'économie nationale 61
 - 1.1. L'évaluation des facteurs de production disponibles 63
 - 1.2. L'évaluation des dispositions et du système des réactions 71
2. Tentative pour diagnostiquer l'économie hongroise 93
 - 2.1. L'appréciation des facteurs de production avec les méthodes expérimentaux 93
 - 2.2. Les « dispositions » de l'économie hongroise 105
 - 2.3. Le « système de conduit » de l'économie hongroise 140
 - 2.4. Conclusion : le diagnostique de l'économie hongroise 149

III. LE PREMIER CRITÈRE PRINCIPAL DE L'ÉVOLUTION: LA COMPLEXITÉ (MANIÈRE DE VOIR EN SYSTÈME) 153

1. Le système fonctionnant (en considérant les systèmes pour l'exportation) 153
 - 1.1. Les éléments du système 155
 - 1.2. Le assortiment des éléments du système par des coopérations étrangères 161
 - 1.3. Les sortes des systèmes 162
 - 1.4. L'exportation des systèmes une forme spécifique de l'entreprise 172
2. Le système productif 176
 - 2.1. L'embranchement des entreprises et des établissements 179
 - 2.2. La coordination de l'activité productive par l'État 186

IV. LE DEUXIÈME CRITÈRE PRINCIPAL DE L'ÉVOLUTION: LA SÉLECTIVITÉ (LES NOYAUX DE MODERNISATION) 203

1. Complexité et sélectivité 203
 - 1.1. La conception sur la modernisation complexe de l'économie nationale dans le livre de N. P. Fedorenko 204
 - 1.2. La structure économique comme système des cultures productives 210
 - 1.3. Degrés de la sélectivité 212
2. Devoir fondamental de la modernisation entre 1980-2000 215
3. L'analyse de la structure économique du point de vue de la sélection 222
 - 3.1. L'appréciation de certains éléments de la structure de production hongroise du point de vue des facteurs de production appliqués à nos jours (analyse sur les parcours à petites distances) 223
 - 3.2. La succession de la sélection 251
4. Sélectivité dans l'activité extractive 268
5. Sélectivité dans l'industrie de transformation 277
6. Les centres de la modernisation 282
 - 6.1. L'énergie 282
 - 6.2. L'économie des produits alimentaires 291
 - 6.2.1. La production végétale 294
 - 6.2.2. L'élevage, l'industrie de la viande 299
 - 6.2.3. Un coup d'oeil supplémentaire sur les fourrages albuminés 305
 - 6.2.4. Un coup d'oeil supplémentaire sur le maïs 308

- 6.2.5. L'industrie des moyens de production pour agriculture – base du développement 311
- 6.2.6. L'économie des produits alimentaires comme la clé de la modernisation de l'économie hongroise 315
- 6.3. Les produits intermédiaires 317
- 6.4. Formation et développement du capital intellectuel comme un des noyaux de la modernisation. Un des points de vue de la sélectivité 324
 - 6.4.1. La question de la qualification. La formation professionnelle comme procès d'investissement 325
 - 6.4.2. Stimulation pour les travaux plus élevés : l'un des traits fondamentaux d'ordre de valeurs social moderne 330
- 6.5. Les secteurs « non stratégiques » 334
- 6.6. Le profil de la structure par branches d'activité 336
- 6.7. La tendance des changements dans la structure anatomique de l'économie hongroise jusqu'au tournant du millénaire 341

V. UN COUP D'OEIL SUPPLÉMENTAIRE SUR L'INTÉGRATION 345

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Pártos Gyula
A borító és a kötésterv Erdélyi Judit munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Jordán Katalin
A szedést 1968. IV. 18-án kezdték meg
Megjelent 1978. X. 30-án, 8000 példányban
Terjedelme 24,5 (A/5) ív
78.1450/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre vezérigazgató

lembevétele a konkrét gazdasági döntések során nem válhat kérészéletű divatáramlattá, hanem munkamódszerünk alapvonalává, gazdaságvezetésünk magatartásának természetes alapformájává kell fejlődnie.

Ez a magától értetődő alapigazság természetesen maga is történelmi fejlődés terméke. A hosszú távú elöretéknítés szerepe a gazdaságpolitikában mindig akkor nő meg, amikor a társadalom fejlődési fordulóponthoz érkezik: amikor a gazdasági működés kisebb-nagyobb, de következetes makacssággal visszatérő zökkenői világossá teszik azt, hogy ami van, az sem változatlan formában, sem kisebb toldozgatással-foldeztatással nem tartható tovább, hogy a belső és a környező világ olyan változásokon ment keresztül, amely valami mást követel, mint a kéznél levő eszközökkel való ügyes manőverezést. A felszabadulás utáni két évtized fejlesztési sikereinek is az volt egyik legfontosabb titka, hogy a minőségi változás gazdaságstratégiai céljait – sokoldalú ipari struktúra létrehozása a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése mellett; mindezeket a szocialista termelési viszonyok talaján és azok stabilizálása érdekében – sikerült megfogalmazni.

Az 1970-es évek elejére mind a belső fejlődés, mind a szocialista és tőkés külső környezeti tényezők változásai testközelbe hozták egy, az iparosításhoz hasonló horderejű minőségi szakaszváltás – ha úgy tesszük, korszakváltás – szükségességét... Az óriássá váló termelőerők, a mind intenzívebbé váló világgazdasági környezeti hatás... a közzgazdasági és politikai felismerési folyamat előrehaladott volta: mindezek egyenként is és összességükben is olyan tényezők, amelyek mindennapos feladatunkká teszik – kinek-kinek a maga posztján – a népgazdaság sorsáról való nagy távlatokat átfogó gondolkodást.”

